

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 : การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างวรรณกรรมตำรา
เรียนและสังคม

โดย
นางสาวสายรุ้ง เพ็ชรอนุรักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

ภาควิชาภาษาไทย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 : การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสร้าง
วรรณกรรมตำราเรียนและสังคม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2566
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

TREATISE IN THE REIGN OF KING RAMA 3 : A STUDY OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN THE TREATISE CREATION AND SOCIETY.

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts THAI

Department of THAI

Silpakorn University

Academic Year 2023

Copyright of Silpakorn University

620520015 : ภาษาไทย แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : วรรณกรรมตำราเรียน, สมัยรัชกาลที่ 3

นางสาว สายรุ้ง เพ็ชรอรุณรักษ์: วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 : การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนและสังคม อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล

การศึกษาวินิจฉัยครั้งนี้มีจุดประสงค์. เพื่อศึกษาเนื้อหา กลวิธีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 กับบริบทสังคม โดยศึกษาจากวรรณกรรมตำราเรียนจำนวน 12 เรื่อง ได้แก่ จินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชิโนรส จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา เสือโค ก กา ศรีสวัสดิ์วัด ภาพพระไชยสุริยา คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ตำราฉันทวรรณคดี ตำราฉันทมาตราพุดติและเพลงยาวกลบท ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบไปด้วย 1. หลักการอ่านเขียน 2. การแต่งคำประพันธ์ 3. แนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม 4. เนื้อหาด้านวิธีการนับประเภทต่าง ๆ และ 5. เนื้อหาด้านความรู้รอบตัว ส่วนกลวิธีการแต่งที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกี่ยวข้องกันเนื้อหาที่สอนโดยตรงและกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน ลักษณะเนื้อหาและกลวิธีดังกล่าวมีความแตกต่างจากวรรณกรรมตำราเรียนในช่วงเวลา ก่อนหน้าและหลังจากสมัยรัชกาลที่ 3 ใน 4 ด้าน คือ ด้านผู้แต่ง ด้านผู้อ่าน ด้านเนื้อหา และด้านการเผยแพร่ ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ การมีผู้แต่งทั้งจากในและนอกราชสำนัก รวมถึงมีผู้แต่งหลายคน การเริ่มมีตำราเรียนสำหรับเด็กโดยเฉพาะและยังคงมีตำราเรียนสำหรับผู้ใหญ่ การมีเนื้อหาที่เน้นการอ่านเขียนและวางบรรทัดฐานการแต่งคำประพันธ์ควบคู่ไปกับคำสอน และการเริ่มเผยแพร่อย่างเป็นสาธารณะ ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ด้านพุทธศาสนาและการศึกษา และด้านเศรษฐกิจและการค้า โดยด้านที่ 1 ด้านการได้รับอิทธิพลจากตะวันตกส่งผลให้ไทยมีความตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น มีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนมากขึ้น รวมถึงมีเนื้อหาบางส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาแบบตะวันตกด้วย ด้านที่ 2 ด้านการส่งเสริมพุทธศาสนาและการศึกษา ทำให้เกิดการส่งเสริมการศึกษาและการสร้างวรรณกรรมตำราเรียน พร้อมกับที่วรรณกรรมตำราเรียนมีบทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและด้านที่ 3 ด้านเศรษฐกิจและการค้า พบว่าการค้าในรัชกาลที่ 3 รุ่งเรืองมาก ชนชั้นนำกลุ่มใหม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาและส่งเสริมแนวคิดที่ว่าความสำเร็จในชีวิตเกิดได้ด้วยการศึกษาโดยเน้นไปที่การอ่านออกเขียนได้เพื่อเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ

620520015 : Major THAI

Keyword : Treatise, Rama III-era

MISS Sairung PIANANURAK : Treatise in the reign of King Rama 3 : A study of the relationship between the treatise creation and society. Thesis advisor : Assistant Professor PATTAMA THEEKAPRASERTKUL, Ph.D.

This research aims to study the content, literary techniques of treatise during the reign of King Rama III and the relationship between treatise and the social context. The study examines 12 treatises, Cindamani; the edition of Somdetphramahasamanachaokromphra Paramanuchitchinorot, Cindamani; the edition of Krommaluang, Wongsathiratsanit, Prathom ko ka, Prathom ko ka had an, Pathommala, Sueakho Ko ka, Srisawat Wat, Kap Phra Chaisuriya, khamklornbanyaithamthiabduaitua ko kho, Tamra Chan Wannaphruet, Tamra Chan Mattraphruet and Plengyaokonlabod. The study shows that the content of Rama III-era treatise consists of 1) reading and writing principles 2) methods of poetic composition 3) guidelines for proper conduct and Buddhist teachings 4) various counting methods and 5) general knowledge. The literary techniques found in these treatises include non-content related literary devices and techniques relating to the lessons. The nature of the content and techniques differs from treatise before and after Rama III's reign in 4 key including authorship, readership, subject matter, and distribution. This highlights unique characteristics of Rama III-era treatises such as authorship from both inside and outside the royal court, including multiple authors, the emergence of treatises aimed specifically at children while those for adults maintained, the content emphasizing reading, writing and poetic principles alongside moral lessons, and a shift towards more public distribution. There is a relationship between Rama III-era treatise characteristics and the social context in 3 key areas, Western influence, religion and education, and economy and trade. Firstly, Western influence led to greater educational awareness, increased treatise production, with some Western-inspired content. Secondly, the promotion of Buddhism and education drove literacy efforts and treatise creation, while treatises helped propagate Buddhism. Thirdly, thriving commerce under Rama III fostered a new commercial elite who valued education and promoted social mobility through literacy as preparation for careers.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้โดยได้รับความเมตตาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่าให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัย ตลอดจนตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และกรรมการสอบได้แก่อาจารย์ ดร.สิริชญา คอนกรีตและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา ศรีกำเนิด ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ในการแก้ไขวิทยานิพนธ์เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่อบรมสั่งสอน ให้ทั้งความรู้และความเมตตา ตลอดจนให้โอกาสอันมีค่าแก่ลูกศิษย์เสมอมา

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูลแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี รวมถึงให้คำแนะนำด้านการจัดการเอกสารต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาการศึกษา

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณศุภาวีร์ บุญเสวก พีรเดช ภูศรี จตุธรรม แซ่ลี่และวรินยุภา สุขุมวานิชกุล เพื่อนร่วมศึกษา รวมถึงขอขอบคุณน้ำฝน เพียรอนุรักษ์และกนกกานต์ อินสุวรรณ์ผู้เป็นทั้งพี่น้องและเพื่อนสนิทที่ให้คำปรึกษา คำแนะนำและช่วยให้การดำเนินการต่าง ๆ เป็นไปด้วยความราบรื่น

สายรุ้ง เพียรอนุรักษ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ	9
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	9
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	12
1.3 สมมติฐานของการศึกษา.....	12
1.4 ขอบเขตในการศึกษา.....	12
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	14
1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	15
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ	15
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	15
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	15
บทที่ 2 เนื้อหาและกลวิธีของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3	25
2.1 เนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3	26
2.2 กลวิธีการแต่งของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3.....	65
บทที่ 3 การเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 กับสมัยก่อนหน้าและสมัยหลังรัชกาลที่ 3.....	85
3.1 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 3.....	86
3.2 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนสมัยหลังจากรัชกาลที่ 3.....	96

3.3 การเปรียบเทียบลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัย	108
บทที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 กับบริบททางสังคม	139
4.1 วรรณกรรมตำราเรียนกับอิทธิพลจากชาติตะวันตก.....	139
4.2 วรรณกรรมตำราเรียนกับพุทธศาสนาและการศึกษา.....	147
4.3 วรรณกรรมตำราเรียนกับเศรษฐกิจและการค้า	153
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	160
5.1 สรุปผลการวิจัย.....	160
5.2 อภิปรายผลการวิจัย.....	162
5.3 ข้อเสนอแนะ	164
รายการอ้างอิง	165
ประวัติผู้เขียน.....	171

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หนังสือที่ใช้บันทึกสรรพความรู้และวิทยาการต่าง ๆ ในอดีต มักเรียกว่าเป็นตำราเรื่องต่าง ๆ เช่น ตำราช่าง ตำราม้า ตำรายา ในสมัยหลังที่การศึกษาถูกจัดรูปแบบให้เป็นระบบมากขึ้น หนังสือที่ใช้สำหรับการเรียน จึงได้รับการพัฒนาเรื่อยมาจนมีลักษณะเป็นแบบเรียน ตำราเรียน สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เป็นหนังสือที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านจากการศึกษาแบบโบราณสู่การศึกษาสมัยใหม่ จึงมีลักษณะรวมทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ เบ็ญจวรรณ สุนทรากุล (2550: 1) อธิบายทั้งตำราและแบบเรียนไว้ในหนังสือวิวัฒนาการแบบเรียนไทยว่า

“ตำราคงจะเป็นคำที่ใช้ในสมัยก่อนที่จะใช้แบบเรียน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ คำว่าตำรา เป็นคำเก่ากว่าคำว่าแบบเรียน ต่อมาคำทั้งสองนี้ได้ใช้ปะปนกัน คือจะใช้ว่าตำราหรือแบบเรียนก็ได้ และเวลาล่วงต่อมาจนถึงปัจจุบัน คำว่าตำราและแบบเรียนมีความหมายต่างกัน คือ ตำรา หมายถึงหนังสือที่วาดด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น ตำราโหราศาสตร์ ตำราหลักภาษา ตำรายา ส่วนแบบเรียน หมายถึงหนังสือที่ให้นักเรียนเรียนในชั้นเรียนต่าง ๆ”

ในสมัยรัชกาลที่ 3 หนังสือสำหรับให้ความรู้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในรูปแบบของแบบเรียน อย่างหนังสือเรียนในสมัยหลังปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 และไม่ได้มีคำเรียกหนังสือที่ใช้เรียน หรือให้ความรู้ในลักษณะนี้โดยเฉพาะ แต่จะใช้คำเรียกต่างกันไปว่า หนังสือ สารา คัมภีร์ ตำหรับ และตำรา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ประถม ก กา

“คำว่า แสง แดง โฉน โกล ถนง เถลิง เปนต้นนี้ ไม่มีในจินตามณี แต่เราผู้ชำระหนังสือนี้ได้จัดแจงไว้ เพื่อให้กุลบุตรรู้จัก”

(กรมศิลปากร, 2513: 56)

ปฐมมालา

“เขียนไว้ให้เห็น แต่ทำให้เป็น คำสอนกลอนมา ถ้าใครใคร่รู้ให้ดูสารา เพียรลดค้นหา จินตามะณี”

(กรมศิลปากร, 2513: 107)

“ผู้มีปัญญา   อยู่ไกลไกลคลา   มาเรียนคำภีร์
 วิจารณ์ใจจำ   รู้คำบาฬี   ไม่เนิ่นนานปี
 มีปัญญาญาณ”

(กรมศิลปากร, 2513: 108)

“จักแสดงลักษณะกรณถาน   มีเจ็ดประการ   ปรากฏในบทบาฬี
 คือคอคือตาลแลคี   สะทนต์ไอษฐ์มี   นาสิกแลทรวงโดยจง
 เร่งจำตำหรับตำรง   ตำรีย่าหลง   อย่าลืมหักแบ่งบั้นรอน
 อะสระกะวรรณคณกร   หนึ่งหะอักษร   ชื่อกัณฐะสะกาล”

(กรมศิลปากร, 2513: 130)

ประถม ก กา หัดอ่าน

“เดือน 6 พฤษภาคม จงนิยมอย่างฉน เดือน 7 มิถุนายน ท่านนิพนธ์ตามตำรา”

(กรมศิลปากร, 2513: 97)

จะเห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ได้ใช้คำว่า ตำรา เพื่อเรียกรวบรวมกรมตำราเรียนอย่างเฉพาะเจาะจง กระนั้น ก็ไม่ปรากฏการใช้คำว่าแบบเรียนเช่นกัน คำว่า แบบเรียน เพิ่งเริ่มใช้ในสมัยหลัง ดังเช่น ในหนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหัวข้อเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา พ.ศ.2441 กล่าวถึง สมุดตำราเรียน บางแห่งจะใช้ว่า แบบเรียน บางแห่งเขียนในสมุดและใช้คำว่าตำราเรียน คงจะเป็นคำที่ใช้สลับกับคำว่า แบบเรียน ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับความหมายในสมัยที่ตัวบทถูกสร้างขึ้น ผู้วิจัยจึงเลือกใช้คำว่า รวบรวมกรมตำราเรียน หมายถึง หนังสือที่มุ่งสอนอักษรวิธีภาษาไทย การอ่านเขียน และการแต่งคำประพันธ์ ซึ่งหมายรวมถึงวรรณกรรมที่เป็นแบบเรียน แบบหัดอ่าน และแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ที่มีลักษณะเพื่อสอนความรู้ เช่น มีการยกตัวอย่างประกอบ คำอธิบาย มีการแสดงแผนผังฉันทลักษณ์ มีการเรียงลำดับเนื้อหาหรือการเลือกใช้คำที่เอื้อต่อการเรียน

วรรณกรรมตำราเรียนที่มีหลักฐานว่าเป็นแบบเรียนเล่มแรกของไทยคือจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี ในสมัยอยุธยาซึ่งได้รับการคัดลอก ดัดแปลง เพื่อใช้ในการศึกษามาอย่างยาวนาน ถือได้ว่าจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดีเป็นต้นแบบของตำราเรียนฉบับต่าง ๆ มาจนถึงช่วงเริ่มต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการปรับปรุงจินตามณีฉบับเดิมและสร้างวรรณกรรมตำราเรียนใหม่ขึ้นหลายเล่ม ได้แก่ ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา เสือโค ก กา

ภาพพระไชยสุริยา สุบิน ก กา ศรีสวัสดิ์วัด คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ตำราฉันท
 วรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติ และเพลงยาวกลบทที่จารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 วรรณกรรมตำราเรียนเหล่านี้ยังมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากแบบเรียนในสมัยก่อนหน้าหลายประการ
 ทั้งในด้านเนื้อหาและกลวิธีการแต่ง เช่น การมีหนังสือสำหรับหัดอ่านโดยเฉพาะเกิดขึ้นจำนวนมาก
 การเขียนตำราแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ลงบนจารึกและการมีเนื้อหาที่เน้นการอ่านเขียนมากขึ้น
 ซึ่งลักษณะดังกล่าวย่อมมีความสอดคล้องกับสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่า
 มีความรุ่งเรืองทางการค้ากับประเทศจีนอย่างมากและให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา รวมถึงได้รับ
 อิทธิพลจากประเทศตะวันตกที่เข้ามาโดยมีวัตถุประสงค์ทั้งทางการค้าและการเมือง นโยบายที่โดดเด่น
 ในสมัยนี้เป็นนโยบายด้านการค้า การต่างประเทศและด้านการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในขณะที่
 ด้านวรรณคดีนั้นมีวรรณคดีเรื่องยาวน้อยกว่ารัชกาลก่อนมาก แต่กลับมีวรรณกรรมตำราเรียนเกิดขึ้น
 เป็นจำนวนมาก ความเปลี่ยนแปลงนี้มีความสัมพันธ์กับสภาพสังคม ทั้งในด้านการศึกษา ศาสนา
 การต่างประเทศ และการค้าเนื่องด้วยบทบาทของวรรณกรรมตำราเรียนคือการบันทึก ถ่ายทอด
 ความรู้และใช้ประกอบการเรียนการสอน พร้อมกับทำหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์และค่านิยมที่สังคม
 ยอมรับ รวมถึงใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการขัดเกลาสังคมด้วยบทบาทนี้ทำให้ความรู้ที่จะได้รับ
 การบรรจุไว้ในวรรณกรรมตำราเรียนต้องมีความเป็นมาตรฐานและตรงตามบรรทัดฐานของสังคม
 กลวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ใช้ในการสร้างตำราเรียนและคำสอนที่สอดแทรกอยู่ภายในก็ต้องสอดคล้อง
 กับบริบททางสังคมด้วยเช่นกัน ดังที่ วิสันต์ สุขวิสิทธิ์ (2554: 388-389) กล่าวถึงหนังสือเรียนว่า

อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ตัวบทหนังสือเรียนสื่อไปยังผู้อ่านผ่านกลวิธีทางภาษาที่
 หลากหลายนั้นมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับบริบทที่รายล้อมตัวบทหนังสือเรียน ... หนังสือเรียน
 นั้นมิได้เป็นเพียงเอกสารทางวิชาการแต่ยังเป็นสารทางอุดมการณ์ที่มุ่งถ่ายทอดค่านิยมและ
 ความเชื่อต่าง ๆ ของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าไปสู่ผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่าในสังคม อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่
 ผู้เข้าศึกษาในระบบการศึกษาของรัฐจำเป็นต้องใช้ อุดมการณ์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนจึง
 สามารถถ่ายทอดและส่งผลกระทบต่อสังคมได้ในวงกว้าง

ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังกล่าวสามารถแสดงให้เห็นถึง
 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทนี้กับสังคมที่แวดล้อมตัวบทอยู่ได้ ทั้งในด้านอิทธิพลของสภาพ
 สังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ส่งผลต่อการสร้างวรรณกรรมประเภทตำราเรียน และบทบาทของ
 แบบเรียนที่มีต่อสังคมในเวลานั้น

การศึกษาวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงเป็นเรื่องน่าสนใจ สามารถสะท้อน
 ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมประเภทตำราเรียนกับบริบททางสังคมที่แวดล้อมวรรณกรรม

นั้นอยู่ได้ ทั้งนี้มีผู้ศึกษาสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น “บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน” ของบัณฑิต ลิวชัยชาญ (2546) มีผู้ศึกษาวรรณกรรมประเภทที่ให้ความรู้บางเรื่องในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น “จารีกวัตพระเชตุพนฯ: การสร้างสรรค์วรรณคดีไทยในวัฒนธรรมพุทธศาสนาและวัฒนธรรมวรรณศิลป์” ของวรางคณา ศรีกำเหนิด (2556) แต่ยังไม่มีการศึกษาวรรณกรรมตำราเรียนทั้งกลุ่มโดยพิจารณาความสัมพันธ์ที่มีต่อสภาพสังคม รวมไปถึงงานวิจัยเรื่อง “ภูมิปัญญาของคนไทย ศึกษาจากแบบเรียนภาษาไทยและตำราพิไชยสงคราม” ของนิยะดา เหล่าสุนทรและคณะ (2543) ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาครอบคลุมแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ในงานวิจัยเรื่องนี้ยังไม่ได้กล่าวถึงวรรณกรรมตำราเรียนที่อยู่ในจารีกวัตพระเชตุพนและยังไม่ได้กล่าวถึงบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อแบบเรียน ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิจัยเนื้อหาและกลวิธีการแต่งของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 และความสัมพันธ์กับสังคม

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 กับบริบทสังคม

1.3 สมมติฐานของการศึกษา

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีเนื้อหาและกลวิธีที่สืบทอดจากวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนหน้าและปรับให้เข้ากับยุคสมัยซึ่งเป็นแนวทางให้แก่วรรณกรรมตำราเรียนสมัยหลัง นอกจากนี้ วรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 ยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับสังคมสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งด้านการศึกษา ด้านศาสนาและด้านการต่างประเทศ

1.4 ขอบเขตในการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารดังต่อไปนี้

ที่	ปีที่แต่ง	ชื่อแบบเรียน	ฉบับที่ใช้ศึกษา
วรรณกรรมตำราเรียนที่เป็นแบบเรียน			
1	ไม่ปรากฏ	ประถม ก กา	หนังสือประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย

ที่	ปีที่แต่ง	ชื่อแบบเรียน	ฉบับที่ใช้ศึกษา
			ฉบับกรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปาบรรณาคาร จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2513
2	พ.ศ.2392	จินตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราช สนิท	หนังสือจินตามณี เล่ม 1-2 กับ บันทึกเรื่องหนังสือจินตามณีและ จินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ฉบับกรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปาบรรณาคาร จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2512
3	ไม่ปรากฏ	จินตามณี ฉบับสมเด็จพระปฐมอุทิศ	หนังสือจินตามณี ฉบับสมเด็จพระปฐมอุทิศ ฉบับกรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2560
วรรณกรรมตำราเรียนที่เป็นแบบหัดอ่าน			
4	ไม่ปรากฏ	ประถม ก กา หัดอ่าน	หนังสือประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมณฑล อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย ฉบับกรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปาบรรณาคาร จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2513
5	ไม่ปรากฏ	ปฐมมณฑล	หนังสือประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมณฑล อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย ฉบับกรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปาบรรณาคาร จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2513
6	ไม่ปรากฏ	ศรีสวัสดิ์วัด	หนังสือสุบิน ก กา และศรีสวัสดิ์วัด ฉบับกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2559
7	พ.ศ. 2360	สุบิน ก กา	หนังสือสุบิน ก กา และศรีสวัสดิ์วัด ฉบับกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2559
8	พ.ศ. 2381	เสือโค ก กา	หนังสือเสือโค ก กา ฉบับกรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช 2557
9	สันนิษฐานว่าแต่งใน พ.ศ. 2368 หรือ พ.ศ. 2382-2385	กาพย์พระไชยสุริยา	หนังสือกาพย์พระไชยสุริยา ฉบับจัดพิมพ์โดย P.E.N. International Thailand Center and The National Identity Board, On Sunthon

ที่	ปีที่แต่ง	ชื่อแบบเรียน	ฉบับที่ใช้ศึกษา
			Phu Bicentennial พุทธศักราช 2529
วรรณกรรมตำราเรียนที่เป็นแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์			
10	ไม่ปรากฏ	เพลงยาวกลบท	หนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับจัดพิมพ์เป็นที่รฤก ฉลองจารึกวัดโพธิ์ มรดก ความทรงจำแห่งโลก พุทธศักราช 2554
11	พ.ศ. 2385	ตำราฉันทวรรณพฤติ	หนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับจัดพิมพ์เป็นที่รฤก ฉลองจารึกวัดโพธิ์ มรดก ความทรงจำแห่งโลก พุทธศักราช 2554
12	พ.ศ. 2385	ตำราฉันทมาตราพฤติ	หนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับจัดพิมพ์เป็นที่รฤก ฉลองจารึกวัดโพธิ์ มรดก ความทรงจำแห่งโลก พุทธศักราช 2554

หมายเหตุ¹ มีผู้สันนิษฐานไว้ว่าจินตมณี ฉบับสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกแต่งหลัง พ.ศ.2394 แต่ยังไม่มีความหลักฐานที่แน่ชัด ในการวิจัยครั้งนี้จึงจัดวรรณกรรมตำราเรียนเล่มนี้ไว้ในสมัยรัชกาลที่ 3

หมายเหตุ² เพลงยาวกลบทที่ใช้ในการศึกษาไม่รวมถึงกลอักษรและโคลงกลบทที่ไม่ปรากฏคำอธิบายหลักการแต่งคำประพันธ์หรือแผนผังแสดงฉันทลักษณ์ซึ่งเป็นลักษณะที่บ่งชี้ว่าเป็นวรรณกรรมตำราเรียน

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมตำราเรียนและเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
2. วิเคราะห์เนื้อหาและกลวิธีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3
3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนกับสังคมในสมัยในสมัยรัชกาลที่ 3
4. สรุปและอภิปรายผล

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี จากหนังสือจินตามณี เล่ม 1-2 กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณีและจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ฉบับกรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปบรรณาการ (2512) เป็นตัวบทที่ใช้เปรียบเทียบกับตัวบทที่ศึกษา

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

วรรณกรรมตำราเรียน หมายถึง หนังสือที่มุ่งสอนอักษรวิธภาษาไทย การอ่านเขียน และการแต่งคำประพันธ์ ซึ่งหมายรวมถึงวรรณกรรมที่เป็นแบบเรียน แบบหัดอ่าน และแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ที่มีลักษณะเพื่อสอนความรู้

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจเนื้อหาและกลวิธีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3
2. ทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 กับบริบทสังคม

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3

สภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 มีลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากสภาพสังคมในช่วงเวลาอื่นและส่งผลต่อการสร้างวรรณกรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมตำราและเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้ โดยมีผู้อธิบายเกี่ยวกับสภาพสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้และการศึกษา ดังนี้ ทวีศักดิ์ เผือกสม (2540) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2325-2411” เพื่อศึกษาสภาพสังคมที่มีการหลั่งไหลของความรู้แบบตะวันตกและการรับมือของชนชั้นนำของไทยพบว่าชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งความรู้ออกเป็นความรู้ทางโลกกับความรู้ทางธรรม ซึ่งมีผลต่อการสร้างวาทกรรมการรับและการเผชิญหน้ากับความรู้สมัยใหม่จากตะวันตกในช่วงการเปลี่ยนแปลงของไทย โดยรับเอาความรู้เทคโนโลยีมาใช้โดยไม่ตะขิดตะขวงใจ แต่คริสต์ศาสนากลับถูกปฏิเสธ แม้ว่ามิชชันนารีจะพยายามผูกคริสต์ศาสนากับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ชนชั้นนำในเวลานั้น นิยามว่า ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นความรู้ทางโลก ส่วนคริสต์ศาสนาเป็นความรู้ทางจิตวิญญาณ การรับความรู้และเทคโนโลยีเป็นการรับความรู้ที่ธรรมดาสามัญ ส่วนความรู้ทางจิตวิญญาณนั้นมีเพียงความรู้ทางพุทธศาสนาเท่านั้นที่เที่ยงแท้

ธงทอง จันทรางศุ (2531) เขียนบทความ “พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและศาสนา” ในหนังสือ มหาเจษฎาบดินทร์นุสรณ์ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมการศึกษา โดยทรงพระราชศรัทธาสั่งสร้างพระปริยัติธรรมสำหรับพระเถระานุเถระเชิญออกมาบอกหนังสือกันที่ หอพระมณฑิยธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือพระที่นั่งสุทไธสวรรย์มหาปราสาท และโปรดให้มีการสอบไล่พระเปรียญที่สนามหลวงเป็นประจำทุกปี ทำให้การศึกษาพระธรรมใน พระราชอาณาจักรรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก นอกจากนั้น ยังมีการรวบรวมความรู้ในวิทยาการแขนงต่าง ๆ ไว้เป็นจารึกประดับในบริเวณต่าง ๆ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยในบทความนี้ แบ่งวิชา ความรู้ที่ปรากฏเป็น 2 หมวดใหญ่ ได้แก่ หมวดเวทศาสตร์ คือวิชาความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล มีการนวดแผนโบราณ เป็นต้น และหมวดวรรณคดี เช่น ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพद्यซึ่งโปรด ให้อาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ เพลงยาวกลบทและกล อักษรซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมกับนักปราชญ์ราชกวีแต่งไว้ กระทั่งวัดพระเชตุ พนฯได้รับสมญาว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย ทั้งยังโปรดให้สร้างพระเจดีย์มีฐานเป็นสำเภา ขนาดเท่าของจริงขึ้นที่วัดยานนาวา โดยพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า “คนภายนอกอยากเห็น ว่าเรือสำเภาเป็นอย่างไรจะได้มาดู” นั่นคือ ทรงสร้างพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชน ในสมัยนั้นวิทยาการแผนใหม่อย่างตะวันตกได้เข้ามาเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองแล้ว เช่น การรักษาพยาบาลแบบตะวันตก ยาเม็ดแบบฝรั่ง การฉีดยา การวางยาสลบ การผ่าตัดและการปลูกฝี รวมถึงการพิมพ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงกีดขวางความรู้เหล่านี้ กลับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์และพระบรมราชูปถัมภ์ตามความเหมาะสม

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (2514) เขียนหนังสือเรื่อง “แผ่นดินพระนั่งเกล้า” โดยรวบรวมข้อมูล มาจากหนังสือประวัติศาสตร์ของไทย อังกฤษ และฝรั่งเศสกล่าวถึงประวัติศาสตร์ สังคม การค้าขาย การพระศาสนา การสร้างสรรค์ทางศิลปะและวิทยา และการต่างประเทศ สรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาซึ่งไม่ได้รับสั่งมอบราชสมบัติให้ผู้ใด ทรงอุปถัมภ์พระศาสนาอย่างยิ่ง ศิลปะและวรรณคดีมีความก้าวหน้า เหล่าผู้ดีสละเวลาประพันธ์โคลง ฉันท กาพย์ กลอน และบทละคร มีกวีคนสำคัญเกิดขึ้นมากมาย ประเทศสยามมีการขยายอำนาจลง ไปสู่แหลมมลายูและดำเนินนโยบายที่เข้มงวดขึ้นกับลาว ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร และญวนคือ เขมรยอมเป็นเมืองขึ้นของทั้งไทยและญวน ทำให้ไทยมีเหตุกระทบกระทั่งกับญวนด้วย เรื่องของเขมรบ่อยครั้ง สยามมีความสัมพันธ์กับจีนในรูปแบบที่ไทยส่งบรรณาการให้จีนเพื่อประโยชน์ ทางการค้า ในขณะที่การค้ากับยุโรปและอเมริกาเป็นไปในลักษณะที่มีความระมัดระวัง การเจรจา

ทางการทูตหลายครั้งไม่มีความคืบหน้า กระนั้นสยามก็มีการติดต่อกับทูตยุโรปมากที่สุดในทวีปเอเชีย สมัยนั้น เมื่อถึงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีความพยายามที่จะแก้ไข สนธิสัญญาค้างอยู่ แต่เพิ่งมาได้แก้ไขเมื่อพ้นจากรัชสมัยไปแล้ว

สุนทร ชุตินทรานนท์ และวิศิษฐ์ พงศ์พนิตานนท์ (2564) เขียนหนังสือเรื่อง “ฝรั่งรุก พระนั่งเกล้าฯ การทูตสยามคราวจักรวรรดินิยมบุกอุษาคเนย์” กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษ กับสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเกี่ยวพันกับความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับพม่าว่า ในช่วงครึ่งหลังของ คริสต์ศตวรรษที่ 18 ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เกิดการเถลิงอำนาจของ 3 ราชวงศ์สำคัญ คือ ราชวงศ์คองบองของพม่า ราชวงศ์จักรีของสยาม และราชวงศ์เหงียนของเวียดนาม โดยทั้งฝ่าย เวียดนามและพม่ามีสงครามกับสยาม ขณะที่อังกฤษได้เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้ ความต้องการทรัพยากรสูงขึ้น ความต้องการตลาดสำหรับส่งออกสินค้าสูงขึ้น นำไปสู่การล่า อาณานิคม เมื่ออังกฤษเข้ามาสู่สยามนั้น อังกฤษมาในฐานะคู่ค้า แต่ก็ขาดดุลการค้าที่ดี เนื่องจาก สินค้าของอังกฤษไม่เป็นที่ต้องการของตลาดในเอเชีย แต่สินค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ข้าว น้ำตาล พริกไทย ดีบุก เป็นที่ต้องการของอังกฤษ อีกทั้งอังกฤษยังไม่พอใจในระบบการเก็บภาษี ของสยามที่มีความไม่แน่นอน เพราะเป็นการค้าระบบผูกขาดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา อัตราภาษีเป็นไป ตามความหลากหลายของขนาดและประเภทของเรือสินค้าควบคู่กับชนิดและประเภทของสินค้า กระนั้น อังกฤษก็ไม่ได้ใช้ความได้เปรียบทางการทหารกดดันสยาม เพราะขณะนั้นอังกฤษมีสงคราม ใหญ่กับพม่าและไม่ประสงค์จะเปิดศึกนอกอนุทวีปอินเดียเพิ่มเติม การศึกระหว่างอังกฤษกับพม่า ในเวลานั้น เกิดมาจากการที่พม่ายึดครองรัฐอะระกันหรือยะไข่ได้สำเร็จส่งผลให้พรมแดนของพม่าทาง รัฐอะระกันและเขตอิทธิพลของอังกฤษทางฝั่งตะวันออกของเบงกอลมาประชิดและเกิดความขัดแย้ง กันขึ้น ความแข็งแกร่งของกองทัพพม่าและความไม่ชำนาญพื้นที่ของกองทัพอังกฤษทำให้อังกฤษต้อง สูญเสียเวลาและทรัพยากรไปอย่างมาก ส่งผลต่อท่าทีที่อังกฤษมีต่อสยามให้มีความประนีประนอม แม้อังกฤษจะมีข้อขัดแย้งกับสยามเรื่องการกำหนดเขตอิทธิพลในคาบสมุทรมลายูแต่ก็สามารถยุติได้ โดยการเจรจา รวมถึง สนธิสัญญาเบอร์นีย์ที่ทำในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ไม่ทำให้สยามเสียเปรียบ ทั้งนี้ การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของสยามทั้งต่อพม่าและอังกฤษก็ได้กระทำโดยเข้าใจถึงสถานการณ์ แวดล้อมเหล่านี้เป็นอย่างดี ต่อมาเมื่ออังกฤษเอาชนะในสงครามกับพม่าแล้วหลายปีจึงได้ส่ง เซอร์จอห์น เบาว์ริงเข้ามาขอทำสัญญาฉบับใหม่ แต่ตอนนั้นก็พ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปแล้ว

วิบูล วิจิตรวาทการ (2562) เขียนหนังสือเรื่อง “ต้นรัตนโกสินทร์” กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 ว่ามีเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ เกิดขึ้น คือ การเปลี่ยนแผ่นดินต้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช การเยือนกรุงสยามของจอห์น ครอเฟิร์ด การเยือนกรุงสยามของกัปตันสมิทกับนายสตอร์ม การต่อสู้ของท้าวสุรนารี การเยือนกรุงสยามของทูตอเมริกัน เหตุการณ์โจรจีนที่เมืองสาครบุรี เหตุการณ์โจรจีนยึดนครฉะเชิงเทรา การสำเร็จโทษกรมหลวงรักษะ-รณเรศร์ การก่อกบฏของเวียงจันทน์ และสิ้นรัชกาลพระนั่งเกล้า

บัณฑิต ลิวชัยชาญ (2550) เขียนหนังสือเรื่อง “ภัยฝรั่ง สมัยพระนั่งเกล้าฯ” กล่าวถึงประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นรอยต่อสำคัญระหว่างโลกจารีตกับโลกสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากจักรวรรดินิยมและการวางรากฐานเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยในทางเศรษฐกิจมีการส่งเสริมการค้าสำเภากับจีนและการค้ากับตะวันตก การปรับระบบภาษีอากรและส่งเสริมการตั้งเมืองใหม่ การขุดลอกคูคลอง ส่วนการวางรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ทรงสร้างค่านิยมและส่งเสริมการศึกษา โปรดเกล้าให้รวบรวมและชำระตำราต่าง ๆ และใช้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้

พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2529) เขียนหนังสือเรื่อง “การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394)” กล่าวถึงลักษณะการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 ซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศและความรุ่งเรืองของการค้าว่ารัฐส่งเสริมให้การค้าเจริญรุ่งเรืองเพื่อเป็นปัจจัยในการพัฒนาประเทศที่ยังมีสงครามกับเมืองต่าง ๆ และยังเปิดโอกาสให้ชนชั้นนำและประชาชนสามารถศึกษาวิทยาการตะวันตกได้อย่างอิสระ ขณะที่การศึกษาแบบจารีตยังคงดำเนินไปควบคู่กับการทำนุบำรุงพุทธศาสนาโดยยังไม่ส่งเสริมการคิดเชิงวิเคราะห์มากนัก

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมตำราเรียน

วรรณกรรมตำราเรียนเป็นวรรณกรรมอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอยู่อย่างหลากหลาย และมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาของประเทศไทย วรรณกรรมตำราเรียนจึงมีความน่าสนใจ มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมตำราเรียนไว้จำนวนมาก โดยอาจมีคำเรียกที่ต่างกันไป เช่น ตำรา แบบเรียน แต่มีลักษณะสำคัญร่วมกันคือ เป็นการศึกษาวรรณกรรมที่มีเนื้อหามุ่งเน้นให้ความรู้เป็นหลัก มีรายละเอียดดังนี้

นิยะดา เหล่าสุนทร (2552) ได้อธิบายเกี่ยวกับพัฒนาการของแบบเรียนภาษาไทยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึง รัชกาล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ไว้ใน “วัตนาการของแบบเรียนไทย” ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้มีการชำระแปลและเรียบเรียงวรรณกรรมหลายเล่มให้เป็นสมบัติของแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงดำเนินนโยบายในการฟื้นฟูอักษรศาสตร์เช่นเดียวกัน แต่วรรณกรรมชิ้นสำคัญก็มีไม่มากเท่าในสมัยพระราชบิดา การบันทึกสรรพวิชาลงในจารึกวัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.2372 น่าจะถือว่าเป็นคุณูปการใหญ่หลวงที่มีต่อวงการอักษรศาสตร์ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งมีรูปแบบที่ชัดเจนเป็นมาตรฐานสำหรับการศึกษาของปวงชนชาวไทย โดยแบบเรียนภาษาไทยในช่วงเวลาดังกล่าว ได้แก่ ประถม ก กา หรือ ประถม ก ข ก กา ไม่ปรากฏนามผู้แต่งสันนิษฐานว่าแต่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (เสวยราชย์ พ.ศ.2367-2393) ประถมมาลา พระภิกษุผิ้ง หรือ ฟิ่ง ในรัชกาลที่ 3 จินตามณี ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เสวยราชย์ พ.ศ.2394-2411) อักษรนิติ ฉบับพระอมรารักษ์ชิต เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส ส่วนวรรณกรรม 2 เล่ม ได้แก่ ประถม ก กา ไตรยสารนิเทศ คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข

ธเนศ เวศร์ภาดา (2543) เรื่องตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบทางวรรณศิลป์ไทย ซึ่งศึกษาตำราประพันธ์ศาสตร์ไทยจำนวน 10 เล่ม ได้แก่ อลังการศาสตร์ พระคัมภีร์สุโธธาลังการ คัมภีร์วุฒโตทัย กายยสารวิลาสินีและกายยคั่นถะ จินตามณี กลบทศิริวิบูลกิตต์ ประชุมลำน่า ตำราฉันทมาตราพฤติและวรรณพฤติ และตำราฉันทลักษณ์ เพื่อชี้ให้เห็นแนวคิดและความสัมพันธ์ที่มีต่อกระบวนการสร้างและสืบทอดขนบทางวรรณศิลป์ของไทย พบว่าตำราประพันธ์ศาสตร์เหล่านั้นมีพันธกิจร่วมกันในการเป็นตำราการประพันธ์ที่มุ่งประมวลแบบแผนและหลักการประพันธ์จากวรรณคดีแบบฉบับที่สั่งสมมาในแต่ละยุคสมัย และกำหนดกฎเกณฑ์ให้เป็นระบบและมาตรฐานของวรรณคดีลายลักษณ์ ผ่านกระบวนการนิยามคำและความหมายอันเกี่ยวข้องกับหลักการประพันธ์ และการปฏิบัติคือสร้างบทประพันธ์ให้เห็นเป็นแบบอย่าง นอกจากนี้ ยังได้ปรับประยุกต์แบบแผนที่มีมาแต่เดิมมาสร้างสรรค์ให้เกิดแบบแผนใหม่ เพื่อส่งทอดต่อไปในกระบวนการสร้างงานกวีนิพนธ์ไทย โดยได้สะท้อนแนวคิดเรื่องความงามทางวรรณศิลป์ไทยประการสำคัญคือ กฤตยาการแห่งกลในด้านเสียง คำ และโวหาร ซึ่งกวีไทยแสดงให้เห็นความเข้าใจในธรรมชาติของภาษาไทยอย่างถ่องแท้ คือใช้สัมผัสคล้องจอง ฉันทลักษณ์ ไวยากรณ์ คำ ตลอดจนโวหารเป็นเครื่องมือในการสร้างตัวบทที่งดงาม

ประสรวงศ์ ต้นติเสนาะ (2548) ได้ศึกษาตำราภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ในวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาในตำราภาษาไทย

ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ซึ่งเป็นการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาในตำราดังกล่าวโดยจำแนกเนื้อหาออกเป็น 12 หมวด คือเนื้อหาทางภาษา 11 หมวด ได้แก่ เรื่อง พยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ การแจกลูก การผันอักษร อักษรนำ อักษรควบ ตัวสะกด ตัวการ์นต์ คำพ้อง คำบุพบท และเนื้อหาเรื่องความรู้ประกอบอื่น ๆ 1 หมวด เป็นความรู้เกี่ยวกับมาตราและการนับ ความรู้เกี่ยวกับการเรียกชื่อต่าง ๆ และความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ส่วนผลการศึกษาด้านกลวิธีการนำเสนอพบ 4 กลวิธี ได้แก่ กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับขั้นตอน ทำให้ผู้เรียนสนใจเรียนรู้และต้องการพัฒนาไปสู่บทเรียนที่ยากขึ้นต่อไป กลวิธีการนำเสนอแบบการซ้ำ เช่น การซ้ำเสียงในการแจกลูกเป็นกลวิธีที่ช่วยฝึกทักษะการอ่านให้แก่ผู้เรียน การซ้ำคำช่วยในการศึกษาเรื่องคำพ้อง เพราะการซ้ำคำทำให้เนื้อหามีความเป็นระเบียบจากการเรียบเรียงรูปแบบการเขียนในลักษณะเดียวกัน กลวิธีการนำเสนอโดยใช้ตัวอย่างจากวรรณกรรมอื่น ซึ่งทำให้มีความสมบูรณ์และน่าเชื่อถือมากขึ้น กลวิธีการนำเสนอโดยใช้คำประพันธ์ร้อยกรองของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) สามารถเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ได้แก่ ใช้กาพย์ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉิ่ง และกาพย์สุรางคนางค์สลับกัน เพื่อแต่งบทที่อ่านขนาดยาว ใช้โคลงสี่สุภาพและโคลงกระทู้ ในการสรุปเคล็ดช่วยจำ ใช้กลอนสุภาพในการอธิบายเนื้อหาที่มีความละเอียด กลวิธีการนำเสนอวิธีต่าง ๆ เหล่านี้ จึงทำให้ตำราของท่านเป็นตำราที่ดีและเหมาะสมที่จะใช้สอนกุลบุตรในยุคนั้นเป็นอย่างยิ่ง

เบ็ญจวรรณ สุนทรากุล (2550) เขียนหนังสือเรื่อง “วิวัฒนาการแบบเรียนไทย” อธิบายถึงความเป็นมาของวรรณกรรมตำราเรียนไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยที่มีกระทรวงศึกษาธิการว่าแบบเรียนเล่มแรกคือ จินตามณีที่แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เล่มต่อมาคือจินตามณีครั้งแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ หลังจากนั้น ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีหนังสือเรียนขึ้น 5 เล่ม คือ ประถม ก กา สุบินทกุมาร ประถมมาลา ประถมจินตามณีเล่ม 1 (จินตามณีฉบับพระโหราธิบดี) ประถมจินตามณีเล่ม 2 หนังสือเหล่านี้เน้นให้ผู้เรียนอ่านออกเขียนได้ โดยสามารถใช้ควบคู่กับแบบเรียนชั้นสูง คือ หนังสือสำหรับหัดอ่านต่าง ๆ เช่น เสือโค จันทโครพ อนิรุทธ สมุทรโฆษ สวัสดิ์รักษา เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาเริ่มต้นขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4-5 จึงได้มีการสร้างแบบเรียนหลวงขึ้นอย่างเป็นทางการ รวมถึงสร้างโรงเรียนแห่งแรกขึ้น แบบเรียนหลวงในครั้งนั้น ได้แก่ มูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลการ์นต์ หนังสือสำหรับอ่านเพิ่มเติม เช่น อนันตวิภาค นิตินสารสาธก ปกิรณภาพจนารถ ไวพจนประพันธ์ ต่อมาเมื่อมีการก่อตั้งกรมศึกษาธิการก็ได้มีการสร้างแบบเรียนที่หลากหลายขึ้น เช่น แบบสอนอ่านจินตควินิพนธ์และกวีนิพนธ์ ซึ่งคัดเลือกตอนในวรรณคดีมาให้นักเรียนใช้หัดอ่าน แบบสอนอ่าน

ภูมิศาสตร์ ซึ่งนักเรียนจะได้หัดอ่านและได้รับความรู้ไปพร้อมกัน และแบบเรียนท้องถิ่น ซึ่งกล่าวถึงวัฒนธรรมประจำถิ่น นักเรียนในแต่ละภาคจะได้เรียนรู้เรื่องราวต่างกันไป

สุณีย์ อุตศาสตร์ (2526) เขียนหนังสือเรื่อง “ความเป็นมาของแบบเรียนภาษาไทย” กล่าวถึงแบบเรียนวิชาภาษาไทยนับแกจินตามณีจนถึงแบบเรียนประถมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ว่าจินตามณีเป็นแบบเรียนเล่มแรกที่เป็นแม่บทให้แก่แบบเรียนเล่มต่อ ๆ มา ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีนักปราชญ์หลายท่านเรียบเรียงตำราขึ้น เช่น จินตามณี เล่ม 2 ปฐมมालา ต่อมาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งหนังสือชุดแบบเรียนหลวง 6 เล่ม แต่แบบเรียนหลวงต้องใช้เวลาในการเรียนนาน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงแต่งแบบเรียนเร็ว 3 เล่มขึ้นมา ซึ่งได้ใช้เป็นแบบเรียนมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ในปีพ.ศ.2500 กระทรวงศึกษาธิการ ได้นำการสอนภาษาไทยแบบเป็นคำ เป็นประโยคมาใช้ แบบเรียนจึงเปลี่ยนจากการสอนพยัญชนะและผันอักษรทีละตัวมาเป็นการสอนให้เด็กอ่านเป็นคำ เป็นเรื่องราว เช่น แบบเรียนชุดเรณู-ปัญญา รวมถึงเริ่มมีการใช้ภาพประกอบเพื่อให้เกิดความสนใจอีกด้วย หนังสือเรียนภาษาไทยชั้นประถมศึกษาในหลักสูตร พ.ศ. 2521 มีเนื้อหาเป็นคำผูกกันเป็นเรื่องราว มีตัวละครในวัยใกล้เคียงกับนักเรียนเป็นผู้ดำเนินเรื่อง มีการแทรกเนื้อหาอื่น ๆ เช่น การต่อต้านยาเสพติด และมีคู่มือครู นอกจากนั้น ยังมีแบบเรียนอื่น ๆ ที่น่าสนใจคือ แบบเรียนท้องถิ่นและแบบเรียนภาษาไทยสำหรับการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จ

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2554) พิมพ์หนังสือเรื่อง “แนวพระราชดำริด้านการศึกษา 9 รัชกาล” กล่าวถึงพระราชดำริที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 9 โดยกล่าวถึงลักษณะการศึกษาและพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งโดยตรงและโดยนัยว่า การศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 1-4 เกิดขึ้นในวังและในวัด โดยการเรียนการสอนเป็นไปตามที่ผู้สอนกำหนดไม่มีแบบแผนตายตัว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎก ทำนุบำรุงวิชาช่าง ชำระพงศาวดาร แปลวรรณคดีและฟื้นฟูขนบธรรมเนียมต่าง ๆ สมัยรัชกาลที่ 2 มีพระไตรปิฎกสำหรับพระสงฆ์มีเล่าเรียน มีโรงเรียนที่โรงเรียน มีการบำรุงวิชาช่างและส่งเสริมวรรณคดี นาฏกรรมอย่างยิ่ง สมัยรัชกาลที่ 3 มีการส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ พิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกมาจากลังกา เรียบเรียงตำราเรียน สถาปนาและบูรณะพระอาราม มีการพิมพ์หนังสือ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการส่งเสริมการเรียนรู้วิทยาการตะวันตก ภาษาต่างประเทศและการศึกษาสำหรับสตรี และมีการส่งเสริมให้ข้าราชการไปศึกษาดูงานต่างประเทศ สมัยรัชกาลที่ 5 ก่อตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรอย่างเป็นทางการ มีการปฏิรูปการศึกษา และมีการสอบไล่ที่เป็นมาตรฐาน สมัยรัชกาลที่ 6 มีนโยบายคุณธรรมนำความรู้ การเรียนรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย การก่อตั้งมหาวิทยาลัยและการลูกเสือสำหรับเด็กชาย สมัยรัชกาล

ที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการฝึกหัดครู การส่งเสริมด้านสุขอนามัยของนักเรียน การพัฒนาอุดมศึกษา อาชีวและพาณิชยการ มีการตราพระราชกำหนดเสี้อครูเป็นครั้งแรก สมัยรัชกาลที่ 8 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลทรงส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต การแพทย์ การเกษตรและพุทธศาสนา สมัยรัชกาลที่ 9 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงส่งเสริมการศึกษาวิทยาการเพื่อการพัฒนา การใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา การบูรณาการระหว่างศาสตร์ การเรียนรู้แบบมีนักเรียนเป็นศูนย์กลาง การศึกษาในชนบทและการวิจัย

สมเกียรติ คู่ทวีกุล (2518) วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ตำราภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)” ซึ่งศึกษาตำราภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) จำนวน 6 เล่ม คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลการ์นต์เปรียบเทียบกับตำราภาษาไทยในสมัยก่อนหน้าจำนวน 5 เล่ม คือ จินตามณี เล่ม 1 จินตามณี เล่ม 2 ประถม ก กา ประถมมาลา และอักษรนิติ ในด้านเนื้อหา การเรียบเรียง และแนวการสอน รวมถึงวิเคราะห์ตำราของพระยาศรีสุนทรโวหารตามแนวภาษาศาสตร์ด้วย ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่ในตำราภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหารดัดแปลงมาจากประถม ก กา อักษรนิติ และจินตามณี เล่ม 1 มีแนวการสอนหลักคือมุ่งให้เกิดทักษะการอ่านเขียน และมีลำดับขั้นตอนบางส่วนไม่ถูกต้องตามหลักสัทศาสตร์ เพราะผู้แต่งพิจารณาเรื่องตัวสะกดการ์นต์เป็นสำคัญ

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3

การศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 มีทั้งที่เป็นการศึกษาวรรณกรรมที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะและที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งการศึกษาเหล่านี้จะทำให้เห็นลักษณะสำคัญของวรรณกรรมที่ร่วมสมัยกับวรรณกรรมตำราเรียนที่ต้องการศึกษาได้

กุสุมา รักษมณี (2530) เขียนบทความเรื่อง “ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งตีพิมพ์ใน “200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” สามารถสรุปได้ว่า เมื่อเทียบกับวรรณคดีในรัชกาลที่ 1-2 วรรณคดีในสมัยรัชกาลที่ 3 มีวรรณคดีที่เป็นเรื่องยาวนานกว่าแต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นองค์อุปถัมภ์และความคิดของกวีในสมัยนั้นได้อย่างดี คือ การสร้างวรรณคดีที่นำของเก่ามาเรียงร้อยใหม่ โดยพยายามดำเนินตามมาตรฐานการกวีที่ถือว่าสูงส่ง เน้นความถูกต้องของรูปแบบคำประพันธ์

การเลือกเฟ้นถ้อยคำ และการใช้อ้างอิงทางเสียงและความหมาย ทั้งยังเป็นวรรณคดีที่มุ่งเน้นสื่อคำสอนในพุทธศาสนา หลักการดำเนินชีวิต และเป็นภาพสะท้อนของสตรีที่มีบทบาทและเป็นที่ยอมรับในสังคมเพราะภูมิปัญญาของตน

ดวงมน จิตรจำนงค์ (2540) ที่ได้อธิบายไว้ในการศึกษาเรื่อง “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ว่าวรรณคดียุคนี้ไม่ได้สร้างซ้ำจากสมัยอยุธยา แต่เป็นการสร้างใหม่ด้วยปัจจัยสำคัญคือ ความตื่นตัวทางปัญญา ความเชื่อมั่นในรากฐานทางวัฒนธรรม และความมุ่งมั่นที่จะฟื้นความเป็นปรกติสุขและการสร้างความเจริญขึ้นภายหลังความสูญเสียของอยุธยา กระบวนการสร้าง เสพวรรณคดีของยุคนี้มีรากฐานจากมโนทัศน์ 3 ประการ คือ มโนทัศน์เรื่อง “การเล่น” เรื่อง “การบำเพ็ญบารมีในโลกทรรศน์ทางพุทธศาสนา” และเรื่อง “การเกลากลอน” ซึ่งเป็นปัจจัยให้กวีสร้างงาน คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีในยุคนี้คือคุณค่าทางสุนทรียะ ซึ่งกระตุ้นความสำนึกทางจริยธรรม เนื้อหาทางอารมณ์อันเข้มข้นและทรงพลังปรากฏผ่านพฤติกรรมที่ซับซ้อนของตัวเอกและฝ่ายปฏิปักษ์ซึ่งมีลักษณะร่วมอย่างปุกฤษณ์ นับเป็นลักษณะที่พัฒนาขึ้นกว่าสมัยอยุธยา เห็นชัดว่าโลกทรรศน์ทางพุทธศาสนาเป็นปัจจัยให้กวีแสดงปัญหาของมนุษย์ควบคู่กับศักยภาพในการเผชิญความทุกข์และความผันแปรของชีวิต กวีสามารถปรับใช้ฉันทลักษณ์เดิมและขนบในงานบางประเภทเพื่อเสนอความคิดใหม่ โดยเฉพาะในแง่ปรัชญาชีวิตและความยิ่งใหญ่ของมนุษย์

โซษิตา มณีใส (2550) ศึกษาบรรทัดฐานทางการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากการวิเคราะห์หลักเกณฑ์ที่ผู้ประพันธ์ใช้ในการสร้างตัวบท เปรียบเทียบความต่างของตัวบทเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ระหว่างฉบับของภิกษุอินท์ ซึ่งเป็นฉบับดั้งเดิม กับฉบับที่สมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่าทรงพระนิพนธ์ปรับปรุงขึ้นใหม่ หลักด้านรูปแบบเป็นไปตามตำราวุฒโททัย หลักด้านศิลปะการประพันธ์ตามคัมภีร์สุโฆธาสังการ โดยปรับเปลี่ยนให้มีความไพเราะและเป็นไปตามมาตรฐานมากขึ้น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) เขียนหนังสือเรื่อง “ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์และวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า วรรณกรรมมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง ลักษณะของวรรณกรรมราชสำนักต้นรัตนโกสินทร์ที่มีความแตกต่างจากวรรณกรรมประชาชนทั้งในแง่เนื้อหา ฉันทลักษณ์และหน้าที่ แต่ก็ยังมีวรรณกรรมวัดที่เชื่อมโยงวรรณกรรมทั้งสองให้มีปฏิสัมพันธ์กัน ทำให้เห็นรูปแบบของระบบชั้นชนในสังคมขณะนั้นได้ ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมที่สำคัญในต้นรัตนโกสินทร์ คือ ความเสื่อมของลักษณะพิธีกรรมในวรรณกรรม โดยลดสถานะความศักดิ์สิทธิ์ของ

วรรณกรรมลง มีความบันเทิงและฉันทลักษณ์แบบชาวบ้านในวรรณกรรมราชสำนักมากขึ้น รวมถึงการมีวรรณกรรมสำหรับการอ่านมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดและมีนิยายแปลที่ใช้ภาษาความเรียงเกิดขึ้น รวมถึงผู้แต่งวรรณกรรมราชสำนักก็อาจเป็นสามัญชนและอาจไม่ได้แต่งเพื่อถวายกษัตริย์ก็ได้ นอกจากนี้ สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปยังส่งผลให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ขึ้น คือกลุ่มพ่อค้าที่ยังคงอิงอยู่กับระบบศักดินาเพื่อประโยชน์ในการค้าขาย ซึ่งวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้เป็นวัฒนธรรมของคนที่อ่านออกเขียนได้ผลจากการค้าและวัฒนธรรมตะวันตกยังทำให้ความใส่ใจต่อการศึกษาเพิ่มสูงขึ้น หนังสือเรียนสำหรับหัดอ่านเขียนหลายเล่มก็เกิดขึ้นในสมัยนี้ รวมถึงทำให้เห็นร่องรอยของแนวคิดสังคมนิยมและมนุษยนิยมในวรรณกรรมด้วย วรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์ยังแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางความคิดด้านศาสนาจากการเขียนพุทธประวัติให้มีลักษณะเป็นชีวประวัติที่เน้นจิตใจและความเป็นเหตุผลมากกว่าอิทธิปาฏิหาริย์

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น จะพบว่ามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 วรรณกรรมตำราเรียนและวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 งานวิจัยเหล่านั้นแสดงให้เห็นว่าสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของตะวันตก การค้าและการเมืองระหว่างประเทศทำให้เกิดการปรับตัวหลายประการ รวมไปถึงวรรณกรรมที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็มีลักษณะเป็นวรรณกรรมที่ให้ความรู้หรือสร้างบรรทัดฐานให้แก่การประพันธ์ ควบคู่ไปกับคุณค่าทางวรรณศิลป์ ส่วนการศึกษาวรรณกรรมตำราเรียนนั้นมีผู้ศึกษาในลักษณะพัฒนาการของวรรณกรรมตำราเรียนหรือวิเคราะห์คุณสมบัติของวรรณกรรมตำราเรียนบางเล่ม แต่ยังไม่มีการศึกษาวรรณกรรมตำราเรียนทั้งกลุ่มครอบคลุมถึงวรรณกรรมตำราเรียนที่อยู่ในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามโดยพิจารณาความสัมพันธ์กับสภาพสังคม รวมไปถึงบทบาทของวรรณกรรมตำราเรียนที่มีต่อสังคม ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิจัยเนื้อหาและกลวิธีการแต่งของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 และความสัมพันธ์กับสังคม

บทที่ 2

เนื้อหาและกลวิธีของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีเนื้อหาและกลวิธีการแต่งหลากหลาย ในบทที่ 2 นี้ จะวิเคราะห์รายละเอียดของเนื้อหาและกลวิธีของวรรณกรรมตำราเรียนแต่ละเล่ม รวมถึงลักษณะร่วมของวรรณกรรมตำราเรียนเหล่านั้นซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3

การศึกษาครั้งนี้ศึกษาจากวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวน 12 เรื่อง ได้แก่ จินตามณี ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา เสือโค ก กา ศรีสวัสดิ์วัดเทพศิรินทร์ ไชยสุริยา คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติ และเพลงยาวกลบท ซึ่งจำแนกตามลักษณะเนื้อหาและกลวิธีการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียน หมายถึง หนังสือที่รวบรวมความรู้เกี่ยวกับหลักการอ่านเขียน เช่น การสะกดคำ มาตราตัวสะกด และอาจพบเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการแต่งคำประพันธ์ร่วมด้วยโดยใช้การอธิบายและยกตัวอย่าง วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ จินตามณี ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท และประถม ก กา

ประเภทที่ 2 วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่าน หมายถึง วรรณกรรมตำราเรียนที่มีลักษณะเป็นหนังสือที่แต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรอง โดยอาจกล่าวถึงหลักภาษา คำสอน หรือนิทานก็ได้ และมีลักษณะที่บ่งบอกว่าเขียนขึ้นเพื่อการหัดอ่าน เช่น การระบุวัตถุประสงค์ไว้ในตัวบท และการเรียงลำดับคำที่ใช้ตามพยัญชนะต้นหรือมาตราตัวสะกด วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา เสือโค ก กา ศรีสวัสดิ์วัดเทพศิรินทร์ ไชยสุริยา และคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข

ประเภทที่ 3 วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ หมายถึง วรรณกรรมตำราเรียนที่รวบรวมฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ไว้ โดยมีการแสดงแผนผังฉันทลักษณ์และตัวอย่างคำประพันธ์ประกอบ วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติ และเพลงยาวกลบท

ค ฆ ง ช ซ ฌ ญ ฑ ฒ ณ ท ธ น พ ฟ ภ ม ย ร ล ว ห อ นี้ตัวหนัก แม้นจะแจกลูก ให้อ่าน
ตามกล่าวมาดังนี้ เป็นอักษรสูง อักษรกลาง อักษรเลวเถิด ฯ

(กรมศิลปากร, 2560: 48)

จะเห็นได้ว่าจินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธยวิสุทธินาคนิธิวงศ์ จัดหมู่อักษรโดย
แบ่งเป็นอักษรเบื้องต้น คือ อักษรสูง 11 ตัว และอักษรที่เหลืออีก 33 ตัวนั้นแบ่งย่อยออกเป็น
อักษรกลาง 9 ตัวและอักษรเลว 24 ตัว รวมแล้วเป็น 3 หมู่ ตรงกับความเข้าใจเรื่องไตรยางศ์
ในปัจจุบัน เพียงแต่เรียกอักษรต่ำว่าอักษรเลวเท่านั้น การอธิบายนี้ใกล้เคียงกับในจินตามณี ฉบับ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งอธิบายไว้ดังนี้

อักษร ๑๑ ตัว คือ ข ฃ ฉ ฐ ถ ผ ฝ ส ศ ษ ห ให้อ่านเสียงสูงเหมือนกัน

อักษร ๓๓ ตัว อันเหลือนี้ ให้อ่านเสียงกลางเสมอกันไปดจ ก ค ง จ ญ

อักษรกลาง ๙ ตัว คือ ก จ ฎ ฏ ด ต บ ป อ นี้ตัวเบาไม่มีก้อง เมื่อแจกให้อ่านเบา
ต่ำลงทีละ ๔ ตัว คือ ก กิ กิ กุ กะ ตี ตี ตู ตะ อี อี อุ อะ นั้น

ก กา กิ กิ กุ เก แก ไก ไก โก เกา กำ

กิ กิ กุ กะ

อักษรสูง ๑๑ ตัวนั้น ไม่มีก้อง ให้อ่านหนักลง ทีละ ๔ ตัว นั้น คือ ขี ขี ขุ ขะ นั้น

ข ขา ขี ขี ขุ เข แห ไซ โย เข่า ขำ

ขี ขี ขุ ขะ

อักษรกลาง ๒๔ ตัว อันเหลือจาก ๙ ตัวนั้น ตัวก้องต่ำ ให้อ่านสูงขึ้น ๔ ตัว

คือ คี คี คุ คะ

คี คี คุ

คะ

ค คา คี คี คุ เค แคะ ไค โค โคะ คำ

(กรมศิลปากร, 2512: 85-86)

จะเห็นว่าจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทอธิบายการแบ่งพยัญชนะโดยจำแนกเป็น
อักษร 11 ตัวที่ต้องอ่านเสียงสูงและอักษรที่เหลืออีก 33 ตัว เช่นเดียวกับในจินตามณี ฉบับสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธยวิสุทธินาคนิธิวงศ์ และยังแบ่งอักษรกลุ่มหลังออกเป็น 2 กลุ่มย่อยกลุ่มละ
9 ตัวและ 24 ตัวตามลำดับเช่นเดียวกันอีกด้วย เพียงแต่ใช้คำเรียกว่าอักษรกลางเหมือนกันทั้ง 2 กลุ่ม

เป็น “อักษรกลาง 9 ตัว ที่เป็นตัวเบาไม่ก้อง” และ “อักษรกลาง 24 ตัว ที่ก้องต่ำ” ในขณะที่
ปฐมมาลาปรากฏการใช้คำว่า ไตรยางศ์และแบ่งอักษรออกเป็น 3 หมู่ คือ อักษรสูง อักษรกลาง และ
อักษรต่ำ แยกจากกันชัดเจน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑ แต่ ก จ น ฮ จ ง จ ำ	๔๔ คำ
แจ้งทำวิธีที่ทาง	
๑ แบ่งบั้นป็นเป็นไตรยางศ์	คี่สูงต่ำกลาง
จะวางไว้ลงจงฟัง	
๑ ข ข ฉ ฐ ถ ทัง	ผ ผ ท่านหวัง
สอนสั่งว่าสูงสำเนียง	
๑ ส ศ ช ษ ห ต ์ เรียง	๑๑ สำเนียง
นี้เสียงก็สูงเหมือนกัน	
๑ ถ้าใส่ ‘ ’ สองอัน	อาจารย์ท่านสรรค
ให้ผันหย่างหางโคควร	
	(กรมศิลปากร, 2513: 110)

จากตัวอย่างเรื่องอักษรสูงนี้จะเห็นว่าปฐมมาลากล่าวถึงการแบ่งอักษรว่า “แบ่งบั้นป็นเป็น
ไตรยางศ์ คี่สูงต่ำกลาง” คือแบ่งเป็นไตรยางศ์ ได้แก่ อักษรสูง อักษรกลาง อักษรต่ำ และปฐมมาลา
อธิบายเรื่องไตรยางศ์รวมกับเรื่องการผันวรรณยุกต์ โดยเริ่มอธิบายจากอักษรสูงและการผันวรรณยุกต์
อักษรสูงแล้วจึงกล่าวถึงอักษรกลาง วิธีผันวรรณยุกต์อักษรกลาง อักษรต่ำและวิธีผันวรรณยุกต์
อักษรต่ำต่อไป

วรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 เล่มต่างแบ่งพยัญชนะออกเป็น 3 หมู่ โดยอาจมีคำเรียกและวิธี
อธิบายที่แตกต่างกัน ในขณะที่ประถม ก กา กล่าวถึงการแบ่งอักษรถึง 3 ลักษณะ ได้แก่ 1. การแบ่ง
อักษรสามหมู่ 2. การแบ่งอักษรเป็น 5 จำพวกตามอวัยวะที่ใช้ในการออกเสียง และ 3. การแบ่งอักษร
เป็น 3 จำพวกตามการมีเสียง ฮ กล้ำปนออกมา ดังนี้

๑ อักษรไทย ๔๔ ตัว จัดออกเป้น ๓ จำพวกๆที่หนึ่งมี ๑๑ ตัว

คือ ข ข ฉ ฐ ถ ผ ผ ศ ช ส ห

จำพวกที่ ๒ มี ๙ ตัว

คือ ก จ ฎ ฏ ต บ ป อ

จำพวกที่ ๓ มี ๒๔ ตัว

คือ ค ค ฆ ง ช ช ฉ ฎ ฏ ฒ ฒ ท ฐ ฐ น พ ฟ ภ ม ย ร ล ว ฬ ฮ

๑ อักษร ๔๔ ตัวนี้ แบ่งออกได้อีกอย่างหนึ่ง เพนห้าจำพวก คือ

๑ จำพวกที่ ๑ เป็นอักษรที่มีสำเนียงลงคอ เพน ๑๘ ตัว

คือว่า ก ข ข ค ค ง ณ น ญ ย ร ล ว ห ฬ อ ฮ

๑ จำพวกที่ ๒ นั้นแรกจะมีเสียงออกปากก็มีลมออกนำพินก่อน

คือ ช ฅ ษ ส

๑ จำพวกที่ ๓ นี้ มีสำเนียงออกที่เพดาน

คือ จ ฉ ช ฌ

๑ จำพวกที่ ๔ มีสำเนียงออกที่ปลายลิ้น แล่นำพิน

คือ ด ต ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ฑ

๑ จำพวกที่ ๕ มีสำเนียงออกริมฝีปาก

คือ บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม

อันแบ่งอักษรเพนห้าจำพวกเช่นว่ามานี้ ไม่สู้เป็นสำคัญนักแก่กุลบุตรที่
เพนไทย แต่จำพวกคนมาแต่่นอก ผู้เพนนักปราชชอบเรียนภาษาไทยละเอียด
เขาเห็นสมควรจะแบ่งอักษรไทยเช่นว่านี้ เราจึงได้แบ่งออกตามใจเขา จะได้เป็น
ประโยชน์แก่ฝรั่งบ้าง ะ

๑ อนึ่งอักษร ๔๔ ตัวนี้ ต้องแบ่งอีกอย่างหนึ่งคือว่า

จำพวกที่ ๑ ที่มีสำเนียงตัว ฮ กล้าปนออกมาชนิดหนึ่งดังนี้

คือ ข ข ค ค ฉ ฐ ฑ ฒ พ ฟ ภ เพน ๑๓ ตัวอักษรด้วยกัน

จำพวกที่ ๒ มีสำเนียงตัว ฮ กล้าปนออกมาดังนี้

คือ ฌ ฌ ฒ ฒ ห ฮ เพน ๖ ตัวด้วยกัน

๑ จำพวกที่ ๓ ไม่มีสำเนียงตัว ฮ ปนกล้าออกมานั้น

คือ ก ง จ ช ญ ฎ ฏ ณ ด ต น บ ป ผ พ ม ย ร ล ว ศ ษ ส ฬ อ ฮ ๒๕ ตัว

๑ ที่แบ่งอักษรเพนสามจำพวกเช่นว่ามานี้ก็เป็นสำคัญนัก กุลบุตรที่จะ
หัดพูดหัดอ่าน ต้องตรีกตรองฟังดูให้ดี ถ้าจะว่า ก ฤ จ เป็นต้น ก็อย่าให้มีเสียง ฮ กล้าปนออกมาด้วย
จึงจะชัดตัว ถ้าจะว่า ฆ ฤ ฐ เป็นต้น ต้องให้มีเสียง ฮ กล้าออกมาให้มาก ๆ จึงจะชัดตัว

(กรมศิลปากร, 2513: 56-57)

จะเห็นว่าการจำแนกอักษรออกเป็นสามหมู่ในหัวข้อแรกนั้น ประถม ก กา แบ่งเป็นไตรยางศ์
สอดคล้องกับวรรณกรรมตำราเรียนเล่มอื่น ๆ อีก 3 เล่ม แต่ประถม ก กา ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแบ่ง
อักษรตามอวัยวะที่ใช้ในการออกเสียงซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3
ซึ่งมีชาวต่างชาติจากตะวันตกเข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ดังความที่ว่า “อันแบ่งอักษรเพนห้า
จำพวกเช่นว่ามานี้ ไม่สู้เป็นสำคัญนักแก่กุลบุตรที่เปนไทย แต่จำพวกคนมาแต่่นอก ผู้เพนนักปราชชอบ
เรียนภาษาไทยละเอียด เขาเห็นสมควรจะแบ่งอักษรไทยเช่นว่านี้ เราจึงได้แบ่งออกตามใจเขา
จะได้เปนประโยชน์แก่ฝรั่งบ้าง” ส่วนการแบ่งอักษรตามการกล้ำปนของเสียง ฮ ที่พบในประถม ก กา
นี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หมายถึง พยัญชนะมีลม และเป็นไปได้ว่าในขณะที่สร้างวรรณกรรมตำราเรียน
เล่มนี้ขึ้นนั้น อาจมีปัญหาเกี่ยวกับการออกเสียงในลักษณะนี้อยู่ ผู้สร้างวรรณกรรมตำราเรียนจึงเน้นย้ำ
ว่า “... สำคัญนัก กุลบุตรที่จะหัดพูดหัดอ่าน ต้องตรีกตรองฟังดูให้ดี ...”

ตัวอย่างเนื้อหาเรื่องไตรยางศ์และการจัดกลุ่มพยัญชนะข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่
วรรณกรรมตำราเรียนกล่าวถึงเนื้อหาเดียวกัน มีใจความสำคัญตรงกันและมีรายละเอียดแตกต่างกันไป
นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ความสำคัญกับหลักการอ่าน
เขียน เห็นได้จากการอธิบายเนื้อหาอย่างละเอียดดังตัวอย่างข้างต้น ทั้งยังมีเนื้อหาอื่น ๆ ที่ส่งเสริม
การอ่านเขียนซึ่งพบในวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 4 เล่ม ได้แก่ เรื่องการผันวรรณยุกต์ และเรื่องการแจก
ลูกสะกดคำและมาตราตัวสะกด

เนื้อหาเรื่องการผันวรรณยุกต์ การแจกลูกสะกดคำ และมาตราตัวสะกด เป็นเนื้อหาที่
วรรณกรรมตำราเรียนให้ความสำคัญโดยการแสดงตัวอย่างโดยละเอียด ให้ผู้อ่านได้เห็นการประกอบ
พยัญชนะกับทุกสระ ทุกมาตราตัวสะกด และการผันวรรณยุกต์ทุกเสียงแม้ว่าจะไม่มีความหมายก็ตาม
ดังตัวอย่างจากจินตตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ต่อไปนี้

ก กัก กาก กิก กีก กี้ก กุก กูก เกก แกก

โกก กอก กวก เกียก เกือก เลิก เกอก

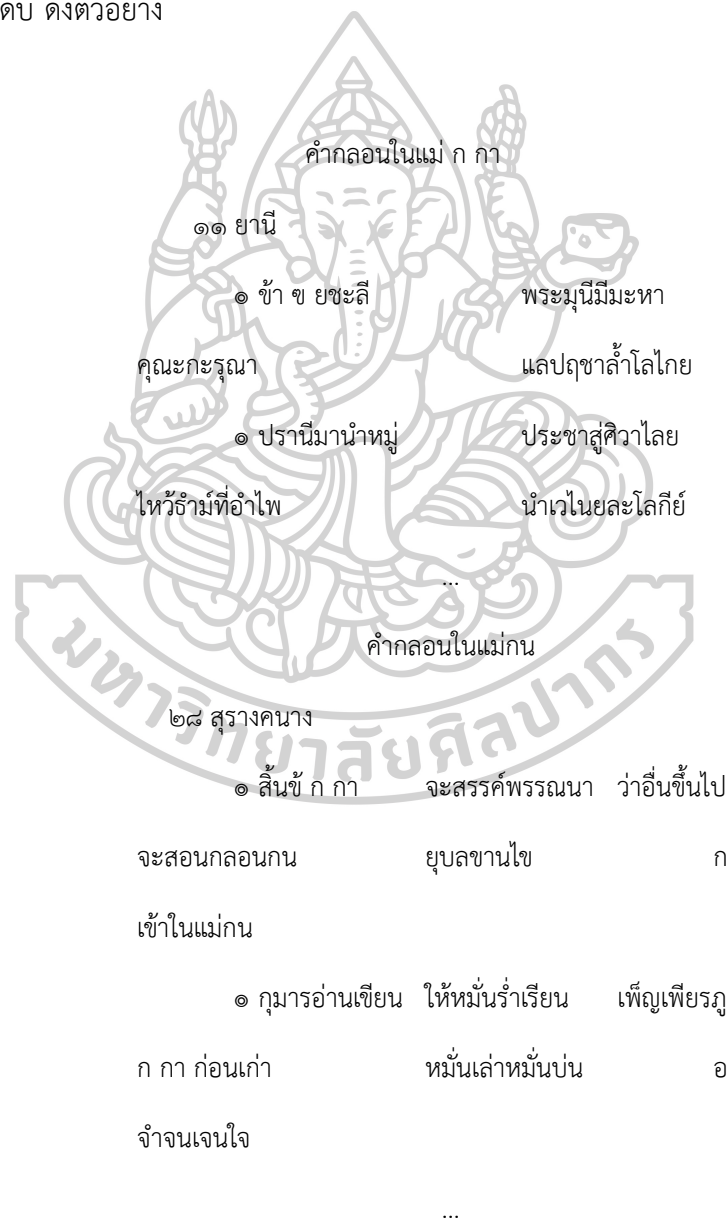
กง กัง กาง กิง กิ่ง กิ้ง กึง กุง กูง เกง แกง

โกอง กอง กวง เกียง เกือก เกิง เกอง

(กรมศิลปากร, 2513: 86)

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงการแจกลูกในแม่กกและแม่กง โดยแสดงคำที่มีตัว ก เป็นพยัญชนะต้น มีตัว ก กับตัว ง เป็นตัวสะกด และประสมกับทุกสระไปตามลำดับ แม้ว่าคำที่แสดงไว้เหล่านี้บางคำจะไม่มี ความหมายและไม่มีใช้ในภาษาไทยก็ตาม

วรรณกรรมตำราเรียนที่เป็นแบบหัดอ่านอีกหลายเล่มยังได้แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับเรื่องมาตราตัวสะกดในฐานะที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจหลักการอ่านเขียนภาษาไทย ในที่นี้จะยกตัวอย่างจากเรื่องปฐมมาลา ซึ่งเป็นแบบหัดอ่านที่มีเนื้อหาอธิบายหลักการอ่านเขียน ทั้งยังแต่งด้วยวิธีทวิอักษรโดยใช้เฉพาะคำที่สะกดด้วยแม่ ก กา จากนั้นจึงเพิ่มคำที่สะกดด้วยมาตราอื่น ๆ ที่ละมาตราตามลำดับ ดังตัวอย่าง

คำกลอนในแม่กง

๑๖ ฉบับ

๑ อ่านกนจนสิ้นประสงค์

จะเพียรเขียนก

จ่านงจตั้งใจฟัง

๑ เร่งครวญเร่งใครใจหวัง

เบื้องต้นหนหลัง

อย่าพลั้งอย่าเพี้ยนเขียนพลาง

(กรมศิลปากร, 2513: 103-108)

จะเห็นว่าปฐมมาลาแต่งบทประณามพจน์ด้วยคำในมาตราแม่ ก กา และเพิ่มคำในมาตราแม่ กน แม่กง ในเนื้อหาต่อมาจากลำดับ กลวิธีที่อักษรในลักษณะนี้ยังพบได้ในแบบหัดอ่านเล่มอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ ประถม ก กา หัดอ่าน เสือโค ก กา และกาพย์พระไชยสุริยา จำนวนวรรณกรรมตำราเรียน ที่มีจุดมุ่งหมายเน้นให้เข้าใจเรื่องมาตราตัวสะกดนี้ถือเป็นอีกหลักฐานหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 ในด้านเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนนี้ว่าให้ความสำคัญกับเรื่องมาตราตัวสะกดอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ ยังมีเนื้อหาอื่น ๆ บางส่วนที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนบางเล่มเท่านั้น ได้แก่ 1. คำควบบกล้ำ ซึ่งพบในจินตามณีทั้ง 2 ฉบับและประถมก กา แต่ไม่พบในปฐมมาลา 2. อักษรนำ ซึ่งไม่พบในจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท 3. เครื่องหมายการเขียน ซึ่งไม่พบในจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเช่นเดียวกับเรื่องอักษรนำ และ 4. หลักการอ่านเขียนภาษาบาลี ซึ่งพบเฉพาะในปฐมมาลา เนื้อหาเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญต่อการอ่านเขียน แต่อาจมีความสำคัญน้อยกว่าภายใต้แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาในด้านเนื้อหาเกี่ยวกับการอ่านเขียนพื้นฐาน จึงพบการปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนบางเล่มเท่านั้น ทั้งนี้ในกรณีของจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น ปรากฏข้อความที่ระบุว่าเนื้อหาบางเรื่องที่ซ้ำกับในจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดีอาจไม่นำมากล่าวซ้ำให้ผู้เรียนไปอ่านจากฉบับนั้นแทน

เนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนแต่ละเล่มสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาหลักการอ่านเขียนของวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3

หัวข้อ	จินตมณีฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธยชิโนรส	จินตมณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท	ประถม ก กา	ปฐมมาลา
1. พยัญชนะและสระในภาษาไทย	- สระ 20 ตัว (อ อา อี อี อี อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู อู) - พยัญชนะ 44 ตัว (ก-ฮ)	- สระ 20 ตัว (อ ออ) - พยัญชนะ 44 ตัว (ก-ฮ)	- พยัญชนะ 44 ตัว (ก-ฮ) - สระ 16 ตัว (อ ออ)	- พยัญชนะและสระที่ใช้ในภาษาบาลี - พยัญชนะวรรคและประเภทของสระในภาษาบาลี - การใช้ ไ และ ไ
2. ไตรยางศ์และการจัดกลุ่มพยัญชนะ	ไตรยางศ์ แบ่งพยัญชนะออกเป็นอักษรสูง 11 ตัว อักษรกลาง 9 ตัว และอักษรเลว 24 ตัว	แบ่งพยัญชนะออกเป็น 2 กลุ่มคือ สูง 11 ตัว และกลาง 33 ตัว แต่แบ่งอักษรออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ อักษรกลาง 'ตัวเบาบมี ก้อง' 9 ตัว และอักษรกลาง 'ตัวก้องต่ำ' 24 ตัว	1. ไตรยางศ์ แบ่งพยัญชนะออกเป็นสูง กลาง ต่ำ 2. แบ่งเป็น 5 จำพวกตามอวัยวะที่ใช้ในการออกเสียง 3. แบ่งเป็น 3 จำพวกตามการมีเสียง ฮ กล้าปน	ไตรยางศ์ แบ่งพยัญชนะออกเป็นอักษรสูง 11 ตัว อักษรกลาง 9 ตัว และอักษรต่ำ 24 ตัว โดยอธิบายร่วมกับเนื้อหาเรื่องการผันวรรณยุกต์
3. การผันวรรณยุกต์	อธิบายหลักการผันวรรณยุกต์ทั้ง 5 ตัวและแสดงการแจกลูกเพียงบางอักษรพอเป็นตัวอย่าง	อธิบายว่ามีการผันวรรณยุกต์ได้ อักษรละ 3 เสียง คือ สามัญ เอก โท แต่ในการแจกลูกได้แสดง	- อธิบายหลักการผันวรรณยุกต์โดยจำแนกตามไตรยางศ์ - อธิบายไม้ตรีและไม้จัตวาแยก	อธิบายวรรณยุกต์สามัญ เอก โท ร่วมกับเนื้อหาเรื่องไตรยางศ์ และอธิบายวรรณยุกต์

หัวข้อ	จินตตามณี ฉบับสมเด็จพระ สมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธย ชิโนรส	จินตตามณี ฉบับกรมหลวง วงษาราชสนิท	ประณม ก กา	ปฐมมาลา
		ตัวอย่างของ วรรณยุกต์ตรี และจัตวาไว้ด้วย	จากวรรณยุกต์ สามัญ เอก และ โท - แสดงการแจก ลูกเพียงบางอักษร พอเป็นตัวอย่าง เท่านั้น	จัดตัวร่วมกับ เนื้อหาเรื่อง อักษรนำ
4. การแจก ลูกสะกดคำ และมาตรา ตัวสะกด	- ประสมพยัญชนะ ต้นทุกตัวกับสระ ทุกตัวและ ตัวสะกดที่ตรงตาม มาตรา - มาตราแม่ เกย หมายรวมถึงคำที่ สะกดด้วย ย ว , ประสมด้วยสระ เอีย เอียะ เอือ เอือะ เออ เออะ อัว อัวะ เอะ แอะ โอะ เออะ ออ และ คำว่า กุ กัม กรร ระมะ - บอกรพยัญชนะที่ เป็นตัวสะกดแบบ ไม่ตรงตามมาตรา ได้ โดยไม่แสดง การแจกลูก	- ประสม พยัญชนะต้นทุก ตัวกับสระทุกตัว และตัวสะกดที่ ตรงตามมาตรา - มาตราแม่ เกย หมายรวมถึงคำที่ สะกดด้วย ย ว , ประสมด้วยสระ เอีย เอียะ เอือ เอือะ เออ เออะ อัว อัวะ เอะ แอะ โอะ เออะ ออ อือ อัย คำที่ สะกดด้วย ม บางคำ เช่น อุม และคำที่สะกด ด้วย รร บางคำ เช่น กรรม กรรณ - บอกรพยัญชนะ	- ประสม พยัญชนะต้นทุก ตัวกับสระทุกตัว และตัวสะกดที่ ตรงตามมาตรา - มาตราแม่ เกย หมายรวมถึงคำที่ สะกดด้วย ย ว , ประสมด้วยสระ เอีย เอียะ เอือ เอือะ เออ เออะ อัว อัวะ เอะ แอะ โอะ เออะ ออ อือ และคำที่สะกด ด้วย ม บางคำ เช่น อุม อรรณ	- แสดงตัวอย่าง ด้วยคำประพันธ์ โดยใช้ตัวสะกด เพิ่มขึ้นทีละ มาตรา ไม่มีการ แจกลูก - มาตราแม่เกย หมายรวมถึงคำที่ สะกดด้วยสระ เสียงสั้นไม่มี ตัวสะกด เช่น เกียะ เกือะ เกอะ กัวะ เกะ แกะ โกะ เกาะ - ระบูปพยัญชนะที่ ใช้เป็นตัวสะกดใน แต่ละมาตรา (แม่ กน, แม่กก, แม่กด , แม่กบ) - ยกตัวอย่างคำ

หัวข้อ	จินตตามณี ฉบับสมเด็จพระ สมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิต ชิโนรส	จินตตามณี ฉบับกรมหลวง วงษาราชสนิท	ประณม ก กา	ปฐมมาลา
		ที่เป็นตัวสะกดใน มาตราต่าง ๆ ได้ ทุกตัว แต่แสดง การแจกลูก เฉพาะที่ตรงตาม มาตรา		ฟ้องเสียง ซึ่งใช้มาตรา ตัวสะกดเดียวกัน แต่มีความหมาย ต่างกัน (แม่มกน) - รวบรวมคำที่ สะกดด้วยมาตรา ตัวสะกดนั้น ๆ คล้ายกับอักษร ศัพท์ในจินตตามณี (แม่มกก, แม่มกต, แม่มกบ)
5. คำควบ กล้ำ	อธิบายหลักการ ควบกล้ำของอักษร กร กล กว ขร ขว คร คล คว ชร ชข ตร ทร บร พร ปล ผล ผร พร พล สร ศร ชร และแจก ลูกแสดงตัวอย่าง คำควบกล้ำ	แสดงการแจกลูก ต่อจากการแจก ลูกอักษรสามหมู่ และมาตรา ตัวสะกด	1. กร กล กว ทร แสดงการแจก ลูกประสมกับสระ และตัวสะกดบาง ตัวให้เป็นตัวอย่าง 2. อธิบายเพิ่มเติม - การอ่าน สร - คำที่เขียน พยัญชนะสองตัว ซ้อนกันแต่ไม่อ่าน อย่างควบกล้ำ เช่น แสง - คำที่ซ้อนด้วย ร แล้วต้องอ่านเป็น	-

หัวข้อ	จินตตามณี ฉบับสมเด็จพระ สมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธย ชิโนรส	จินตตามณี ฉบับกรมหลวง วงษาศิราชนิท	ประณม ก กา	ปฐมมาลา
			-อน เช่น กร (กอน)	
6. อักษรนำ	อธิบายการใช้ อักษรสูงหรือตัว ห ตั้งเสียงอักษรต่ำให้ สูงขึ้นและ ยกตัวอย่าง เช่น สลา สล่า สล้า หนา หน้า หน้า	-	- อธิบายว่า ตัว ห ใช้ตั้งเสียงอักษร ต่ำให้สูงขึ้น โดย ไม่ต้องอ่านออก เสียง ห - แสดงการแจก ลูก - แสดงตัวอย่าง การผันวรรณยุกต์ สำหรับอักษรนำ	- อธิบายว่า ตัว ห ใช้ตั้งเสียงอักษร ต่ำให้สูงขึ้น - การใช้อักษรสูง และอักษรกลาง นำอักษรต่ำ - อธิบายถึง ไม่จำกัดว่าใช้ตั้ง เสียงอักษรให้ สูงขึ้นเช่นเดียวกับ อักษรนำ
7. เครื่องหมาย การเขียน	- แสดงชื่อและ วิธีการใช้ เครื่องหมายการ เขียน เช่น ะ ' ๖ ๘ ๑ - ระบุในโคลง เช่น สุนัฒาไศรย ไตร มัดชาษร	-	- แสดงชื่อและ วิธีการใช้ เครื่องหมายการ เขียน เช่น ๑ ๖ ๘ ๑๒ ๑๓	- แสดงชื่อและ วิธีการใช้ เครื่องหมายการ เขียน เช่น ' ' ๑ ๖ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓

จากตารางจะเห็นได้ว่าเนื้อหาด้านหลักการอ่านเขียนในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบไปด้วยเรื่องพยัญชนะและสระในภาษาไทย ไตรยางศ์และการจัดกลุ่มพยัญชนะ การผันวรรณยุกต์ มาตราตัวสะกด คำควบกล้ำ อักษรนำและเครื่องหมายการเขียน แม้ว่าเนื้อหาบางส่วนจะมีรายละเอียดต่างกันไปในแต่ละเล่ม เนื้อหาบางเรื่องปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนบางเล่มเท่านั้น แต่เนื้อหาที่ปรากฏในทั้ง 4 เรื่อง ได้แก่ เรื่องไตรยางศ์ การผันวรรณยุกต์และมาตราตัวสะกด โดยเนื้อหาเหล่านี้เป็นหัวข้อที่มีคำอธิบายและการแจกลูกแสดงตัวอย่างโดยละเอียด จึงอนุมานได้ว่าเป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญสำหรับการศึกษาในช่วงเวลานั้น

สรุปได้ว่า ความรู้ด้านหลักการอ่านเขียนที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนทุกเล่มและแบบหัดอ่านบางเล่ม โดยให้ความสำคัญกับหลักการอ่านเขียนพื้นฐาน โดยเฉพาะเรื่องมาตราตัวสะกดซึ่งมีการอธิบายและยกตัวอย่างโดยละเอียด ในแบบเรียนทุกเล่ม ทั้งยังมีวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านซึ่งมีกลวิธีทวิอักษรสำหรับพัฒนาทักษะการอ่านคำในมาตราตัวสะกดต่าง ๆ อีกด้วย

2.1.2 เนื้อหาเกี่ยวกับการแต่งคำประพันธ์

วรรณกรรมตำราเรียนที่พบความรู้ด้านหลักการแต่งคำประพันธ์ ได้แก่ จินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปฐมมาลา ตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติและเพลงยาวกลบท โดยจินตามณีทั้ง 2 ฉบับมีลักษณะเป็นแบบเรียนที่รวบรวมความรู้ด้านหลักการแต่งคำประพันธ์และแสดงตัวอย่างของคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ปฐมมาลาเป็นแบบหัดอ่านซึ่งกล่าวถึงเนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์โดยการระบุชื่อฉันทลักษณ์และแสดงตัวอย่างคำประพันธ์ ส่วนตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติและเพลงยาวกลบทเป็นตำราสอนการแต่งคำประพันธ์โดยเฉพาะ ซึ่งจารึกไว้ภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ดังตัวอย่างเนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ของแต่ละเล่มดังนี้

ตัวอย่างจากจินตามณี สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

○ มนะครุอุลัน	ดับกัน	คือ $\frac{ม}{๒๒๒} \frac{น}{๑๑๑}$	○ ๒๒ คือ ครุ
ภะยะครุอุสัน	เสกหน้า	คือ $\frac{ภ}{๒๑๑} \frac{ย}{๑๒๒}$	○ ๑๑ คือ ลหุ
ชะระครุอุพันธ์	เนาท่าม กลางนา	คือ $\frac{ช}{๑๒๑} \frac{ร}{๒๑๒}$	○ นายธรงบาทแต่ง
สะตะครุอุอั	อ่าวไหนดหลัง	คือ $\frac{ส}{๑๑๒} \frac{ต}{๒๒๑}$	○ คณะทั้งแปด ฑะ

จากตัวอย่างจะเห็นว่าจินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินโรส บันทึกความรู้เกี่ยวกับหลักการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท กลบทและโคลงไว้ โดยคำประพันธ์ประเภทฉันทนั้นมีคำอธิบายเกี่ยวกับคณะฉันท เช่น อธิบายว่า “มะนะครุอุลัน ดับกัน” หมายถึง มะคณะ เป็นคำครุอุลันทั้ง 3 คำ มะคณะ เป็นคำลหุลันทั้ง 3 คำ อีกตัวอย่างหนึ่งคือบทประพันธ์เพื่อการท่องจำคณะฉันท โดยคำว่า “ภูกินแดงโม” หมายถึง มะคณะ เป็นคำครุอุลันเหมือนกับคำว่า “ภูกินแดง” มะคณะ มีคำครุ 2 คำและคำลหุ 1 คำเหมือนคำว่า “ลูกไ้อักระ” ส่วนคำประพันธ์ประเภทโคลงนั้นมีการแสดงแผนผังฉันทลักษณ์ประกอบคำอธิบายเป็นโคลงและตัวอย่างโคลงจากลิลิตพระลอ ในขณะที่คำประพันธ์ประเภทกลบทแสดงเพียงชื่อและตัวอย่าง

นอกจากนี้จินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินโรส ยังมีอักษรศัพท์ซึ่งรวบรวมคำศัพท์ต่าง ๆ เช่น คำฟ้องเสียง : พระบาท บาทพระสงฆ บาทเชือกคล้อง เงินบาท บาทอาวุธ อุบาทวะ , คำศัพท์ในหมวดหมู่ต่าง ๆ : จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ชื่อเบญจะ อินทริย, คำราชาศัพท์ : เสด็จด้วยเรือพระที่นั่ง ชลมารรรค ว่าทางน้ำ สถลมารรรค ว่าทางบก, คำฟ้องความหมาย ปักษา ปักษี สกฤณา สกฤณี ว่านก คำศัพท์เหล่านี้เป็นเครื่องมือสำคัญในการแต่งคำประพันธ์ เนื้อหาเรื่องอักษรศัพท์นี้เป็นลักษณะที่สืบทอดมาจากจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดีซึ่งให้ความสำคัญกับเนื้อเรื่องการแต่งคำประพันธ์

วรรณกรรมตำราเรียนเรื่องจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทและปฐมมालาก็มีการอธิบายโคลงโดยการอธิบายฉันทลักษณ์ด้วยคำประพันธ์ในลักษณะเดียวกันกับในจินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินโรส รวมถึงการอธิบายกลบทโดยแสดงชื่อฉันทลักษณ์และตัวอย่าง ดังตัวอย่างจากปฐมมालา ดังนี้

ลักษณะแต่งโคลง

๑๖ ฉบับ

๑ พจนสุภาพสิบเก้า	วาทิ
เอกเจ็ดโทสี่มี	แมนไม้
สามสิบวากยวาจี	ศิริเสร็จ สารแฮ
ผิวขาดความควรให้	ใส่สร้อยเสริมลง
๑ บทแรกจะใส่สร้อย	สมชบวน แบบแฮ
โทัดเจ็ดคำควร	เรียบร้อย

บทสามชอบเชิงชวน	เชิญใส่ สร้อยแอ
บทสี่สุนทรถ้อย	นับเก้าคำควร
๑ บทแรกที่เจ็ดนั้น	มาจอง
กับที่ห้าบทสอง	สบถ้ำ
บทสามที่ห้ารอง	เรียงรับ กันแอ
บทสี่ให้ที่ห้า	พืดท้ายคำโท

(กรมศิลปากร, 2513: 137-138)

(กรมศิลปากร, 2513: 140)

ปฐมมลาอธิบายการแต่งโคลงสี่สุภาพโดยใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงเช่นเดียวกับในจินตามณี ฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ เพียงแต่ในฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธนั้น ใช้คำว่า “จันทรมณฑลกล สี่ถ้วน” เพื่อหมายถึง คำโท จำนวน 4 คำ และคำว่า “พระสุริยเสด็จดล เจ็ดเหล่า” เพื่อหมายถึง คำเอก จำนวน 7 คำ ในขณะที่ปฐมมลาใช้คำว่า “เอกเจ็ดโทสี่มี แม่นไม้” แบบตรงตัว ส่วนโคลงอื่น ๆ และกลบทจะแสดงเพียงชื่อและตัวอย่างเท่านั้น เช่นเดียวกับคำประพันธ์ประเภทร้อยในจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีการแยกเนื้อหาเรื่องการแต่งคำประพันธ์ออกไปเป็นตำราการแต่งคำประพันธ์โดยเฉพาะ ได้แก่ ตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และเพลงยาวกลบทซึ่งวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 เรื่องจารึกไว้ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติ ได้แก่ ฉันทวรรณพฤติ 50 ชนิด เช่น ตะนุฆณาฉันท กุมาระลพิดาฉันท จิตรปทาฉันท ตำราฉันทมาตราพฤติ กล่าวถึงฉันทมาตราพฤติ 8

ชนิด เช่น อริยชาติฉันท์ อริยจะปะลาฉันท์ คีติชาติฉันท์ และเพลงยาวกลบท กล่าวถึงกลบท 50 ชนิด เช่น ธงนำริ้ว ก้านต่อดอก มยุราพ้องทาง วรรณกรรมตำราเรียน 3 เรื่องนี้มีวิธีการนำเสนอเนื้อหาโดย แสดงชื่อฉันทลักษณ์ คณะฉันท์ ตัวอย่างคำประพันธ์และบทสรุป ดังตัวอย่างจากตำราวรรณพฤติ ต่อไปนี้

ช. ◌ ◌ ◌	ส. ◌ ◌ ◌	ครู ◌
ก ู ม า ร	ล พื ตา	ช ส ค า

บาทหนึ่ง 7 อักษร สี่บาทแปดบาทหนึ่ง ชื่อกุมาระละหิตาฉันท์ ดังนี้

อนึ่งอนุชมิจิตร	สนิจกรุณะเปรมปรี
ดิสวามิมะนะภักติ	ภิบาลมือนาท
...	
นิพนธ์พจนสมยา	กุมาระละหิตาฉันท์
ธิบายบทฉบับบรรพ์	ประกาศนิกรมธ

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ,2554: 405)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าการนำเสนอเนื้อหาของตำราฉันท์วรรณพฤติมีการระบุชื่อฉันท์คือ “กุมาระละหิตาฉันท์” โดยมีการแสดงคณะฉันท์ว่าประกอบด้วย ช คณะ ส คณะ และคำครู 1 ครู การนับคณะฉันท์นี้สอดคล้องกับเนื้อหาที่ปรากฏในจินตามณี ฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมีผู้ทรงนิพนธ์คนเดียวกัน ถือได้ว่า จินตามณี เป็นตำราเบื้องต้นโดยได้ระบุหลักการแต่งฉันท์พื้นฐาน รวมถึงวิธีการท่องจำคณะฉันท์ไว้ ส่วนตำราฉันท์วรรณพฤติและตำราฉันท์มาตราพฤตินั้น เป็นตำรา การแต่งฉันท์ในระดับที่สูงขึ้นโดยกล่าวถึงฉันทลักษณ์หลากหลายชนิด แสดงตัวอย่างจำนวนมาก และ ไม่มีการกล่าวถึงหลักการพื้นฐานนั้นอีก สำหรับตัวอย่างคำประพันธ์ในตำราฉันท์วรรณพฤติจะแต่งเป็น คำสอนเรื่องต่าง ๆ ดังเช่นในตัวอย่างนี้เป็นคำสอนเรื่องภรรยาดี 4 จำพวกและบทสุดท้ายเป็นการสรุป ชื่อฉันท์อีกครั้ง ดังบทที่ว่า “นิพนธ์พจนสมยา กุมาระละหิตาฉันท์”

ความรู้ด้านหลักการแต่งคำประพันธ์ที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 สามารถ สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาหลักการแต่งคำประพันธ์ของวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3

หัวข้อ	จินตมณีฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธยชิโนรส	จินตมณีฉบับกรมหลวงวงษาราชสนิท	ปฐมมालา	ตำราฉันทวิธีวรรณพฤติ	ตำราฉันทวิธีมาตราพฤติ	เพลงยาวกลบท
1. โคลง	เช่น นาคบริพัทธ์ฉันท, พยัคฆฉันทลั่นโลง, มฤคาฉันทสังวาส	โคลงสุภาพ, โคลง 2, โคลง 3, โคลงตรีพิชพรรณ, โคลงจิตวาที, โคลงวิจิตรมาลี, โคลงบาทกฤษณ	โคลงสี่สุภาพ, กุฎีหนึ่ง, กุฎีสอง, กุฎีสอง	-	-	-
2. ร่าย	-	ร่ายสุภาพ, ร่ายสั้น, ร่ายกาพย์	-	-	-	-

หัวข้อ	จินตตามณี ฉบับสมเด็จพระ สมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธย ชิโนรส	จินตตามณี ฉบับกรมหลวง วงษาราช สนิท	ปฐมมालา	ตำราฉันท วรรณพฤติ	ตำราฉันท มาตราพฤติ	เพลง ยาวกล บท
3. กลบท	เช่น อักษรล้วน , ไท่หลง, ฤๅษี แปลงสาร, ผ่นแสนห้า	-	อักษรล้วน, ตรีเพชร ประดับ, กลบทนก นำฝูง, กล โคลงสี่ตอ , ตรีพจน บท, ทวาร ตรี ประดับ, ต้นเสมอ, ตรีเพชร พันธ์, จัตวาทันที			กลบท 50 ชนิด เช่น ธง นำริ้ว ก้านต่อ ดอก มยุรา พ็อนทาง
4. ฉันท	เช่น อินทวิ เชียรฉันท, โตฏกฉันท, วะสันตติลก ฉันท, มาลินี ฉันท, สัททลละวิกิพิต ฉันท, สัททราฉันท, รัตนมालาฉันท	-	-	ฉันท วรรณพฤติ 50 ชนิด เช่น ตะนุฆัฆมา ฉันท, กุมาระ- ลพิตาฉันท, จิตรปทา ฉันท	ฉันทมาตรา พฤติ 8 ชนิด เช่น อริยชาติ ฉันท, อริย จะปะลา ฉันท, คีติ ชาติฉันท	-

หัวข้อ	จินตมณี ฉบับสมเด็จพระ สมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธย ชิโนรส	จินตมณี ฉบับกรมหลวง วงษาราช สนิท	ปฐมมาลา	ตำราฉันท วรรณพฤติ	ตำราฉันท มาตราพฤติ	เพลง ยาวกล บท
5. อักษรศัพท์	คำพ้องเสียง, คำพ้อง ความหมาย, คำในหมวดต่าง ๆ	-	-	-	-	-

จากตารางจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการแต่งคำประพันธ์แต่ละเล่มเลือกกล่าวถึงคำประพันธ์เพียงบางประเภท และกล่าวชนิดย่อยของคำประพันธ์ประเภทนั้น ๆ เช่น ตำราฉันทวรรณพฤติ กล่าวถึงเฉพาะคำประพันธ์ประเภทฉันทวรรณพฤติเท่านั้น และกล่าวถึงชนิดย่อยของฉันทวรรณพฤติ 50 ชนิด จินตมณี ฉบับกรมหลวงวงษาราชสนิท กล่าวถึงคำประพันธ์ประเภทโคลงและร่ายเท่านั้น แต่ได้กล่าวถึงชนิดย่อยของโคลง เช่น โคลงวิวิธมาลี โคลงบาทกฤษณ และชนิดย่อยของร่าย เช่น ร่ายสุภาพ ร่ายคั่น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับความรู้ด้านหลักการแต่งคำประพันธ์คือ ความเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของความรู้ด้านนี้ที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียน กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมตำราเรียนสมัยอยุธยา คือ จินตมณีฉบับพระโหราธิบดี พบว่าการศึกษาศัพท์อยุธยาให้ความสำคัญกับความรู้ด้านหลักการแต่งคำประพันธ์มากและนับว่าจุดมุ่งหมายของการเรียนอ่านเขียน เห็นได้จากการมีเนื้อหาเรื่องการเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับการแต่งคำประพันธ์ ฉันทลักษณ์รูปแบบต่าง ๆ รวมถึงตัวอย่างคำประพันธ์จำนวนมาก จนอาจนับได้ว่าจินตมณีเป็นตำราการประพันธ์ของไทยเล่มหนึ่ง (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2543) แม้ในเนื้อหาเกี่ยวกับหลักภาษาที่ไม่ใช่เรื่องการแต่งคำประพันธ์โดยตรงก็ยิ่งปรากฏคำอธิบายเชื่อมโยงกับการแต่งคำประพันธ์ ดังตัวอย่าง

๑ อนึ่งจึงให้ใช้

ฤฤใส่โดยคำกล

ภุกก็อำพล

โวหารชอบสการการ

บุคคลผู้ใดเขียนหนังสือกาพย์โคลงพากย์ฉันท ให้ดูอักษร ๔ คือ ฤ ฤ ภ ฤ นี้ให้ชอบกับกลอนควรจึงใส่ มิชอบกลอนอย่าใส่ ไม่รู้อ่านก็มีพดแล ผู้รู้เขียนให้เขียนดังนี้ ชอบฤฤให้ใส่ฤฤ ชอบบริทธิ ให้ใส่ริทธิ ชอบพฤนทร ให้ใส่พฤนทร ชอบพรินทร ให้ใส่พรินทร ชอบ ริ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ฤ ตัวนี้ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ รี ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้

ชอบ ฤ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ลี ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ฤ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ลือ ตัวนี้ ให้ใส่
ตัวนี้ ชอบ ฤ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ตามอักษร จึงจัดกันเป็นกลอนแล ถึงข้าศึกชอบกลอนแล

(กรมศิลปากร, 2512: 15-16)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่าเนื้อหาเรื่องการใช้ ฤ ฤ ฤ ฤ ในจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีกล่าวถึง
การนำไปใช้ในการแต่งคำประพันธ์ว่า ต้องใช้อักษรทั้ง 4 ตัวให้ “ชอบกลอน” คือให้ถูกต้องตาม
ฉันทลักษณ์คำประพันธ์ โดยไม่ปรากฏคำอธิบายเกี่ยวกับการใช้ในบริบทอื่นแต่อย่างใด จึงกล่าวได้ว่า
วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยาให้ความสำคัญกับเนื้อส่วนการแต่งคำประพันธ์มาก ในขณะที่
วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 หลายเล่มไม่มีเนื้อหาส่วนหลักการแต่งคำประพันธ์ เพียงแต่
ใช้คำประพันธ์ฐานะเครื่องมือช่วยให้ผู้อ่านรู้สึกสนุกและจดจำเนื้อหาได้ ทั้งยังกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของ
การเรียนอ่านเขียนว่าเพื่อนำไปใช้ในการเรียนรู้ศาสตร์อื่นและการประกอบอาชีพ ดังตัวอย่างจาก
ประถม ก กา ความว่า

◎ เกิดมาเป็นคน	หนังสือเป็นต้น	วิชาหนาเจ้า	ถ้า
แม่นไม่รู้			
อดสูายเขา	เพื่อนฝูงเยาะเย้ย	ว่าเงาว่าเง	
◎ กลางคนเกิดมา	ไม่รู้วิชา	เคอะอยู่จนโต	ไปปนข้าเขา
เพราะเงาเพราะเง	บ้างเป็นคนไซ	เที่ยวขอกก็มี	
◎ ถ้ารู้วิชา	ประเสริฐหนักหนา	ชูหน้าราศี	จะไปแห่งใด
มีคนปรานี	ยากไร้ไม่มี	สวัสดีมงคล	

(กรมศิลปากร, 2513: 53)

“รำเรียนสิ่งใด ชัดเจนในใจ ได้แจ้งทุกสิ่ง ... แม้นจะเรียนเลข เปนหมอย่างเอก
ผูกดวงชะตา เกณฑ์บวกลงตั้ง องศาลิปดา ว่าจันทร์ลักษณะ ให้ต้องจงดี ... แม้นเปนหมอยา
สร้างสมตำรา จงหาครบครัน ... แม้นเปนพ่อค้า เรียนเลขเรียนผา จงว่าแตกฉาน ... แม้นเปน
เสมียน เร่งขีดเร่งเขียน เรียนกฎเรียนหมาย ...”

(กรมศิลปากร, 2513: 88-90)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนประถม ก กา กล่าวถึงประโยชน์ของการเรียน
อ่านเขียนว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การเรียนรู้ศาสตร์อื่น ๆ ต่อไป ทำให้สามารถนำไปเรียนวิชาชีพ

เฉพาะ เช่น วิชาโหร หมอยา พ่อค้าและเสมียน รวมถึงทำให้พ้นจากความยากไร้ การถูกเหยียดหยาม และทำให้สามารถใช้ชีวิตอย่างมีเกียรติได้ โดยไม่ได้เน้นประโยชน์ด้านการนำความรู้ไปใช้ศิลปะ การแต่งคำประพันธ์มากนัก

ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า การแต่งคำประพันธ์ไม่มีความสำคัญสำหรับการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะยังปรากฏวรรณกรรมตำราเรียนที่สอนหลักการประพันธ์โดยเฉพาะ เพียงแต่มีการแยกตำราคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาละเอียดในระดับที่สูงขึ้นออกไปต่างหากจากตำราอ่านเขียนพื้นฐาน ในลักษณะของการเป็นตำราสำหรับวางบรรทัดฐานของการแต่งคำประพันธ์ให้เป็นมาตรฐานชัดเจน ดังเช่นที่ตำราฉันทวรรณพฤติและตำราฉันทมาตราพฤติกถาถึงฉันทหลายชนิดที่ไม่เคยมีใช้ในวรรณคดีไทยมาก่อน ซึ่งตำราเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อความนิยมในการแต่งฉันทในเวลาต่อมาด้วย ดังเช่นที่ วีรวัฒน์ อินทรพร (2563: 199, 205-206, 211) กล่าวถึงตำราฉันทสองเรื่องนี้โดยสรุปได้ว่า “ในวรรณคดีสมัยอยุธยามีฉันทที่ใช้เพียง 6 ชนิด คือ ฉันท 11 (อินทรวีเชียรฉันท) ฉันท 12 (โศกฉันท) ฉันท 14 (วสันตติลลฉันท) ฉันท 15 (มาลินีฉันท) ฉันท 19 (สัตหุลวิกกีฬิตฉันท) และฉันท 21 (สัตธราฉันท) ซึ่งเป็นฉันทวรรณพฤติทั้งหมดพบในวรรณคดีอยุธยาหลายเรื่อง ได้แก่ มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธ์คำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ ปุณโณวาทคำฉันท์ แต่วรรณคดีในยุคสมัยหลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงแต่งตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติกถาแล้ว มีการใช้ฉันทหลากหลายชนิดมากขึ้น เช่น การใช้อุปชาติฉันท อธิสังฉันท วิชขุมมาลาฉันท ในมัทนะพาธาและสามัคคีเภทฉันท”

การที่ความรู้เกี่ยวกับหลักการประพันธ์มีบทบาทต่อการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 เปลี่ยนแปลงไปนี้ สอดคล้องกับสภาพสังคมในขณะนั้น ซึ่งประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากประเทศตะวันตกมากและวรรณกรรมร้อยแก้วเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ดังเช่นที่ดวงมน จิตรจางค์กล่าวไว้ว่า

“วรรณคดีสมัยอยุธยาซึ่งมักเน้นการสื่อสารทางอารมณ์โดดเด่นเหนือสารทางความคิดนั้นไม่ได้ใช้ร้อยแก้วเลย ร้อยแก้วปรากฏใช้แต่ในการอธิบายและบรรยายความในตำราจดหมายเหตุ บันทึก ตำนาน และพงศาวดาร ซึ่งมักเป็นข้อความสั้น ๆ ร้อยแก้วจึงมักผูกโยงกับมโนทัศน์ของการให้ข่าวสาร ข้อมูล และข้อเท็จจริงมากกว่าให้สัมผัสทางอารมณ์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ความจำเป็นในการใช้ร้อยแก้วมีมากขึ้น เช่น ในการปลูกเรือสำนึกเชิงประวัติศาสตร์ในยุคสร้างบ้านเมืองใหม่พร้อม ๆ กับที่ต้องติดต่อกับชาวต่างชาติ ต่างภาษาที่มีอำนาจเหนือกว่า ในขณะที่ใช้ร้อยแก้วเป็นสื่อทางความคิด ก็มีความพยายามสร้างสัมผัสทางอารมณ์ควบคู่ไปด้วย ... ร้อยแก้วในสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีความประณีตบรรจงในการเลือกสรรวัสดุมากขึ้น”

(ดวงมน จิตรจางค์และคณะ, 2544: 590)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือการศึกษาเกี่ยวกับความนิยมร้อยกรองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มักพบว่าคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือคำประพันธ์ประเภทกลอน แต่ในวรรณกรรมตำราเรียนกลับไม่พบเนื้อหาเกี่ยวกับการแต่งกลอนสุภาพ พบเพียงเพลงยาวกลบทที่แสดงตัวอย่างกลอนกลบทในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเนื่องมาจากกลอนเป็นคำประพันธ์ที่พัฒนามาจากมุขปาฐะของประชาชนจึงยังไม่ได้รับการบันทึกลงในตำราอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรมากนัก ในขณะที่คำประพันธ์ประเภทโคลงและกลบทซึ่งปรากฏมากในจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีได้รับการสืบทอดมาในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3

สรุปได้ว่า เนื้อหาด้านหลักการแต่งคำประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบได้ในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนส่วนใหญ่และวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ โดยมีเนื้อหาแสดงให้เห็นถึงแนวคิดว่าการแต่งคำประพันธ์เป็นความรู้ที่สูงขึ้นไปจากการอ่านเขียนพื้นฐาน มีวรรณกรรมตำราเรียนหลายเล่มที่แยกเนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ออกไปต่างหากจากเนื้อหาเรื่องการอ่านเขียน และได้รับการกำหนดมาตรฐานให้เป็นแบบแผน โดยคำประพันธ์ประเภทที่ได้รับความนิยมกล่าวถึงในวรรณกรรมตำราเรียนหลายเล่มมีการอธิบายและยกตัวอย่างละเอียด อนุมานได้ว่ามีความสำคัญสำหรับการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ คำประพันธ์ประเภทโคลง ฉันท์และกลบท

2.1.3 เนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ทุกเล่มมีการแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมเป็นคำสอนสำหรับผู้อ่านไว้ควบคู่กับเนื้อหาเกี่ยวกับหลักภาษาหรือการแต่งคำประพันธ์ โดยสามารถจำแนกคำสอนดังกล่าวออกได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1) แนวทางการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

เนื้อหาด้านแนวทางการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเป็นเนื้อหาสำคัญในวรรณกรรมตำราเรียนแทบทุกเรื่อง แม้ในเล่มที่มุ่งเน้นการสอนเรื่องหลักการอ่านเขียนและหลักการแต่งคำประพันธ์ ก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแทรกอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของวรรณกรรมตำราเรียนคือการใช้ประกอบการให้การศึกษา แนวทางการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่พบในวรรณกรรมตำราเรียน ประกอบไปด้วยคำสอนให้ตั้งใจเรียน ความสำคัญของการศึกษา วิธีการเรียนให้ได้ผลดี และคำสอนเกี่ยวกับครู โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.1) คำสอนให้ตั้งใจเรียน

วรรณกรรมตำราเรียนหลายเล่มมีคำสอนให้ผู้อ่านตั้งใจเรียน โดยเฉพาะในหนังสือประเภทแบบเรียนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนหรือเป็นแบบหัดอ่าน ซึ่งเรียกผู้อ่านด้วยคำเรียกเด็ก เช่น กุมาร กุลบุตร เด็ก โดยจะเน้นสอนให้ผู้อ่านหมั่นทบทวนบทเรียน อ่านเขียน ท่องจำ เอาใจใส่ เพื่อให้มีความชำนาญในการอ่านเขียนหนังสือ ดังตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่านและศรีสวัสดิ์วัดดังต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

	๑ ดูรากุมาร	เล่าเรียนเขียนอ่าน	อาจารย์ว่ามา
อาศัยแต่เพียร	เล่าเรียนนี้มา	ถ้าใครอูสาห์	อ่านว่าตาตุ
	๑ อย่างนี้ชี้คร้าน	เล่าเรียนเขียนอ่าน	ชาญเจนเจนหู
จะเล่นเย็นเช้า	หมั่นเข้ามาดู	อย่าได้ให้ครู	ชู้ว่าดำดี

(กรมศิลปากร, 2558: 75)

ตัวอย่างจากศรีสวัสดิ์วัด

	๑ อยู่ใกล้ผู้รู้	เล่นเร่เตร้อย	ไม่รู้อ่านเขียน
เหมือนมดตุงกะ	ในสระจำเนียร	มาลาอาเกียรณ	พาเหียรกลืนไกล
	๑ บได้กลักลิน	กลืนเรณูรีน	ขึ้นชูฟูใจ
ผกาเกสร	ชะจรหล่นไป	ที่ถิ่นอาไศรย์	บได้ปรีดี

...

๑ เร่งครวญเร่งใครใจหวัง	เบื้องต้นหนหลัง
อย่าพลั้งอย่าเพี้ยนเขียนพลาถ	
๑ ตั้งใจอย่าได้ละวาง	ถ่องเที่ยงที่ทาง
เยี่ยงหย่างจำให้ได้จริง	
๑ ตั้งใจอย่าได้ไหวติง	เอื้อนอ่านอ้างอิง
อย่านิ่งเร่งจ้ำรำพึง	

(กรมศิลปากร, 2513: 107, 108)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องประถม ก กา หัดอ่านมีคำสอนให้ตั้งใจเรียนด้วยความขยันหมั่นเพียร ให้มีความเชี่ยวชาญในการอ่านเขียน โดยที่ครูไม่ต้องดูว่า และศรีสวัสดิ์วัดมีคำสอนว่าผู้ที่ได้ฝากตัวเป็นศิษย์อยู่ใกล้ครูอาจารย์ผู้มีความรู้แล้วไม่ควรจะเอาแต่เล่น ควรใส่ใจเรียนรู้มิเช่นนั้นจะเป็นเหมือนกบที่อยู่ใต้ใบบัวแต่กลับไม่รู้จักกลิ่นหอมของดอกบัว ในการเรียนนั้นควรมีความตั้งใจแน่วแน่และมีสมาธิ

วรรณกรรมตำราเรียนเล่มอื่น ๆ หลายเล่มปรากฏคำสอนให้ตั้งใจเรียนในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน โดยอาจมีการอธิบายถึงประโยชน์ของการตั้งใจเรียน โทษของการไม่ตั้งใจ รวมถึงอาจมีการยกตัวอย่างเป็นนิทานเพื่อจูงใจผู้อ่านให้ปฏิบัติตามคำสอนด้วย

1.2) ความสำคัญของการศึกษา

คำสอนเกี่ยวกับความสำคัญของการศึกษาที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มักปรากฏในหนังสือประเภทแบบเรียนหรือแบบหัดอ่านเช่นเดียวกันคำสอนให้ตั้งใจเรียน โดยจะกล่าวถึงประโยชน์ของการศึกษาทั้งในทางธรรม เช่น การศึกษาเป็นมงคลแก่ชีวิต การศึกษาเป็นบุญอย่างหนึ่ง และประโยชน์ในทางโลก เช่น การศึกษาจะทำให้มีอาชีพที่ดี มีเกียรติ ผู้คนไม่ดูถูกดังตัวอย่าง

ตัวอย่างจากปฐมมालา

อย่างนี้กว่าศึกษา

แต่ขอเป็นปัจจัยไป

ควรคิดวินิจใน

ผลบุญนั้นมากครัน

(กรมศิลปากร, 2513: 133)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าปฐมมालากล่าวถึงการศึกษามากกว่าไม่ได้แค่เพื่อเป็นปัจจัยของการดำเนินชีวิต แต่การศึกษานั้นเป็นบุญ เป็นกุศลแก่ผู้เรียน

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังกล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาในฐานะของสิ่งที่จะช่วยพัฒนาให้บุคคลเป็นคนที่สมบูรณ์ มีความรู้ มีคุณธรรมและสามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างราบรื่น ดังตัวอย่างจากปฐมมालาและศรีสวัสดิ์วัด ต่อไปนี้

ตัวอย่างจากศรีสวัสดิ์วัด

๑ วิชาอย่าสงสัย

เรียนไว้ได้จะให้ผล

สำหรับแก้อับจน

จะรอดตนด้วยวิชา

๑ รู้ได้ให้รู้แท้

อย่ารู้แต่งูปลาปลา

รู้แต่อย่าสงกา	ไปเบื้องหน้าจะเห็นคุณ
๑ ความรู้นี้คู่ยาก	ได้เลี้ยงปากเป็นต้นทุน
ถึงโดยจะสกุล	บุญตนน้อยเป็นพิการ
๑ คงมีซึ่งศิษย์หา	จะนับหน้าเป็นอาจารย์
จะค่อยได้สำราญ	เหมือนนิทานมะลิ
๑ ตาบอดมีความรู้	หมู่กระษัตริย์อับดี
ทั่วทั้งไพศาลี	เข้ามาเพียรเรียนวิชา

(กรมศิลปากร, 2559: 90)

ตัวอย่างจากปฐมมาลา

	๑ แม้นอยากศึกษา	จะให้สีกา	ใส่ใจไผ่ฝัน
อุส่าห์ศึกษา	วิชาฉับพลัน	จึงสีกจากบร	พจิตจึงดี
	๑ เดียวนี้ยังอ่อน	อย่าเพิ่งสีกก่อน	วิชาไม่มี
หัดสอนเก็บเขี้ยว	มีเมียจึงดี	หัดเสียในชี	ให้มีคนชม

(กรมศิลปากร, 2513: 123-124)

ตัวอย่างจากวรรณกรรมตำราเรียนทั้งสองเรื่องจะสามารถเห็นแนวคิดที่ว่าการศึกษา มีความจำเป็นสำหรับทุกคน แม้อยากจะครองเรือนก็ควรบวชเรียนให้มีวิชาความรู้เสียก่อน เมื่อชีวิตเกิด ปัญหาอันจบหนทาง หรือแม้ว่าจะพิการ ถ้ามีความรู้มีการศึกษาก็จะรอดพ้นจากความยากลำบากไปได้

นอกจากนี้ วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังแสดงให้เห็นความสำคัญของการศึกษาในแง่ของพื้นฐานการประกอบอาชีพที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสังคมในขณะนั้น โดยกล่าวอาชีพต่าง ๆ ที่ผู้เรียนอาจทำได้ ดังตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน ต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

“รำเรียนสิ่งใด ชัดเจนในใจ ได้แจ้งทุกสิ่ง ... แม้นจะเรียนเลข เปนหมอย่างเอก ผูกดวงชะตา เกณฑ์บวกลงตั้ง องศาพิดา ว่าจันทรลักษณ์ ให้ต้องจงดี ... แม้นเปนหมอยา สร้างสมตำรา จงหาครบครัน ... แม้นเปนพ่อค้า เรียนเลขเรียนผา จงว่าแตกฉาน ... แม้นเปนเสมียน เร่งขีดเร่งเขียน เรียนกฎเรียนหมาย ...”

(กรมศิลปากร, 2513: 88-90)

จากตัวอย่างประถม ก กา หัดอ่านได้กล่าวถึงอาชีพต่าง ๆ เช่น หมอ พ่อค้า เสมียน และกล่าวว่าไม่ว่าจะประกอบอาชีพใด ๆ ก็ตามจะต้องเล่าเรียนให้มีความเชี่ยวชาญในวิชานั้น ๆ อย่างถ่องแท้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาในการดำเนินชีวิต

1.3) วิธีการเรียนให้ได้ผลดี

การศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นเกิดขึ้นในวัดเป็นหลักและมีพระเป็นครูผู้สอน โดยผู้เรียนจะต้องบวชเป็นเณรหรือฝากตัวเป็นศิษย์วัด พระจะเป็นผู้สอนให้อ่านเขียนตัวอักษรและให้ลูกศิษย์ท่องจำ เมื่อศิษย์คนไหนท่องจำได้แล้วก็จะสอนวิชาที่สูงขึ้นต่อไป (ประเสริฐอักษรนิติ, 2502: 17-19) ขั้นตอนของการศึกษาในลักษณะนี้สามารถเห็นได้จากบทคัดอ่านในประถม ก กา หัดอ่านซึ่งกล่าวถึงวิธีการศึกษาในวัดไว้ความว่า

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

...ข้านี้คนโง่ แต่เขียนนะโม มาเปนไหน ๆ จนถึงสามเดือน เลื่อนเปื้อนเขียนไป ยากนักเหลือใจ แต่ตัวธายอ ครั้นข้าเขียนได้ พระคุณท่านใช้ ให้เขียน ก ข จำได้จนจบ คำรบถึงฮอ ให้เขียนกนต่อ ไปถึงเกยกาย แจกเกยกายเล่า พระซีตันเจ้า ท่านจึงเขียนทาย ผิดเคื่องนกหนา เล่าหาแทบตาย อ่านได้ คลับคล้าย ให้สวดสุบิน

(กรมศิลปากร, 2513: 91)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าผู้แต่งกล่าวถึงผู้ทำหน้าที่ในการสอนโดยเรียกว่า “พระซีตัน” ซึ่งมีความหมายถึงพระสงฆ์ที่เป็นอาจารย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 382) และอธิบายขั้นตอนในการศึกษาว่า ครูจะสอนตามพัฒนาการของผู้เรียน หากผู้เรียนยังจำไม่ได้ก็จะไม่ขึ้นเรื่องใหม่ แม้ว่าเวลาจะผ่านไปนานแล้วก็ตาม เมื่อผู้เรียนเขียน นะโมพุทธาย ได้แล้ว พระสงฆ์ซึ่งเป็นครูก็จะให้เขียนพยัญชนะตั้งแต่ ก - ฮ จนจบ จากนั้นก็ให้เขียนมาตราตัวสะกดตั้งแต่แม่กน - แม่เกย และให้ท่องจำจนเมื่อเริ่มอ่านได้แล้วจึงให้สวดหรืออ่านหนังสือที่เป็นเรื่องราวสำหรับการหัดอ่านให้เชี่ยวชาญยิ่งขึ้น ซึ่งในตัวอย่างนี้ก็คือหนังสือ “สุบิน”

ลำดับการเรียนข้างต้นเป็นวิธีการเรียนทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนั้น วรรณกรรมตำราเรียนยังได้กล่าวถึงคำสอนที่แนะนำวิธีการเรียนให้ได้ผลดีแก่ผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านสามารถพัฒนาความเชี่ยวชาญในการอ่านเขียนและเรียนความรู้อื่น ๆ ที่สูงขึ้นต่อไปได้ เช่น สอนให้ตั้งใจฟังพร้อมกับคิดตาม ถ้ามีข้อสงสัยให้รีบถาม ให้จดบันทึกความรู้ไว้ และให้พยายามจำสิ่งที่เรียนให้ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากปฐมมาลา

๑ เริ่มเรียนให้เร่งรู้	ทั้งสี่องค์ประมาณหมาย
หนึ่งฟังอย่าฟังคาย	ให้ตั้งจิตรกำหนดจำ
๑ หนึ่งให้อุชสาหะ	เอาจิตคิดพิณิจนัยคำ

หนึ่งห้ามอย่าเอื้อนอำ
 ๑ หนึ่งใจให้มันหมาย
 พร้อมองค์จิ่งทรงนาม

ฉงนใดให้เร่งถาม
 ลิขิตข้อสุขุมความ
 ว่าศิษย์แท้ที่ศึกษา

(กรมศิลปากร, 2513: 131)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าปฐมมามีคำสอนเรื่องวิธีการเรียนให้ได้ผลดีว่าต้องมืองค์ประกอบ 4 ข้อ คือ การฟังอย่างตั้งใจ การมีความเพียร การถามเมื่อสงสัย และการจดบันทึก เมื่อมีพร้อมทุกข้อจึงจะนับว่าเป็นนักเรียนที่ดี

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังสะท้อนมีคำสอนเกี่ยวกับการท่องจำว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการศึกษาคือความขยันตั้งใจท่องจำของผู้เรียนเอง โดยปรากฏคำสอนที่ระบุหน้าที่ของผู้เรียนไว้ว่าให้ตั้งใจเรียนและหมั่นท่องหมั่นทบทวนเป็นจำนวนมากอยู่ในวรรณกรรมตำราเรียน ดังตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน ดังนี้

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

ว่าไว้เป็นกลอน แต่ล้วนจะสอน กุมารอ่านว่า รู้แต่นะโม ก ข ก
 กา
 ให้เล่าอ่านว่า แต่ละแม่แนไป รูกนอ่านกน แต่ละท่อนผอนปรน อ่านเจนจใจ
 หมั่นเล่าหมั่นเรียน หมั่นเขียนเพียรไป เรียนร่ำจำไว้ ได้มันพรรษา ครอบกุมาร
 เล่าเรียนเขียนอ่าน อาจารย์ว่ามา อาศัยแต่เพียร เล่าเรียนนี้มา ถ้าใครอุสาห์
 อ่านว่าตาดู อย่าหนีชี้คร้าน เล่าเรียนเขียนอ่าน ชาญเซนเจนหู จะเล่นเย็นเข้า
 หมั่นเข้ามาดู อย่าได้ให้ครู ชูว่าคำดี จะเขียนเรียนร่ำ อย่าถลึงถล่า จำคำวาที
 อย่าว่าอันไป ว่าไรให้ดี อย่าว่าอู้ อู้จู้ไฟไร อย่าหนีลิเล่น เล่าบ่นจนเจน
 เข้มเนปนใจ อย่าทำไว้ไว้ โฉ่เอ้เตรไป เรียนร่ำจำไว้ อย่าให้ตีรัน

(กรมศิลปากร, 2513: 71-72)

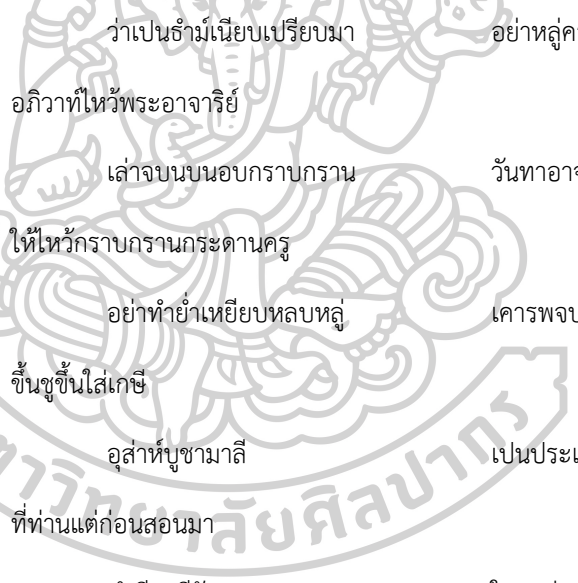
จากตัวอย่างจะเห็นว่าคำสอนในบทหัดอ่านนี้เน้นย้ำให้ผู้อ่านท่องจำด้วยความขยันหมั่นเพียร จนกว่าจะจำได้แม่นยำหลายครั้ง โดยปรากฏคำที่มีความหมายในลักษณะดังกล่าวจำนวนมาก เช่น คำว่าหมั่น เพียร อุสาห์ อย่าหนีชี้คร้าน ซึ่งหมายถึง ให้ขยัน คำว่า เจน ชาญ ซึ่งหมายถึง ให้เรียนจนมีความชำนาญ และคำว่า เรียนร่ำ จำคำ เล่าอ่าน เล่าบ่น เล่าเรียน ซึ่งหมายถึงให้ท่องจำ โดยคำว่า เล่าเรียน สามารถแปลว่า ท่องบ่น ได้ และคำว่า ร่ำหมายถึงพรวดพราด ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556:

1081)ในวรรณกรรมตำราเรียนเล่มอื่น ๆ อีกหลายเล่มก็ปรากฏคำสอนให้ขยันท่องจำในลักษณะนี้ เช่นเดียวกัน โดยเชื่อว่าการท่องจำหลาย ๆ จนกว่าจะจำได้ขึ้นใจนั้นเป็นวิธีการเรียนที่จะทำให้ผู้เรียนสามารถอ่านออกเขียนและมีความเชี่ยวชาญในที่สุด

1.4) คำสอนเกี่ยวกับครู

คำสอนที่เกี่ยวข้องกับครูที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 มีเนื้อหาสอนให้ผู้อ่านเข้าใจบทบาทหน้าที่ของครูที่เป็นพระสงฆ์ว่า นอกเหนือจากกิจของสงฆ์ตามหลักของพุทธศาสนาแล้วยังเป็นผู้สั่งสอนความรู้ให้แก่ลูกศิษย์ด้วยความเมตตาด้วย ดังนั้น ผู้เรียนควรมีความกตัญญู เคารพบูชาครูอาจารย์ และการปรนนิบัติครู ผู้ใดได้อยู่ใกล้ครูอาจารย์นั้นนับว่าเป็นบุญและมีโอกาสเรียนรู้ได้มาก ควรที่จะตั้งใจสังเกตและสั่งสมความรู้จากครูอาจารย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประหม ก กา หัตถ์อ่าน

ว่าเป็นจ่ามเียบเปรียบมา	อย่าหลู่ครูบา
อภิวัตให้ไว้พระอาจารย์	
เล่าจนบนอบกราบกราน	วันทาอาจารย์
ให้ไหว้กราบกรานกระดานครู	
อย่าทำย่าเหยียบหลบลหู	เคารพจบครู
ขึ้นชูขึ้นใส่เกษิ	
อุสาห์บูชามาลี	เป็นประเพณี
ที่ผ่านแต่ก่อนสอนมา	
ทำดีจะมีปัญญา	ใครหลู่ครูบา
ปัญญาผู้นั้นจะพันเพ็ล	

(กรมศิลปากร, 2513: 77)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าประหม ก กา หัตถ์อ่านมีคำสอนให้เคารพนบน้อมต่อครูอาจารย์ แม้แต่กระดานที่ครูใช้สอนหนังสือและเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการศึกษาก็ต้องกราบไหว้ ห้ามเหยียบหรือหลบลหูผู้ใดเคารพครูผู้นั้นจะมีปัญญา หากใครไม่เคารพครูปัญญาจะพันเพ็ล คำสอนเกี่ยวกับการเคารพและ

เชื่อฟังครูอาจารย์นั้น ยังรวมไปถึง คำสอนเกี่ยวกับการลงโทษของครูว่า ครูมีหน้าที่ที่จะต้องว่ากล่าว ตักเตือนและลงโทษศิษย์ด้วยเจตนาดี ศิษย์จึงไม่ควรโกรธแค้นครูอาจารย์ ดังตัวอย่างจากศรีสวัสดิ์วัด ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างจากศรีสวัสดิ์วัด

๑ เป็นธรรมดาอาจารย์

ทั่วโลกย์อันมี

อาณานันต์ต่างต่างกัน

๑ กระษัตริย์ต้องมีราชทัณฑ์

เขียนฆ่าตีรัน

เช่นนั้นจึงไม่อันตราย

๑ นายม้าย่อมมีแส้ววย

นายเกวียนโคควาย

อาญากระตักตีตมือ

๑ แม่นไม้ข่มชี้หัดปรีอ

ตามใจแล้วคือ

แก่งซึ่งจะให้เสียปราณ

(กรมศิลปากร, 2559: 93-94)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนศรีสวัสดิ์วัดเปรียบเทียบการลงโทษของครูว่าเป็น เหมือนกับการที่พระราชาปกครองบ้านเมืองโดยมีกฎหมายสำหรับลงโทษผู้กระทำความผิดซึ่งเป็น เครื่องมือสำคัญที่ทำให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อย และยังเปรียบเทียบว่าเป็นเหมือนคนเลี้ยงม้า โค ควาย ซึ่งต้องตีสัตว์เหล่านั้นเพื่อให้เชื่องและเข้าใจคำสั่งของมนุษย์ได้ พร้อมกับย้ำว่าถ้าครูไม่บังคับฝึกปรีอ ลูกศิษย์ก็เหมือนเป็นการรังแกด้วยความซังเพื่อไม่ให้ได้ดี

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาที่ให้เชื่อฟังครูนี้ สอดคล้องกับลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียน ซึ่งเป็นตำราที่เหมาะสมสำหรับการเรียนโดยมีครูผู้สอน มากกว่าการเรียนด้วยตัวเอง เช่น การแสดงชื่อ และตัวอย่างกลบท โดยไม่มีวิธีถอดกลหรือคำอธิบายประกอบ อีกทั้งในตัวบทวรรณกรรมตำราเรียน ก็มีคำสอนกล่าวว่า เมื่ออ่านตำราเรียนแล้วเกิดข้อสงสัยให้ถามครู อย่าเดาเอาเองเพราะอาจเกิดความเข้าใจผิดได้ ดังตัวอย่างจากเรื่องปฐมมาลา ต่อไปนี้

ตัวอย่างจากปฐมมาลา

๑ ถ้ารู้อักษรตรี

ในพิธิที่ผันคำ

เขียนอ่านไม่พลาดพลำ

ใช้แมนยำหนึ่งสี่ไท

๑ วิจาร์ณให้วิจิตร	ที่ใดติดคิดสงไสย
สืบทามให้แนใจ	อย่าด่วนได้ใครใจดู
๑ อ่านเดาเอาแต่ได้	ไม่ ภา ใจจำใส่หู
ผิดถูกไม่ถามครู	ลัดคำหลู่ข้ามลำน้า
๑ เยี่ยงน้ออย่ายินยล	บ เปนผลอย่าฟังทำ
สอนสั่งจงฟังจำ	ที่ ช้ คำรำนัพน์

(กรมศิลปากร, 2513: 123-124)

จากตัวอย่าง ปฐมมลากกล่าวถึงการอ่านด้วยตัวเองทั้งหมดโดยไม่ถามครูให้กระจ่างว่าเป็น การ “อ่านเดาเอาแต่ได้” และห้ามไม่ให้ทำ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมตำราเรียนนั้นมีสถานะเป็น สื่อประกอบการศึกษาที่มีครูอาจารย์เป็นผู้สอน

คำสอนให้เชื่อฟังครูและตั้งใจศึกษาจากครูซึ่งเป็นผู้รู้นี้ยังปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนเล่ม อื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ทั้งยังมีคำสอนเกี่ยวกับการปรนนิบัติครูอาจารย์โดยละเอียดปรากฏในวรรณกรรม ตำราเรียนบางส่วนด้วย จึงสามารถสรุปได้ว่าการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีแนวคิดเกี่ยวกับการเชื่อฟังครูเป็นอีกแนวคิดที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะสำหรับผู้เรียนที่เป็นเด็ก

2) แนวทางการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตและการทำงาน

เนื้อหาด้านแนวทางการปฏิบัติตนในการดำรงชีวิตและการทำงาน เป็นคำสอนสำคัญใน วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยกล่าวถึงหลักการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับค่านิยม จารีต ประเพณี และหลักธรรมทางพุทธศาสนา ประกอบไปด้วยแนวทางการปฏิบัติตนของบุคคล ทั่วไปและการปฏิบัติตนของข้าราชการ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

2.1) การปฏิบัติตนของบุคคลทั่วไป

คำสอนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนของบุคคลทั่วไปที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัย รัชกาลที่ 3 พบได้ทั้งในแบบหัตถ์อ่านและในตัวอย่างคำประพันธ์ของแบบการประพันธ์ฉันท์ลักษณะ โดยมีเนื้อหาสอนให้ผู้อ่านหลีกเลี่ยงอบายมุข การเที่ยวเล่น และไสยศาสตร์ และสอนให้ผู้อ่านดำเนิน ชีวิตตามวิถีที่ดี เช่น การเลือกคบเพื่อน ลักษณะของภรรยาที่ดี หน้าที่ที่หัวหน้าครอบครัวควรทำ โดยแสดงให้เห็นโทษของการไม่ปฏิบัติตามคำสอนและประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติตามคำสอน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประณม ก กา หัดอ่าน

	อย่าเพนนักเลง	ร้องรำทำเพลง	เข้าการอะไร
อย่าได้คำนึง	อย่าพึงพอใจ	เสียงแหบแสบไส้	เครื่องไม่เข้ายา
	เปลืองหมากเปลืองพลู	เปลือกินเปลืองอยู่	แสบหูแสบตา
เปลืองแบงเปลืองเช่า	ค่าเหล้าค่ายา	เปลืองเสื้อเปลืองผ้า	เปลืองค่าจ้างคน
	อย่าเรียนกลองแขก	พาให้ใจแตก	มันไม่เปนผล
เรติน่าบ้าน	รำคาญหูคน	เขาวัวเขาบ่น	ถ้าคนนินทา
	อย่าเพนขี้เมา	สูบฝิ่นกินเหล้า	มัวเมาสุรา
ปากโป้งโง่งเงง	โง้งแก้งตีดำ	โกรกรากปากกล้า	วาจาโวหาร
	อย่าเข้าบ่อนใหญ่	เล่นเบี้ยชนไก่	เครื่องได้ยากนาน
มันไม่เปนผล	กังวลรำคาญ	ข้อที่การงาน	ควรเร่งรำพึง
	อย่าเรียนแปลงของ	ทำเงินทำทอง	อย่าปองคำนึง
เร่งหายากแก้	แร่ใหญ่ให้ตั้ง	ใครทำรำพึง	ตำราพาหลง
	อย่าทำเสน่ห์	ตำราเจ้าเล่ห์	ไว้วไม่ตรง
อย่าปองลวงหญิง	จริง ๆ มันคง	พาใจให้หลง	ละล้งคล้งไป

(กรมศิลปากร, 2513: 80)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนมีคำสอนให้หลีกเลี่ยงอบายมุขและสิ่งที่ไม่ดี มีค่านิยมว่าเป็นสิ่งไม่ดีต่าง ๆ เช่น อย่าเที่ยว อย่าเรียนกลองแขก อย่าสูบฝิ่นกินเหล้า อย่าเล่นพนัน อย่าเรียนเล่นแร่แปลธาตุ อย่าทำเสน่ห์ พร้อมทั้งอธิบายผลเสียของการข้องเกี่ยวกับอบายมุขเหล่านั้น เช่น การดื่มเหล้าและการสูบฝิ่นจะทำให้มัวเมา พุดจาขาดสติได้ การเล่นกลองแขกจะทำให้ใจแตกและเป็นที่รำคาญของชาวบ้าน

ตัวอย่างจากตำราฉันทวรรณพฤติ

๑ โทษจรดล หนถละมารค เคหประจาก พาหิรจร

รัตติวิกาล พานภยรอยุ ควอรอนุสร พุทธกถา

๑ โทษณะเพธ เหตุประกาศ คีอบมีอาจ คัมภีร์รา

สรรพริปู ผู้จะเสาะหา สบทยา พ้องพระราญ

๑ หนึ่งมละชา ยาและตโนย เบื้องบนโคล คลาศคฤถาน

เอารสทา ภาริตรีการย์ เทียวทุรหาญ จิตรคนอง

๑ บุตรก็จะเสีย เมียก็จะชั่ว เหตุเพราะตัว เลยละบครอง

จักทุจริต ผิดกลปอง ภักตรจะหมอง มัวหฤไทย

๑ หนึ่งณะสาร ดาลจะพินาศ เพื่อเพราะนิราศ รัตติคระไลย

โจระจะกระทำ กรรมทูละไทย ทรัพย์จะไชษย โทรมะนศา

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554: 408)

จากตัวอย่างเป็นคำสอนเกี่ยวกับโทษของการออกจากบ้านในเวลากลางคืน ซึ่งจะทำให้
คุ้มครองร่างกายตนเองไม่ได้ ทั้งยังจะทำให้ปกครองบุตรภรรยาไม่ได้ จะเสียกันไปทั้งครอบครัว
และอาจทำให้ต้องสูญเสียทรัพย์เพราะโจรเข้าปล้นในเวลาที่ไม่อยู่บ้าน

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีเนื้อหาบางส่วนกล่าวถึงปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นใน
สังคมขณะนั้น เช่น การเล่นพนันและการเสพฝัน โดยเขียนเป็นคำสอนให้ผู้อ่านหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่
จะก่อให้เกิดปัญหาสังคมเหล่านั้น ซึ่งเมื่อผู้อ่านปฏิบัติตาม นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองแล้วจะ
เป็นการลดปัญหาสังคมด้วย ดังตัวอย่างจากคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข และศรีสวัสด์วัด
ต่อไปนี้

ตัวอย่างจากคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข

สูบฝิ่นกินเหล้าเหลื่อเกิน

ตายด้วยเพลิตเพลิน

ดำเนินลงสู่เวจี

(กรมศิลปากร, 2505: 24)

๑ ลักข์ของเขา	ตั้งใจกินเหล้า	เมาฝืนกันชา
คนจำพวกนี้	เสียที่เกิดมา	ไม่พบศาสนา
เหมือนดังเดียรฉาน		

(กรมศิลปากร, 2505: 42)

ตัวอย่างจากศรีสวัสดิ์วัด

๑ คิดผิดเป็นชอบ	ไม่สมประกอบ	เป็นตนเส็งเคร็ง
สูบฝิ่นกินเหล้า	ถือแผ่นน้กเลง	ชมแต่ตนเอง
		เหมือนหนึ่งไส้เดือน

(กรมศิลปากร, 2513: 85)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข และศรีสวัสดิ์วัด กล่าวถึงการสูบฝิ่น ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายถึงปัญหาเรื่องฝิ่นไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีว่าฝิ่นเป็นสาเหตุของอั้งยี่ในเมืองไทย ความว่า “มูลเหตุที่เกิดอั้งยี่นั้น เนื่องมาแต่อังกฤษเอาฝิ่นอินเดียเข้าไปขายในเมืองจีนมากขึ้น ... จีนเข้ามาหากินในเมืองไทยที่เป็นคนสูบฝิ่นก็เอาฝิ่นเข้ามาสูบกินแพร่หลายกว่าแต่ก่อนเลยเป็นปัจจัยให้มีไทยสูบฝิ่นมากขึ้น ... จึงมีพวกจีนคิดค้าฝิ่นด้วยตั้งอั้งยี่วางสมัครพรรคพวกไว้ตามหัวเมืองชายทะเลที่ไม่มี การตรวจตรา ...” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2519 อ้างถึงใน กรมศิลปากร, 2561: 329)

2.2) การปฏิบัติตนของข้าราชการ

คำสอนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติในฐานะข้าราชการพบในตัวอย่างคำประพันธ์ในเนื้อหาเรื่อง การแต่งคำประพันธ์ โดยจะสอนให้ผู้อ่านรักษาหน้าที่ของข้าราชการโดยอาศัยคุณธรรมต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ ความเพียร รวมถึงแนวทางการปฏิบัติตนให้เหมาะสม เช่น การแต่งกาย การวางตัว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากตำราฉันทมาตราพฤติ

- ๑ คณามาตย์พึงพยายาม กลดลยวัตตาม ขตยกิจ
- ๑ จะดำหรัตตรัสใช้ซัด บลุอะคตจองจิตจร จตุพิธา
- ๑ ประพฤทธิซื่อสัตย์ธรรมดา สุจริตบมายา ยุบลธรรม

๑ ประกอบกิจราชทุกพรรณ รติทิวเว้าวัน กีบมีคร้าน

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554: 445)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าตำราฉันท์มาตราพฤติมีคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของข้าราชการ ให้ความเคารพพยายามทำตามหน้าที่สนองพระราชดำรัสให้ดี มีความประพฤติที่ซื่อสัตย์สุจริต ทำการงานอย่างสม่ำเสมอทุกคืนวันไม่เกียจคร้าน

ตัวอย่างจากจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

	๑ เปน หลวงขุนพระทั้ง	พญา
ข้า	พระบาทมฤกา	แก่นไ้
ราช	กิจคิดไตรตรา	โดยรอบ
การ	ศึกเสื่อเหนือไ้	เร่งรู้เข็บจขบวร ๖
	๑ ออย่า โฉดคุณโทษให้	เลงเหน
เกียจ	กิจการบเปน	ประโยชน์แท้
ออย่า	หยิงท่านจึงเอน	ดูท่ว หน้านา
คร้าน	น้กม้ก้ออแอ้	ห่อนไ้เปนคุณ ๖
	...	
	๑ ออย่า แต่งนุ่งหม้ผ้า	ใหม่สวย
ให้	เช่นคนสำรวย	ริกี้
ล้า	พงภาพพิงชวย	ขามเข็ด ขยาดเฮย
พอง	น้กม้กบีนบี้	บอบข้าล้าเค็ญ ๖

(กรมศิลปากร, 2512: 114-115)

จากตัวอย่างเป็นโคลงกระทู้จากจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งมีกระทู้ว่าเป็นข้าราชการ ออย่าเกียจอย่าคร้าน ... ออย่าให้ล้าพอง และมีโคลงขยายความอธิบายแนวทางการปฏิบัติในฐานะข้าราชการที่ดีว่า ต้องมีความรอบคอบ รู้เรื่องการสงครามในทุกทิศ ออย่าเกียจคร้าน ให้หมั้นทำงานอันเป็นประโยชน์ จึงจะได้รับความเมตตาเอ็นดู หากเกียจคร้านจะไม่ใช่คุณแก่ตัว ออย่าเอาแต่ทำสำรวยนุ่งหม้ผ้าสวย ๖ หากล้าพองใจมากเกินไปจะทำให้ได้รับความล้าบาก

3) แนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 หลายเล่มได้ยกหลักธรรมทางพุทธศาสนามาเป็นคำสอนแทรกในบทคัดอ่านหรือแต่งเป็นตัวอย่างคำประพันธ์ โดยอาจกล่าวถึงรายละเอียดของหลักธรรมข้อต่าง ๆ ว่าพุทธศาสนาได้สอนไว้อย่างไรบ้าง เช่น คำสอนเรื่องศีล หรืออาจแสดงตัวอย่างโทษของการไม่ปฏิบัติตามคำสอนและผลดีของการปฏิบัติตามคำสอนประกอบด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน และตำราฉันทมาตราพฤติ

	อย่าได้ประหาร	ฆ่าสัตว์ล้างผลาญ	ซีพม้วยมรณา
อย่ามาฆ่าตี	พระณรอย่าทำ	จะขาดศึกษา	จำโอวาทา
	อะทินนาทาน	แปลว่าวิถาร	อ่านตามบาฬี
เว้นว่าอย่าทำ	อย่าได้ลักทรัพย์	อันเจ้าของมี	เวระมะณี
	อะพรหมะจารี	อย่าเสพยาเสพติด	ข้อนี้เกรงขาม
ศึกษาพระเจ้า	เรียงให้ทำตาม		อย่าได้ลวนลาม
คำพระแจ้งการ			
มุสาวาทา	อย่าได้เจรจา	สัพลาโวหาร	
เสียดส่ออ้อเขา	เอาบรรณาการ	บาปล่อลวงท่าน	
ขาดซึ่งศึกษา			
	สุราเมรัย	เว้นว่าอย่าได้	สองเสพยาสุรา
อันชื่อว่าเล่า	พระเจ้าเทศนา	มีพุทธฎีกา	
ตรัสว่าอย่าทำ			

(กรมศิลปากร, 2513: 83)

- ๑ จักกล่าวอทินนา คหกายะกรรมมหารัตต์ แห่งโทษะอาธรรม์ ทุจริตกัณิศคุณ
- ๑ สมภาระเบญจาง คและร้างนราสะบุญ โทดเหตุพิเศศสุน ธรวัฒนธรรม์สวัสดิผล
- ๑ คือทรัพย์ก็มีเจ้า ณะเฝ้าและขวยและขวน ปกครองณะของตน บมวิวยรไวรวัง
- ๑ หนึ่งทราบสวามิศร์ และชีพิตรก็อยู่ก็ยง กอปกิจคุ้มขัง ก็บรางจะห่างจะแหน

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554: 424)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าประถม ก กา หัดอ่านมีคำสอนเรื่องศีล 5 ข้อ ได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดปดส่อเสียดและไม่ดื่มสุรายาเสพติด โดยขึ้นต้นด้วยคำสอน

ภาษาบาลี ตามด้วยคำอธิบายเป็นภาษาไทย และเน้นย้ำว่าข้อเหล่านี้อย่าทำ เช่นเดียวกับตัวอย่างจากตำราฉันทมาตราพฤติซึ่งกล่าวถึงศีลข้อที่ว่าด้วยการห้ามลักทรัพย์ซึ่งมีเจ้าของครอบครองอยู่

ตัวอย่างจากคํากลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข

ธัมโมคือความชอบ	เร่งประกอบประจำใจ
ผิดธรรมที่ตรงไหน	ระวังไว้ออย่าให้มี
พระธรรมจะนำชัก	ให้ประจักษ์ดังวิถี
ผู้ใดเดินทางนี้	เห็นคุณแท้เป็นแน่ใจ
ธรรมะพระเจ้าตรัส	สั่งสอนสัตว์อเนกในย
ปฏิบัติได้เพียงใด	ผลก็มีดีดังหวัง

(กรมศิลปากร, 2505: 29)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าเป็นคำสอนที่อธิบายถึงความหมายของธรรมะว่าเป็นสิ่งที่ดี เรื่องใดที่ผิดไปจากพระธรรมควรจะต้องหลีกเลี่ยง ผู้ใดปฏิบัติตนตามพระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนก็จะได้รับผลดีดังที่ได้หวังไว้

นอกจากหลักธรรมดังกล่าวแล้ววรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังกล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติตนสำหรับพิธีกรรม การเจริญภาวนาและประเพณีทางศาสนา เช่น การสวดมนต์ การทำสมาธิ การบวชตั้งตัวอย่างจากสุบิน ก กา ดังนี้

ตัวอย่างจากสุบิน ก กา

๑ ถ้าพ่อเฒ่า	บะพะชาแม่ดีใจ
แม้ว่าแม่ประไล	จะได้ไปสูเทวา
...	
๑ พระซีหล่อน้ำให้	อุทิไปหมู่แปตา
มีอาทิบิดา	ในกุสะลาจำให้ไป
๑ เดชะในเดชา	ประติถาให้เข้าใจ
เปตาปริดาใน	ยอมมือไหว้โมทนา
๑ กำที่ท่าแต่ไร	ประเทาไปในกายา
เดชานุกา	ให้ออกานำหน้าไป
๑ จุตี้แต่แปตา	สูเทวาสูลาไล
ได้อยู่ในเวไซ	วิมาในฉ้อกามา

(กรมศิลปากร, 2559: 60, 68)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องสุบิน ก กา กล่าวถึงอานิสงส์ของการบวชว่าไม่เพียงแต่ผู้ที่บวชจะได้บุญเท่านั้น แต่อานิสงส์จากการบวชเป็นเณรและเป็นภิกษุสามารถส่งให้พ่อแม่ได้รับผลจากบุญกุศลนั้นและพ้นจากอบายภูมิจนไปสู่สวรรค์ได้ด้วย ซึ่งตัวอย่างเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่ง

ของคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งบันทึกไว้ในวรรณกรรมตำราเรียนเป็นจำนวนมาก รวมถึงสอดแทรกอยู่ร่วมกับเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ ทุกเล่ม แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่อง “การมีความรู้คู่คุณธรรม” ในการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 3

จากการศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่าเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 พบในวรรณกรรมตำราเรียนแทบทุกเรื่อง เว้นแต่เพียงบางเล่มที่จะพบเนื้อหาเรื่องนี้น้อย เช่น เพลงยาวกลบท ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเชิงเกี่ยวพาราสี จะมีคำสอนเฉพาะส่วนที่เป็นพระราชนิพนธ์ตอนท้ายเรื่องเท่านั้น จากการพบเนื้อหาเป็นจำนวนมากนี้ แสดงให้เห็นว่าเป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญโดยกล่าวถึง 1) แนวทางการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา โดยปรากฏเป็นคำสอนให้ตั้งใจเรียน คำสอนเรื่องความสำคัญของการศึกษา วิธีการเรียนให้ได้ผลดี และคำสอนเกี่ยวกับครู 2) แนวทางการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตและการทำงานสำหรับบุคคลทั่วไปและสำหรับข้าราชการ 3) แนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

2.1.4 เนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการนับประเภทต่างๆ

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการนับ ได้แก่ ประถม ก กา หัดอ่าน โดยในตอนท้ายเล่มได้มีการอธิบายเกี่ยวกับการนับวันเดือนปี คือ ปีนักษัตร 12 ปี การนับเดือนตั้งแต่เดือน 5 ถึงเดือน 4 การนับวันตั้งแต่วันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ และบอกชื่อเดือนจากเดือน 5 เมษายนถึงเดือน 4 มีนาคม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

การนับปีนักษัตร

หนึ่งโศกปีตามชื่อมี	อยู่สิบสองปี
นับชวดเพนตันขึ้นไป	
ปีชวดเพนนามหนูไซร์	ฉลูวัวใหญ่
ชาลเสื่อจงจำคำถวิล	
เถาะนามกระต่ายลยิน	มะโรงจิงจิงต์
เพนงใหญ่ลันคณนา	

(กรมศิลปากร, 2513: 116)

การนับเดือน

ต่อไปนี้จะรำ	ตามลำเนาทำเนียบใน
เดือนห้าว่าข้างไสย	ให้สมยามะชายน

เดือน 6 พฤษภาคม	จกนิมยอ่าฉงน
เดือน 7 มิถุนายน	ท่านนิพนธ์ตามตำรา
เดือน 8 กรกฎาคม	สิงหาคมเดือน 9 นา
เดือน 10 นั้นชื่อว่า	กันยายนพึงยลตรง
	...

(กรมศิลปากร, 2513: 118)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการนับปีนักษัตรและการนับเดือน โดยเนื้อหา ด้านการนับปีนักษัตรเริ่มต้นด้วยการอธิบายว่า 1 ปีมี 12 เดือน นับจากปีชวด ปีฉลู ปีขาล ปีเถาะ ปีมะโรงและปีอื่น ๆ ไปตามลำดับ พร้อมทั้งบอกถึงสัตว์ประจำปีนักษัตรนั้น ๆ เช่น ปีชวดคือหนู ปีฉลูคือวัว ส่วนเนื้อหาเรื่องการนับเดือนจะเริ่มต้นจากเดือน 5 คือเดือนเมษายน หลังจากนั้นจึงบอกชื่อเดือนไปตามลำดับจนครบทั้ง 12 เดือน ทั้งนี้ มีผู้สันนิษฐานว่าเนื้อหาส่วนการนับนี้ โดยเฉพาะ การเรียกชื่อเดือนอย่างในปัจจุบัน น่าจะเกิดขึ้นในสมัยหลัง เพราะการเรียกชื่อเดือนดังกล่าวเพิ่งจะเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2550: 152)

สรุปได้ว่าเนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการนับในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 พบใน วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านเรื่องประถม ก กา หัดอ่าน นับว่าเป็นเนื้อหาที่พบได้น้อย และไม่ได้รับการให้ความสำคัญ อีกทั้งยังมีผู้สันนิษฐานว่าเป็นเนื้อหาที่เพิ่มเติมเข้ามาในภายหลังด้วย

2.1.5 เนื้อหาเกี่ยวกับความรู้รอบตัว

บทหัดอ่านในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้นำความรู้รอบตัวเรื่องต่าง ๆ มา เรียบเรียงไว้ ซึ่งสามารถทำให้ผู้อ่านได้รู้จักคำที่หลากหลายและความรู้ที่อาจจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต ในอนาคต ดังตัวอย่างจากหนังสือประถม ก กา หัดอ่านซึ่งกล่าวถึงชื่อพรรณไม้ เช่น เสลา สละ ประดู่ ปรง ปรง พยุง พะยอม ชื่อสัตว์สี่เท้า เช่น เม่น หมี หมา หมู กระจ่าย กระจแต ละมั่ง ทRAY ควาย ชื่อปลา เช่น ฉลาม ฉนาก สลาด สลิต เทโพ กระจให้ และชื่อนก เช่น นกแขวก นกเขาไฟ นกกระไน นกโนรี

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

เสลาสละประดู่ปรง	พยุงพะยอมค้อมลง
เพนดงเพนทิวละลิวไป	
พลองพลวงม่วงปรางหางไหล	ผลิดอกออกใบ
ไสวสว่างอย่างท่า	
ซีกซางผักให้ไพรดำ	สุกกรมพะนมพะนำ
กระท่อมกระทุ่มชุมแสง	

	...	
แลเห็นเม่นหมีหมาหมู		ผวกผวกตผวกต
ก็อยู่ตามตรอกซอกเขา		
กระต่ายกระแตแย้มมองย่องเบา		เสื่อเต็นแผ่นเข้า
ก็เกล้าเข้าสู่คูตน		
ละมั่งทรายควายชีวิตดินชน		ชะมัทกัษมนเห็นคน
ก็ยืนสดับตรับหู		
	...	
ฉลามฉนากมากมายครามครัน		กริมกรายว่ายพัน
ก็ตื่นกระโดดโลดไป		
สลาดสลัดผุดซิดติดโคล		เพียนทองล่องไป
กินโคลริมฝั่งข้างนอน		
เทโพกะให้อยู่สลอน		ปลาอุกคูกซ่อน
เนื้ออ่อนก็ซอนซอกหา		
	...	
นกแขวกแถกถากลาโคล		จับซุ่มพุ่มไม้
ที่ในสุ่มซุ่มซุ่มเชิง		
ร้องเปรี้ยงเสียงครื้นรื้นเริง		บินเตลิตเปิดเปิง
เตลิ่งเตลิตระเหิดหนี		
เขาไฟกระโนโนรี		ตรุ่มโตรงโพงหนี
กากก็เข้าล้อมตอมเต็ม		

(กรมศิลปากร, 2513: 88-92)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้รอบตัวพบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านเรื่องประถม ก กา หัดอ่านโดยรวบรวมชื่อพรรณไม้ สัตว์บก สัตว์น้ำและนกหลากหลายชนิด โดยเรียงชื่อที่มีเสียงคล้ายกันไว้ใกล้กันทำให้เกิดความไพเราะ ขณะที่ผู้อ่านเรียนรู้เกี่ยวกับความรู้รอบตัวเรื่องชื่อสิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังปรากฏเนื้อหาอธิบายลักษณะของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นอย่างคร่าว ๆ เช่น “กระต่ายกระแตแย้มมองย่องเบา” “นกแขวกแถก ซุ่มเชิง”

สรุปได้ว่า เนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบไปด้วย 1. หลักการอ่านเขียน ซึ่งให้ความสำคัญกับเนื้อหาสำหรับการอ่านเขียนพื้นฐาน เช่น การแจกลูกสะกดคำ มาตราตัวสะกด คำควบกล้ำ และมักพบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียน 2. การแต่งคำประพันธ์ ซึ่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ความสำคัญในฐานะความรู้ที่สูงขึ้นไปจากการอ่านเขียนพื้นฐานและได้รับการกำหนดมาตรฐานให้เป็นแบบแผน และมักพบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภท

แบบเรียนและแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ โดยเนื้อหาด้านหลักการแต่งคำประพันธ์ที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนมักมีหลากหลายประเภทส่วนเนื้อหาที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์มักจงใจกล่าวถึงคำประพันธ์ประเภทใดประเภทหนึ่งที่มีความซับซ้อน 3. แนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นแนวทางการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ได้แก่ คำสอนให้ตั้งใจเรียน ความสำคัญของการศึกษา วิธีการเรียนให้ได้ผลดี คำสอนเกี่ยวกับครู, แนวทางการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตและการทำงานสำหรับบุคคลทั่วไปและสำหรับข้าราชการ และแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เนื้อหาด้านแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมพบได้ในวรรณกรรมตำราเรียนทุกประเภท นับว่าเป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญในวรรณกรรมตำราเรียน 4. วิธีการนับประเภทต่าง ๆ ซึ่งกล่าวถึงการนับพื้นฐาน เช่น การนับวัน เดือน ปี และ 5. เนื้อหาเกี่ยวกับความรู้รอบตัว เช่น ชื่อพืชและสัตว์ต่าง ๆ ที่ผู้อ่านควรรู้และอาจพบในคำประพันธ์ต่าง ๆ พบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่าน

2.2 กลวิธีการแต่งของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 สามารถแบ่งประเภทตามลักษณะเนื้อหาได้ 3 ประเภท คือประเภทแบบเรียน ประเภทแบบหัดอ่าน และประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ ซึ่งแต่ละประเภทจะมีกลวิธีสำหรับการนำเสนอเนื้อหาที่แตกต่างกัน เช่น วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียน ที่กล่าวถึงเนื้อหาเรื่องหลักการอ่านเขียนและคำประพันธ์หลากหลายชนิดมักใช้การอธิบายและยกตัวอย่างประกอบเป็นหลัก วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่าน ที่มีลักษณะเป็นบทร้อยกรองสำหรับหัดอ่าน มักมีการใช้คำเรียงตามลำดับอักษร ไม่ว่าจะเป็นการเรียงตามพยัญชนะต้นหรือตัวสะกด และวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ ซึ่งกล่าวถึงคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์และกลบท มีการแสดงเนื้อหาตามลำดับคือชื่อ แผนผังฉันทลักษณ์ ตัวอย่างคำประพันธ์และสรุป นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาคำสอนที่แทรกอยู่ในวรรณกรรมตำราเรียนทุกประเภทซึ่งอาจใช้โวหารหรือการยกนิทานขึ้นประกอบคำสอน จะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีกลวิธีที่หลากหลายสำหรับการนำเสนอเนื้อหาต่าง ๆ ทั้งนี้ เนื่องจาก วรรณกรรมตำราเรียนเป็นวรรณกรรมที่มีบทบาทในด้านการศึกษา ดังนั้นกลวิธีที่พบจึงมีทั้งกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อความงามทางภาษาในฐานะที่เป็นงานวรรณกรรม เช่น การใช้โวหารภาพพจน์ และกลวิธีที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอนโดยตรงในฐานะงานเพื่อการศึกษา ซึ่งกลวิธีที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอนโดยตรงนี้เป็นกลวิธีที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาหรือจดจำได้มากขึ้น เช่น การใช้นิทานประกอบการอธิบาย

ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงแบ่งกลวิธีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนออกเป็น 2 ประเภท คือ กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอนโดยตรงและกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน มีรายละเอียด ดังนี้

2.2.1 กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอนโดยตรง

กลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความไพเราะให้แก่วรรณกรรม โดยอาศัยความหมายและเสียงของคำในภาษาเพื่อให้เกิดความไพเราะและความสะเทือนใจใน บทประพันธ์ (สริยกานต์ ยี่เก็งเอี่ยม, 2564: 239) เพราะธรรมชาติของวรรณคดีและวรรณกรรมนั้น จัดว่าเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่งซึ่งแสดงผ่านภาษาที่บรรจงเลือกสรรมาให้กระทบต่อความรู้สึกของ ผู้อ่าน (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2522: 4-5) วรรณกรรมตำราเรียนมีเนื้อหาที่เน้นให้ความรู้แก่ผู้อ่าน ขณะเดียวกันก็มีลักษณะของความเป็นวรรณกรรมปรากฏผ่านกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับ เนื้อหาที่สอนโดยตรง แต่สร้างความไพเราะแก่วรรณกรรมเหล่านี้ โดยใช้กลวิธีทางเสียงและกลวิธีทาง ความหมายร่วมกันพบได้ในวรรณกรรมตำราเรียนทุกประเภท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) กลวิธีทางเสียง

กลวิธีทางเสียงคือกลวิธีการเลือกใช้คำของผู้แต่งเพื่อให้คำประพันธ์มีความไพเราะ โดยอาจเลือกจากเสียงพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์หรือเสียงของคำ เช่น การใช้คำพ้อง การใช้คำซ้ำ การเล่นเสียงพยัญชนะ การเล่นเสียงสระ การเล่นเสียงวรรณยุกต์ วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาล ที่ 3 พบกลวิธีทางเสียงหลากหลาย มีรายละเอียดและตัวอย่าง ดังนี้

1.1) การเล่นคำ

การเล่นคำ คือ การสรรคำมาเรียงร้อยในคำประพันธ์โดยพลิกแพลงให้เกิด ความหมายพิเศษและแปลกออกไปจากที่ใช้กันอยู่ เพื่อแสดงฝีมือของกวีเช่นเดียวกับการเล่นเสียงซึ่ง จะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 6) การเล่นคำที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ การเล่นคำพ้องเสียงและการเล่น คำซ้ำ โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

- **การเล่นคำพ้องเสียง** คือ การนำคำพ้องเสียงมาใช้คู่กันให้เกิดความหมาย ที่สัมพันธ์กัน โดยคำพ้องเสียง หมายถึง คำที่ออกเสียงเหมือนกันแต่เขียนต่างกันและมีความหมาย ต่างกัน (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 6) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างการเล่นคำพ้องเสียง จากเพลงยาวกลบท

ไม่เจียมกายกายแก่ทำกายตะกอ	๑ สึงเวศจิตรเอย์จิตรจิตรเราหนอ
เที่ยวสืบสาวสาวสาวที่สาวสวย	ดีแต่ก้ออวดก้อก้อเกินนัก
ภอผินภักตร์พบภักตร์ประสารภักตร์	เหนอรวยรื่นรวยสำรวยหนัก
...	เวียรถามทักเขาไม่ทักขึ้นทักทาย
ถึงจะรู้ทำไม่รู้ย่ออวดรู้	จงนิ่งอยู่ดออยู่อยู่จงได้
เอาปัญญามาเป็นยาเข้ายาไว้	ไม่อดได้ยังได้จักได้อาย

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554: 489)

จากตัวอย่างเป็นกลบทตรีพิศพรรณซึ่งจะเห็นว่าคำประพันธ์มีการใช้คำพ้องเสียงหลายแห่ง เช่น การใช้คำว่า สาวที่หมายถึงการสืบสาวราวเรื่องกับสาวที่หมายถึงหญิงสาว การใช้คำว่า รวยที่ขยายคำว่ารูปหมายถึงรูปงาม รวยที่หมายถึงขึ้น รื่นรมย์ กับสำรวยซึ่งหมายถึงกริยากริตกราย ใส่ใจ การแต่งตัว และการใช้คำว่า ปัญญาซึ่งมีเสียงยาพ้องกับคำว่ายาที่ใช้รักษาโรคกับยาที่หมายถึงการอดให้หายเร็ว

- **การเล่นคำซ้ำ** คือ การนำคำคำเดียวมาใช้ซ้ำ ๆ ในที่ใกล้ ๆ กัน เพื่อย้ำความหมายของข้อความให้หนักแน่นมากขึ้น (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 7) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างการเล่นคำซ้ำ จากประณม ก กา หัตถ์อ่าน

เล่าเรียนเขียนอ่าน	ชาญเซนเจนหู	จะเล่นเย็นเช้า	หมั่นเข้ามาดู
อย่าได้ให้ครู	ชูว่าคำดี	จะเขียนเรียนร่ำ	จำคำวาที
อย่าว่าอื่นไป	ว่าไรให้ดี	อย่าว่าอู้อี้	อย่าหนีล้เล่น
เล่าบ่นจนเจน	เขม้นเปนใจ	อย่าทำไว้วี	เรียนร่ำจำไว้
อย่าให้ตีรัน	เรียนไปให้ลุ	อย่าทำกะกุ	อย่าต้ออย่าดำ
อย่าว่ากูมัน	เจรจาว่ากัน	แต่อันดี ๆ ...	

(กรมศิลปากร, 2513: 72)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องประณม ก กา หัตถ์อ่านมีการใช้กลวิธีการเล่นคำซ้ำในคำว่า อย่า ซึ่งเป็นการเน้นย้ำคำสอนเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่ควรกระทำ

1.2) การเล่นเสียง

การเล่นเสียง คือ การสรรคำให้มีเสียงสัมผัสเป็นพิเศษกว่าปกติเพื่อให้เกิดทำนองเสียงที่ไพเราะน่าฟัง และเพื่อแสดงความสามารถของกวี (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 3) การเล่นเสียงที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ การเล่นเสียงพยัญชนะ การเล่นเสียงสระและการเล่นเสียงวรรณยุกต์ โดยการเล่นเสียงพยัญชนะเป็นการเลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะตรงกันในตำแหน่งใกล้เคียงกันหรือเรียงต่อกัน อาจใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะเดียวทั้งวรรค ทั้งบาทหรือทั้งบทก็ได้ การเล่นเสียงสระเป็นการเลือกใช้คำที่ใช้สระเดียวกันซ้ำกันคล้ายกับการเล่นเสียงพยัญชนะ และการเล่นเสียงวรรณยุกต์เป็นการใช้คำที่มีพยัญชนะสะกดและตัวสะกดตรงกัน ต่างเพียงวรรณยุกต์หลายคำเรียงต่อกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- **การเล่นเสียงพยัญชนะ** คือ กลวิธีการใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะเสียงเดียวกัน แต่เดิมเรียกว่าสัมผัสอักษรแต่เนื่องจากอักษรหมายรวมถึงทั้งพยัญชนะและสระ ตำราในปัจจุบันจึงจำแนกเป็นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระเพื่อความชัดเจน คำประพันธ์ร้อยกรองโดยทั่วไปไม่บังคับสัมผัสพยัญชนะ แต่กวีก็นิยมใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อให้ความไพเราะ ปกติมักจะเป็นเสียงสัมผัส 2-3 เสียง (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 4) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างการเล่นเสียงพยัญชนะ จากปฐมมาลา

๑ โมงโหมกมม่วงไม้	มูกมัน
จากจิกแจจวงจันท์	จิงจ้อ
โหมหินหิงหายหัน	เหียงหาต
คุยเคียมค้ำคูนค้อ	คัตค้าวแคคาง ฯ

(กรมศิลปากร, 2513: 150)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่ามีการเล่นเสียงพยัญชนะตัวเดียวกันทั้งบาทในทุกบาท โดยบาทแรกใช้คำที่มีตัว ม เป็นพยัญชนะต้นทั้งหมด บาทที่ 2 ใช้คำที่มีตัว จ เป็นพยัญชนะต้นทั้งหมด บาทที่ 3 ใช้คำที่มีตัว ห เป็นพยัญชนะต้นทั้งหมด บาทที่ 4 ใช้คำที่มีตัว ค เป็นพยัญชนะต้นทั้งหมด

ตัวอย่างการเล่นเสียงพยัญชนะ จากจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

๑ นิพนธ์กลกล่าวไว้เป็นฉบับ บทพ้อ

พึงแต่งตามบงคับ	ถึถ้วน
เอกโทท่านลำดับ	โดยที่ สถิตนา
ทุกทั่วลักษณล้วน	เล่านี้คือโคลง ฯ

(กรมศิลปากร, 2512: 97)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการเล่นเสียงพยัญชนะ โดยใช้คำที่ใช้เสียงพยัญชนะเดียวกันในตำแหน่งที่ติดกันเป็นคู่ ๆ เช่น กล-กล่าว แต่ง-ตาม โท-ท่าน คือ-โคลง

- **การเล่นเสียงสระ** คือ การใช้สัมผัสสระหลายพยางค์ติด ๆ กัน นอกเหนือจากสัมผัสที่บังคับตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์แต่ละชนิด โดยการสัมผัสสระ หมายถึง การใช้คำคล้องจองที่มีเสียงเดียวกัน อาจมีพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน แต่เสียงวรรณยุกต์ต่างกันได้ และถ้ามีเสียงสะกดก็ต้องอยู่ในมาตราเดียวกัน (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 5) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างการเล่นเสียงสระ จากประถม ก กา หัดอ่าน

... ว่าข้อต่อกลอนสอนใจ สดับตรับไว้ อย่าพันอย่าเพือนเคลื่อนคลา
ว่าเปนจ้ามเนียบเปรียบมา อย่าหลู่ครูบา อภิวาทีไหว้พระอาจารย์
เล่าจบมนอบกราบกราน วันทาอาจารย์ ให้ไหว้กราบกรานกระดานครู ...

(กรมศิลปากร, 2513: 72)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการเล่นเสียงสระ โดยใช้คำที่มีเสียงสระเดียวกันในตำแหน่งที่ติดกันเป็นคู่ ๆ ในลักษณะที่เป็นสัมผัสใน เช่น ข้อ-ต่อ จ้ามเนียบ-เปรียบ จบ-นบ ให้-ไหว้

- **การเล่นเสียงวรรณยุกต์** คือ การใช้คำที่ไ้ระดับเสียง 2 หรือ 3 ระดับ เป็นชุด ๆ ไป ซึ่งการเล่นเสียงวรรณยุกต์นี้แม้จะมีจุดมุ่งหมายที่ความไพเราะเป็นสำคัญ แต่ไม่ได้ละทิ้งความหมายของบทประพันธ์แต่อย่างใด (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 5)

ตัวอย่างการเล่นเสียงวรรณยุกต์ จากเพลงยาวกลบท

๑ อมรแมนแมนแมนเจ้างามโฉม

ชหอห่อหือโลกย์ให้โคกโทรม

แต่เลาเล่าเล่าโลมฤดีแด

ดังกระต่ายห้อยห้อยหงอยแหงนหงาย

ขม้ายมายมายเมียงจะเคียงแซ

รัชนีนี้นี้หม้อไลายแล

กระต่ายแต่ซบเข้าเข้าเขาค้าง ...

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554: 490)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในทุกวรรค กำหนดเป็นส่วนหนึ่งของฉันทลักษณ์บังคับสำหรับกลบทชนิดนี้ ซึ่งมีชื่อว่ากลบทตรีประดับ โดยมีการใช้คำที่มีพยัญชนะ สะกด และตัวสะกดตรงกัน ต่างเพียงวรรณยุกต์เรียงต่อกัน 3 คำ เช่น แม่นแม่นแม่น นี้นี้นี้ เข้าเข้าเขา

2) กลวิธีทางความหมาย

กลวิธีทางความหมายคือกลวิธีที่ผู้แต่งเลือกใช้เพื่อสื่อความหมายให้มีความชัดเจนหรือสะท้อนความรู้สึกของผู้อ่านได้มากขึ้น โดยอาจเป็นการเลือกใช้คำในการตั้งชื่อวรรณกรรม ตำราเรียน หรือการใช้โวหารภาพพจน์ (Figure of speech) ต่าง ๆ เป็นกลวิธีเพื่อการกล่าวอย่างแยบยล เพื่อใช้คำน้อยสื่อถึงความหมายที่ลึกซึ้ง และเพื่อทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมมีความเป็นรูปธรรมสัมผัสได้มากขึ้น เช่น อุปมา อุปลักษณ์ สัทพจน์ การอ้างถึง(สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, 2525: 51) วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบกลวิธีทางความหมาย ดังนี้

2.1) การตั้งชื่อ

กลวิธีการตั้งชื่อเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งใช้ในการเลือกคำมาเรียกเป็นชื่อของวรรณกรรมซึ่งมีความสำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยอันดับแรก ๆ ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกอ่านวรรณกรรมของผู้อ่าน โดยกลวิธีในการตั้งชื่ออาจแสดงถึงขอบเขตของเนื้อหา ความสำคัญของเรื่องหรือเร้าความสนใจของผู้อ่านได้(สุทธิพันธ์ ศรีสมศักดิ์, 2558: 108-109) กลวิธีการตั้งชื่อในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบได้ 3 กลวิธี ดังนี้

กลวิธีที่ 1 การให้คำจำกัดความเนื้อหาภายในวรรณกรรมตำราเรียนนั้น ๆ ได้แก่ ประถม ก กา และประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา ตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติ เพลงยาวกลบท จะเห็นว่าประถม ก กา และประถม ก กา หัดอ่าน ใช้คำว่าประถมซึ่งแปลว่า ลำดับแรก, ลำดับเบื้องต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 706) บ่งบอกถึงเนื้อหาที่เกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนขั้นพื้นฐานเช่นเดียวกับคำว่าปฐม ในปฐมมาลา รวมถึง การใช้คำว่า ก กา ซึ่งเป็นตัวแทนของการสะกดคำเบื้องต้นด้วย ส่วนตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติ เพลงยาวกลบทใช้ชื่อฉันทลักษณ์ซึ่งเป็นเนื้อหาในตำราเป็นชื่อเรื่องโดยตรง

กลวิธีที่ 2 ใช้ชื่อตัวละครเอกมาตั้งเป็นชื่อเรื่องในวรรณกรรมตำราเรียนที่เขียนเป็นนิทาน ได้แก่ สุบิน ก กา ภาพพระไชยสุริยา เสือโค ก กา จะเห็นว่ามีการใช้ชื่อสุบินกุมาร พระไชยสุริยา เสือและโค ซึ่งเป็นตัวละครเอกในเรื่องมาตั้งเป็นชื่อเรื่อง รวมถึง การใช้คำว่า ก กา ในลักษณะเดียวกับประถม ก กา และประถม ก กา หัดอ่าน

กลวิธีที่ 3 ใช้การแสดงคุณค่าของวรรณกรรมตำราเรียนมาเป็นชื่อ เช่น จินตามณี ศรีสวัสดิ์วัด ชื่อจินตามณีสื่อว่าเรียนแล้วจะมีความรู้สามารถนำไปใช้ได้เสมือนมีแก้วสารพัดนึก ส่วนชื่อศรีสวัสดิ์วัด นั้นสื่อถึงเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติตนเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

2.2) การใช้โวหารภาพพจน์

การใช้โวหารภาพพจน์ คือ ศิลปะของการเลือกถ้อยคำซึ่งผู้แต่งใช้เพื่อ การสื่อสารที่ชัดเจนและสะเทือนอารมณ์ ในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 พบการใช้โวหาร ภาพพจน์หลายชนิดได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ สัทพจน์ การอ้างอิง อธิพจน์ และสัญลักษณ์ มีรายละเอียดและตัวอย่าง ดังนี้

- การใช้อุปมา

กลวิธีการใช้อุปมาคือ กลวิธีที่ผู้แต่งเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง โดยยก เอาสิ่งที่จะกล่าวถึงมาตั้งเป็นอุปไมย แล้วนำอีกสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบเป็นอุปมา มักใช้เปรียบเทียบที่เป็น นามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อความชัดเจน อาจมีการใช้คำที่มีความหมายเชิงเปรียบเทียบเช่น คำว่า ดุจ ดัง เล่ห์ กล เกรง ราวกับ เปรียบ ประดุจ (สุฉินวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525: 51) ดังตัวอย่างจาก ศรีสวัสดิ์วัด ดังนี้

๑ นี้แลเจ้าจงดุ   อย่างพระครูอันปราดเปรียว

ความเพียรท่านมากเจียว   จึงเชี่ยวชาญการบาลี

๑ เหมือนหนึ่งสุริยัน   เมื่อกกลางวันเที่ยงรัศมี

ส่องแสงแจ้งธำตรี   ตัวเจ้านี้เหมือนอุทัย

๑ แม้นเจ้าหมั่นเล่าเรียน   ตั้งพากเพียรตะบึงไป

ทรมานซึ่งจิตใจ   ใหญ่จะได้เหมือนพระครู

๑ เมื่อแรกเรียนแลเจ้า   ให้วงแหงาเกาหัวหู

มีดมัวทั่วชมพู   ครั้นรู้เข้าเบาใจตน

๑ เหมือนกินอ้อยเบื้องต้น   กัดลามไล่ไปถึงต้น

เมื่อแรกจืดเจือปน   ครั้นถึงต้นหวานพลิดพลิน

๑ เหมือนกันนั้นแลเจ้า   จงถือเอาอย่าห่างเหิน

เล่าเรียนอย่าละเมิน   จะเพลิดเพลินในวิชา ...

(กรมศิลปากร, 2559: 88)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการใช้โวหารภาพพจน์ประเภทอุปมาในการเปรียบเทียบครูซึ่งมีความรู้กว้างขวางเป็นพระอาทิตย์ซึ่งส่องแสงได้ไกล และใช้คำว่าอุทัยซึ่งมีความหมายว่าเริ่มส่องแสงสว่างเพื่อเปรียบกับนักเรียนที่กำลังเริ่มพัฒนาสติปัญญาจากการเรียนกับครูผู้เชี่ยวชาญนั้น อีกทั้งยังมีการเปรียบเทียบการเรียนเหมือนการกินอ้อยซึ่งจืดชืดในตอนแรกและหวานในตอนท้ายเปรียบได้กับการเรียนที่อาจหน้าเบื่อในช่วงแรกแต่มีประโยชน์ต่อผู้เรียนในท้ายที่สุด

- การใช้อุปลักษณ์

กลวิธีการใช้อุปลักษณ์เป็นกลวิธีการเปรียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยนำสิ่งสองสิ่งที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะเด่นเหมือนกันมาเปรียบเทียบกัน เช่นเดียวกับการใช้อุปมา แต่ไม่ใช้คำแสดงความเปรียบว่าเหมือน เช่น เหมือน ดัง ในความเปรียบแบบอุปลักษณ์มักใช้คำแสดงความเปรียบว่า เป็น คือ หรืออาจละคำแสดงความเปรียบไว้ก็ได้ (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 10-11) ดังตัวอย่างจาก ประถม ก กา หัดอ่าน และศรีสวัสดิ์-วัด ดังนี้

ตัวอย่างจาก ประถม ก กา หัดอ่าน

ครั้นขึ้นเทศนา	จึงเวียนเทียนไชย	สัประสูติกา	ชวนกันบูชา
วัตถุปัจจัย	ที่มีติดมาก	ที่ยากเอาไป	คนละเพ็องคนละไฟ
ตามได้ตามมี	ใจจงอาจ	ขึ้นบนธรรมมาศน์	มือแก้คัมภีร์
จึงขออะไย	ให้คล้องจองดี	รูปคือปักชี	บุตรสกุณา
ปีกหางยังอ่อน	พืงจะฝึกสอน	ร่อนบนเวหา	ถ้าว่าปลั่งพลาด
บทบาทคาถา	สัประสูติกา	รูปขออะไย ...	

(กรมศิลปากร, 2513: 77)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีมีการเปรียบสามเณรที่ขึ้นเทศนาบนธรรมมาศน์ทั้งที่ยังเพิ่งเริ่มฝึกการเทศน์และเรียนพระธรรมได้ไม่นานว่าเป็นลูกนกที่ปีกหางยังไม่แข็งแรง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมคือความไม่เชี่ยวชาญได้ชัดเจนขึ้น โดยเปรียบกับปีกหางของลูกนกซึ่งเป็นรูปธรรม

ตัวอย่างจาก ศรีสวัสดิ์วัด

วิชาเหมือนสินค้า	อันมีค่าอยู่เมืองไกล
ต้องยากลำบากไป	จึงจะได้วิชามา
จงตั้งเอากายเจ้า	เป็นสำเนาอันโสกา
ความเพียรเป็นโยธา	แขนซ้ายขวาเป็นเสาใบ
นิ้วเป็นสายรยางค์	สองเท้าต่างสมอใหม่
ปากเป็นนายงานไป	อหฺมสาสัยเป็นเสบียง
สติเป็นทางเสื่อ	ถือท้ายเรือไว้ให้เที่ยง
ถือไว้อย่าให้เอียง	ตัดแล่นเสียงข้ามคงคา
ปัญญาเป็นกล้องแก้ว	ส่องดูแถวแนวหินผา
เจ้าจงเอาหุตา	เป็นล้าตาฟังดูลม
ขี้เกียจจกฏปลาร้าย	มากล้ากรายให้เรือจม
เอาใจเป็นปิ่นคม	ยิงระดมให้จมไป
จึงจะไปได้สินค้มา	คือวิชาอันพิสมัย
เจ้าจงตั้งจิตใจ	อย่าได้คร้านการวิชา

(กรมศิลปากร, 2559: 86-87)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าการเปรียบสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการเรียนกับส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือสำเภาและการเดินเรือ เช่น เปรียบแขนทั้งสองข้างเป็นเสาใบ เปรียบสติเป็นทางเสื่อ เปรียบความเกียจคร้านเป็นปลาร้ายที่อาจทำให้เรือล่ม และเปรียบเทียบที่จะเอาชนะความเกียจคร้านเป็นปิ่นสำหรับยิงปลาร้ายให้จม เป็นต้น

- การใช้สัทพจน์

กลวิธีการใช้สัทพจน์หรือการเล่นเสียงธรรมชาติ คือ กลวิธีการประพันธ์อย่างหนึ่งที่ถ่ายเสียงต่าง ๆ ที่มีใช้คำพูด เช่น เสียงสัตว์ร้อง เสียงคนร้อง เสียงดนตรี เสียงคลื่นลม เสียงฝน เสียงน้ำ ฯลฯ ไว้ในบทประพันธ์เพื่อให้ผู้อ่านสามารถสร้างจินตภาพขึ้นตามกวีได้ (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2559: 16-17) ดังตัวอย่างจาก ประถม ก กา ดังนี้

ระฆังดังห่าง ๆ	ฆ้องใหญ่กว้างครางหึ่ง ๆ
กลองหนึ่งดังตึง ๆ	ตีกระดิ่งดังกริ่ง ๆ

(กรมศิลปากร, 2513: 18)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการใช้โวหารภาพพจน์ประเภทสัทพจน์ โดยใช้คำเลียนเสียงเครื่องดนตรี ได้แก่ เสียงระฆัง เสียงฆ้อง เสียงกลอง และเสียงกระดิ่ง

- การใช้การอ้างอิง

กลวิธีการใช้การอ้างอิง บางครั้งอาจเรียกว่ากลวิธีการสาธกหรือการทำความ (Allusion) เป็นการเปรียบเทียบโดยการนำเอาชื่อคน ตัวละคร สถานที่ หรือเหตุการณ์ ซึ่งรู้จักดีแล้วมาอ้างอิงทำให้เข้าใจได้รวดเร็วและลึกซึ้ง โดยเรื่องเล่าที่ยกมานั้นอาจเป็นนิทานหรือวรรณคดีซึ่งเป็นที่แพร่หลายอยู่ก่อนแล้วก็ได้ (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525: 51) ดังตัวอย่างจากเพลงยาวกลบท ดังนี้

จะสุดฤทธิ์เงียบแสบแทบปีศหวาด	ซีพจะขาดโคกรักษ์ตกลักควด
ระภุกนุขสุดวิตกกอกอองงวด	จิตรเจ็บปวดเปรียบพระจักรพรรดิราช
ทศภัคตรลักขนิรูปลิตจากหัตถ์	พระพรากพลัดอัคเรศเทวศवाद
ยกพะยู่หะประชิดคิดพิฆาฏ	สัดบาปราววินาศประสบนุข
ถูกกับอกตจะละมะนะศึก	เกียดตระริกขนิฐานาฎจะขาดหลุด
ขอบปลุกเสกอิทธิฤทธิ์คิดประทุษ	สารสมมุติชื่ออักษรกลอนตาย เอย ๓

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554: 491)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าผู้แต่งยกเหตุการณ์ที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาไปจากพระรามเพื่อเปรียบกับความรู้สึกเจ็บปวดจากความพลัดพรากที่ผู้แต่งกำลังกล่าวถึงในบทประพันธ์ ซึ่งทำให้ผู้อ่านที่รู้เรื่องรามเกียรติ์อยู่แล้วสามารถเข้าใจความรู้สึกที่ผู้แต่งต้องการจะสื่อได้ชัดเจนขึ้น

- การใช้อุปจน์

กลวิธีการใช้อุปจน์ คือ การที่ผู้แต่งกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเปรียบเทียบให้เกินจริง เพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกอันรุนแรงและตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งนั้นหรือเกิดอารมณ์สะเทือนใจ (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525: 51) ดังตัวอย่างจากคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ดังนี้

ปัญญานี้ใช้	สว่างยิ่งใหญ่	กว่าดวงสุริยา
แก้วก้วดาวเดือน	ไม่เหมือนเลนนา	ดุจดั่งมีตา
แลเห็นในกาย		

(กรมศิลปากร, 2505: 19)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีการกล่าวถึงความสว่างของปัญญาให้เกินจริง โดยนำดวงอาทิตย์ซึ่งผู้อ่านรู้ว่ามีความสว่างมากสามารถส่องสว่างได้ทั้งโลก รวมถึงแก้ว ดาว และดวงจันทร์มาเปรียบเทียบกับเพื่อให้ความยิ่งใหญ่ของปัญญาในแง่ที่สามารถทำให้มองเห็นสัจธรรมและเข้าใจจิตในกายตนได้

2.2.2 กลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความสอดคล้องกับลักษณะการศึกษาในเวลานั้น ซึ่งมีพระเป็นผู้สอนความรู้แก่ลูกศิษย์เป็นรายบุคคลและเน้นให้ลูกศิษย์ได้ฝึกฝนด้วยตนเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติ (ประเสริฐอักษรนิติ์, 2502: 17-19) โดยกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัตินั้นจะเริ่มจากการให้ผู้เรียนสังเกตเรียนรู้จากตัวอย่างที่ครูแสดงให้เห็น จากนั้นจึงอ่านเขียนตามตัวอย่างจากขั้นพื้นฐานไปสู่การปฏิบัติในระดับที่สูงขึ้นหรือซับซ้อนขึ้นและสามารถอ่านเขียนด้วยตัวเองได้ รวมถึงฝึกฝนให้เกิดความชำนาญต่อไป (ทิตินา แคมมณี, 2566: 313-314) วรรณกรรมตำราเรียนเป็นเครื่องมือที่มีบทบาทในกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว เช่น การแสดงตัวอย่างการสะกดคำของวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนในขั้นตอนการสังเกตเรียนรู้ การเป็นแบบฝึกหัดของวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านในขั้นตอนการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญและการให้ความรู้เพิ่มเติมของวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ในขั้นตอนการเพิ่มทักษะในระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากการให้การศึกษาเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของวรรณกรรมตำราเรียนดังกล่าวแล้วข้างต้น หนังสือประเภทนี้จึงไม่ได้มีเพียงกลวิธีทางภาษาเพื่อสุนทรียภาพในฐานะวรรณกรรมเท่านั้น แต่ยังมีกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอนในฐานะตำราเรียนด้วย โดยในการศึกษาครั้งนี้พบกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน 5 กลวิธี ได้แก่ กลวิธีการอธิบาย กลวิธีการลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยาก กลวิธีการยกตัวอย่าง กลวิธีการใช้นิทาน และกลวิธีการใช้แบบหัดอ่าน มีรายละเอียดดังนี้

1) กลวิธีการอธิบาย

กลวิธีการอธิบายเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งแสดงหลักการและรายละเอียดของเนื้อหาใดเนื้อหาหนึ่งโดยตรง โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เรื่องนั้นมีความกระจ่างชัด ถูกต้อง ตรงตามที่ผู้เขียนต้องการ รวมทั้งมุ่งเสนอเหตุผลมากกว่าจะให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจ อาจทำโดยการขยายความให้รายละเอียด การชี้แจงให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างกัน การชี้สาเหตุและผลลัพธ์ที่สัมพันธ์กันและการใช้คำนิยาม(สุทธินันท์ ศรีสมศักดิ์, 2558: 121-122) กลวิธีการอธิบายที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบได้ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยพบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนเป็นส่วนใหญ่ เช่น การอธิบายหลักการผันวรรณยุกต์ การอธิบายวิธีอ่านอักษรนำ การอธิบายการอ่านคำที่สะกดไม่ตรงตามมาตรา ส่วนในวรรณกรรมตำราเรียนประเภท

แบบหัดอ่านและแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์นั้นพบได้เพียงบางเนื้อหา เช่น การอธิบายความหมายของชื่อพระธรรมและการอธิบายลักษณะฉันทลักษณ์คำประพันธ์ สามารถแสดงรายละเอียดและยกตัวอย่างได้ดังนี้

ตัวอย่างการอธิบายเรื่องการผันวรรณยุกต์สำหรับอักษรต่ำ โดยเปรียบเทียบกับอักษรสูงและอักษรกลางจากประถม ก กา ความว่า

๑ อักษรต่ำที่ลงไม้เอนั้นให้อ่านสำเนียงต้องกับอักษรสูง แลอักษรกลางที่ลงไม้โท เหมือนจะสำแดงต่อไปนี้ว่า ะ

ค้าย	ข้าย	ถ้าย	ด้าย	ต้าย
ค้าย	ข้าย	ถ้าย	ด้าย	ต้าย

เสียงไม้เอนี้มีแต่ ๒ อย่าง คือเสียงเอกสำหรับอักษรสูงอักษรกลางอย่างหนึ่ง เสียงเอกสำหรับอักษรต่ำอย่างหนึ่งเป็นสองอย่างด้วยกัน คือว่านี่อย่างอักษรสูงแลกลาง
.....ข ฉ ต บ ขา ฉ่า ต่า นี่อย่างตัวอักษรต่ำ.....ค ช ฬ ก ค่า ซ่า ท่า

อักษรสูงกับอักษรกลาง มีสำเนียงเอกเป็นอันเดียวกัน ต่ำสูงเสมอกัน แต่อักษรต่ำนั้น ถ่าลงไม้เอนี้ สำเนียงเอกต่างกับอักษรสูงแลอักษรกลางเช่นว่ามานั้น ให้กฤษบุตรสังเกต กำหนดความเหล่านี้ให้มั่นคงก่อนเพราะเป็นสำคัญ

(กรมศิลปากร, 2513: 62)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าประถม ก กา ใช้กลวิธีการอธิบายเพื่อแสดงลักษณะการอ่านออกเสียงอักษรต่ำ โดยเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างจากอักษรสูงและอักษรกลางว่า อักษรสูงและอักษรกลางที่เขียนด้วยไม้เอนี้จะออกเสียงเป็นระดับเสียงวรรณยุกต์เดียวกัน เช่น ต่อ ข่า ส่วนอักษรต่ำที่เขียนด้วยไม้เอนี้จะออกเสียงต่างออกไป เช่น ท่อ ค่า ซึ่งระดับเสียงวรรณยุกต์จะไม่ตรงกับอักษรสูงและอักษรกลางที่เขียนด้วยไม้เอนี้ (แต่จะตรงกับอักษรสูงและอักษรกลางที่เขียนด้วยไม้โท เช่น ต้อ ซ่า) การอธิบายด้วยการเปรียบเทียบในลักษณะนี้สามารถช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจการออกเสียงอักษรต่ำที่มีไม้เอนี้ได้ชัดเจนขึ้น

ตัวอย่างการอธิบายความหมายของธรรมะโดยการให้คำนิยาม จากคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ความว่า

ธัมมคือความชอบ	เร่งประกอบประจําใจ
ผิตธรรมที่ตรงไหน	ระวังไว้อย่าให้มี
พระธรรมจะนำชัก	ให้ประจักษ์ดังวิถี
ผู้ใดเดินทางนี้	เห็นครุแท้เป็นแน่ใจ

ธรรมะพระเจ้าตรัส
ปฏิบัติได้เพียงใด

สั่งสอนสัตว์อเนกไนย
ผลก็มีดีดังหวัง

(กรมศิลปากร, 2505: 29)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ใช้กลวิธีการอธิบาย โดยการให้นิยาม บอกความหมายของคำว่า ธัมโม หรือ ธรรมะว่า หมายถึง ความชอบ ความดี ซึ่งควรระวังไม่ละเมิด หากปฏิบัติตามได้จะนำสิ่งดีมาสู่ชีวิต และอธิบายว่าธรรมะคือสิ่งที่พระพุทธเจ้า สอนแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ผู้ใดปฏิบัติตามได้ก็จะได้รับผลดีดังใจหวัง

2) กลวิธีการลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยาก

กลวิธีการลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยากเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งเลือกเรียงลำดับเนื้อหา ตามธรรมชาติการเรียนรู้ของผู้อ่านคือการเรียนรู้จากง่ายไปยาก (สมชาย ศรานุรักษ์, 2564: 50; อุทัย วรเมธีศรีสกุล, 2561: 75) ในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนพบการเรียงลำดับโดยเริ่มจาก เรื่องพยัญชนะ สระ ไตรยางศ์ การผันวรรณยุกต์ซึ่งเป็นความรู้พื้นฐานที่สุดสำหรับการอ่านเขียนก่อน หัวข้อหลังจากนั้น เช่น อักษรนำ คำควบกล้ำ การใช้ ส ศ ษ การใช้ ใ ไ ออาจมีการสลับลำดับต่างกันไปในแต่ละเล่ม และเนื้อหาเรื่องการแต่งคำประพันธ์อยู่ในลำดับสุดท้าย (ถ้ามี) ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ความสำคัญกับลำดับในการนำเสนอ เนื้อหา คือ ในจินตตามณีฉบับสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชิโนรสกล่าวคือ ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรง เขียนถึงการลำดับเนื้อหาไว้ว่าได้จัดเนื้อหาเรื่องอักษรศัพท์ไว้ในส่วนท้าย ซึ่งเป็นไปตามหลักการ เรียงลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยาก คือการให้ผู้อ่านได้เห็นวิธีการสะกดคำก่อนแล้วจึงแสดงตัวอย่าง คำต่าง ๆ แก่ผู้อ่าน

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านที่มีการทวิอักษร จะเรียงลำดับการใช้มาตราตัวสะกด จากแม่ ก กา ล้วน ซึ่งอ่านง่ายที่สุดเพราะไม่มีตัวสะกด และเพิ่ม ตัวสะกดขึ้นทีละมาตราเป็นการไล่ระดับความยากไปที่ละขั้น และใช้มาตราแม่เกยเป็นลำดับสุดท้าย โดยมาตราแม่เกยในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 มีความซับซ้อนมากกว่ามาตราอื่น ๆ เพราะ รวมเอาทั้ง ตัวสะกด ย ว คำสระเสียงสั้น คำที่ใช้ รร รวมถึงคำที่ใช้ตัวสะกด ม บางคำไว้ด้วย ดังตัวอย่างจากประถม ก กา ความว่า

เรื่อง กข กกา

- ๑ กข แล กกา ให้ถอดสำห้จำไว้ดี
- ทำแต่กกา นี้ มิได้มีอะไรคละ
- ๑ ใคร ๆ ให้ถอดสำห้ เล่า กกา จำไว้นะ

ให้ตีมีมานะ

จำได้จะให้ต่อไป

...

แม่กก

ที่นี้จะว่ากก	มีชื่อนกกระจอกเล็ก
ว่าให้ลูกลูกเด็ก ๆ	อย่าโยกเอยกอูสาห์นี่ก
นกแสกนกกระสา	แกรก ๆ มาเวลาตี
น้ำมากแล่น้ำฤก	แล่น้ำหมึกแล่น้ำหมาก

...

บทสุรางคนางค์ ๒๘

๑ อ่านจำคำเกย	เด็กทั้งหมายเอ่ย	ดูให้ทั่วหน้า	นกแก้วขนเขียว
ตัวเดียวเอกา	หัดเจรจา	คล้ายคนพูดกัน	
๑ สัตว์เนื้อเสื่อร้าย	สัตว์วิ้วสัตว์ควาย	มากมายหลายพรรค	
ต้นกล้วยแพงพวย	อ้อยบุกกลอยกล้วยสั้น	ดอกบัวหัวมัน	
พืชพรรณเขาเกาะ			

(กรมศิลปากร, 2513: 5, 12, 52)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าประสม ก กา เรียงลำดับเนื้อหาเรื่องมาตราตัวสะกด โดยเริ่มจากมาตราแม่ ก กาที่มีความซับซ้อนน้อยที่สุดก่อนและเพิ่มคำที่สะกดด้วยมาตราอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ และเรื่องมาตราแม่เกยที่มีความซับซ้อนมากที่สุดเป็นลำดับสุดท้าย

กลวิธีการลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยากมักพบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนซึ่งอธิบายถึงองค์ประกอบของการอ่านเขียนในภาษา เช่น พยัญชนะ สระ แล้วจึงอธิบายเรื่องการสะกดคำ มาตราตัวสะกดและมักนำเรื่องการแต่งคำประพันธ์ซึ่งเป็นการนำความรู้ด้านการอ่านเขียนไปใช้อย่างมีศิลปะไปไว้ตอนท้าย รวมถึงวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านซึ่งมักจะค่อย ๆ เพิ่มความซับซ้อนของมาตราตัวสะกดไปตามลำดับ

3) กลวิธีการยกตัวอย่าง

กลวิธีการยกตัวอย่างเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งยกคำ ประโยค คำประพันธ์ หรือสถานการณ์บางส่วนที่สอดคล้องกับเนื้อหาขึ้นมาเป็นตัวอย่างแก่ผู้อ่าน โดยอาจใช้ร่วมกับกลวิธีการอธิบายหรือใช้ตามลำพังก็ได้ ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย ชัดเจน จำได้แม่นยำ และเกิดอรรถรส (พระบุญเสริม ปภสสร, 2560: 117) ในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบการใช้กับเนื้อหาหลักการอ่านเขียน การแต่งคำประพันธ์และคำสอน สามารถแสดงตัวอย่างได้ดังนี้

การใช้กลวิธีการยกตัวอย่างร่วมกับกลวิธีการอธิบายในเนื้อหาเรื่องการใช้
เครื่องหมายทัณฑฆาตจากรรณกรรมตำราเรียนเรื่องประถม ก กา

๑ ไม่ทัณฑฆาต นี้นับคํบอักษรที่อยู่เบื้องบนเปนสำคัญนั้น ไม่ให้อ่านอย่างนี้ องค์กร
องค์กร สวรรค สวรรค์ สงฆ สงฆ์ อาจารย์ อาจารย์ เสจร เสจร สำเรทธิ สำเรทธิ เหตุ เหตุ ฤทธิ
ฤทธิ โลกย โลกย์ เปนต้น

(กรมศิลปากร, 2513: 59)

กลวิธีการยกตัวอย่างสามารถใช้กับเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนที่อธิบายด้วย
ร้อยได้เช่นกัน ดังการยกตัวอย่างการใช้เครื่องหมายนิคหิตในจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท
ความว่า

๑ เหตุใช้นิคหิต ขจิตรแทนในวจา
ต่างต่างก็มีปรา- กฏชอบประกอบสาร
๑ แยกคำว่า จู๋ คู่ แล ชู๋ นู๋ ลำนาน
ปน ง เปน ม สมาน สะกต กง สะกต กม

(กรมศิลปากร, 2512: 91)

นอกจากการใช้ร่วมกับกลวิธีการอธิบายดังตัวอย่างข้างต้นแล้ว กลวิธีการยกตัวอย่าง
ยังสามารถใช้ได้ยิว ๆ ได้ ดังตัวอย่างจากเนื้อหาเรื่องคำที่มี กร ควบกล้ำในประถม ก กา ซึ่งแสดงไว้
เพียงชื่อหัวข้อและตัวอย่างการแจกลูกบางส่วนไม่มีคำอธิบาย ดังนี้

แม่ กร ต้นกอเปนอย่าง

กร กรา กริ กรี กรึ กรุ กรู เกร แกร ไกร ไกร ไกร เกรรา กรำ กระ
กรก กรัก กราก กริก กรีก กรึก กรึก กรุก กรูก
เกรก แกรก ไกรก กรอก กรวก เกรียก เกรือก เกริก
กรง กรัง กราง กริง กริ่ง ๆ กรวง เกรียง เกรือก เกริง

...

เกรย กรัย กราย กราว ๆ ไกรระ เกราะ กรุม กรรม กรอ กรือ

(กรมศิลปากร, 2513: 54)

การใช้กลวิธีการยกตัวอย่างกับเนื้อหาที่เป็นคำสอนสามารถโดยยกสถานการณ์
อุทาหรณ์หรือใช้การยกตัวอย่างเปรียบเทียบ ดังตัวอย่างการสอนให้ผู้อ่านเชื่อฟังคำสอนและ
ปรับเปลี่ยนนิสัยใจคอ โดยใช้ไม้ดัดที่ดัดใช้สวยงามได้เป็นตัวอย่างที่ดีและใช้หางของสุนัขที่เปื้อนและ
คดงอ ดัดไม่ได้เป็นตัวอย่างที่ไม่ดี ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องประถม ก กา หัดอ่าน ดังนี้

ดูเยี่ยงไม้ตัดไม้ จับต้นสนไฟ ให้อ่อนจงดี ค่อยน้อมค่อนน้ำว หลาย
 คราวหลายที มันจึงตรงดี ได้ตั้งใจหมาย อยาดูเยี่ยงอย่าง ประดุจดั่งหาง สุ
 นัขทั้งหลาย น้ำมันโถมทราบ อาบต้นจนปลาย น้ำวโน้มบอหาย คดค้อมคืบคอง
 ใจสุเคยคด สุเคยพยศ จงเร่งข่มขื่น ดัดแปลงหัวใจ ไวให้ยั้งยืน อยาได้ซัดขึ้น
 ที่โอวาทา

(กรมศิลปากร, 2513: 82)

วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ทั้ง 3 เรื่อง คือ ตำรา
 ฉันทวรรณคดี ตำราฉันทมาตราพฤติและเพลงยาวกลบทนั้น พบการใช้กลวิธีการยกตัวอย่างกับ
 เนื้อหาทุกแบบฉันทลักษณ์ โดยมีลำดับการนำเสนอเนื้อหา คือ การแสดงชื่อฉันทลักษณ์ แสดงตัวอย่าง
 คำประพันธ์และสรุป โดยมักไม่มีการอธิบายประกอบ ดังปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนเรื่อง
 เพลงยาวกลบท ดังนี้

กลอักษรดังนี้ มีกลบทที่ชื่อ นกกางปิก

๑ แสนรักขร้อนนกอกเอ๋ย

ฉันใดจะได้ชมชิตเซย

ไม่ลืมเลยปลื้มอาไลย

แต่ได้ไหนโฉมงานเฉลิม

ก็พูนเพิ่มจิตรพิดไสม

สวาดีแสนเพียงขาดใจ

จะคิดไฉนนี่นอออกา

....

ไอ้नोंงเอยพืหมองักตร์

ด้วยความรักษชัดข้องขวาง

จึงกล่าวกลอนช่อนสนพราง

นามนกกางปิกอ่านวิจารณ์ เอย๒ฯ

ฯ ๑๘ คำ ฯ

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554: 517)

กลวิธีการยกตัวอย่างพบในวรรณกรรมตำราเรียน ประเภทแบบเรียนและ
 แบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ รวมถึงวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านก็สามารถถือได้ว่า
 เป็นการรวบรวมตัวอย่างคำต่าง ๆ มาให้ผู้อ่านได้หัดอ่านด้วยเช่นกัน

4) กลวิธีการใช้นิทาน

กลวิธีการใช้นิทานคือการยกเรื่องราวสมมติที่สอดคล้องสัมพันธ์กับเนื้อหาที่ต้องการ
 สอน โดยอาจมีตัวละครเป็นคนหรือสัตว์ที่แสดงพฤติกรรมอันพึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ให้ผู้อ่านได้

เห็นตัวอย่างการกระทำและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครทั้งสองกลุ่ม โดยกลวิธีการใช้นิทานนี้จะช่วยให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมทางอารมณ์ (Emotional Participation) กล่าวคือเป็นกิจกรรมที่ส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่าน ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้ที่มีความหมายเพราะเป็นเรื่องราวที่ผู้อ่านสนใจ เป็นเรื่องใกล้ตัวหรือสามารถเข้าใจได้ง่าย (ทิตินา แคมมณี, 2542: 4) ทั้งนี้นิทานที่ใช้อาจแต่งเป็นเรื่องยาวและแยกเป็นเล่มต่างหากและใช้ร่วมกับกลวิธีการใช้แบบหัดอ่านก็ได้ เช่น การใช้นิทานเรื่องสุบินในการสอนทั้งการอ่านเขียนและสอนเรื่องอานิสต์ของการบวช เพื่อให้ผู้อ่านหัดอ่านได้ด้วยความสะดวกเพลิดเพลิน ดังตัวอย่างความว่า

๑ โดยดั่งกลกลอน ก กา	กล่าวไว้ให้ถ่า
วระร่าอย่าได้รู้มลาย	
๑ เปนที่อาจารย์จักท่าย	แก่ศิษย์ทั้งหลาย
ให้จำให้เล่าอ่านเขียน	
๑ ข้อหนึ่งจักให้มีเพียร	ว่าพึงเล่าเรียน
ได้สวดได้ร้องลำน่า	
๑ จักได้มีใจเรียนจำ	ไม่พักเตือนทำ
จะให้ลำบากปากครู	
๑ ยั่วใจอุบายยะไว้ดู	คือมารยาครู
จะปลุกจะปล้ำความเพียร	
๑ เพื่อจักให้รู้จำเนียร	ในกิจเล่าเรียน
ทั้งนี้เพราะเมตตา	

(กรมศิลปากร, 2513: 73)

กลวิธีนี้ยังสามารถใช้นิทานเรื่องสั้น ๆ รวมอยู่ในเล่มเดียวกันกับเนื้อหาอื่น ๆ ได้อีกด้วย ดังตัวอย่างจากวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องประณม ก กา หัดอ่านปรากฏนิทานเกี่ยวกับลูกชายสองคนของเศรษฐี ซึ่งลูกชายของภรรยาหลวงนั้นแม้ว่าจะได้รับการดูแลเอาใจอย่างดี ได้รับทรัพย์สินจากพ่อมากมาย แต่ไม่ขยันใฝ่เรียน ประพฤติตนเป็นคนทำให้พบความลำบาก ถูกโกงและยากจน ในขณะที่ลูกชายของภรรยาผู้น้อยนั้นแม้จะถูกรังแก ก่อดทนต์ใจเรียน มีวิชาความรู้ จึงรักษาทรัพย์สมบัติไว้ได้ ดังนี้

นิทานหนึ่งเล่า ผู้แก่ผู้เฒ่า ท่านเล่าแก่กัน ยังมีเศรษฐี มั่งมีขยัน เศรษฐีคนนั้น
 อารรรมันักหนา มีลูกสองคน ส่วนลูกเมียต้น รักพันปัญญา จะเอาสิ่งใด ตามใจปรารถนา
 เงินทองข้างม้า ยกให้คนเดียว ส่วนข้างลูกชาย เอาแต่สบาย ทรัพย์รายเร่เที่ยว ฝูงข้าสพรั่ง
 ตามหลังกราวเกรียว วิชาไม่เหลือย เที่ยวเล่นเปล่า ๆ โง่งมชมนาน โหดร้ายใจพาล
 สันดานโหดเขลา เห็นลูกเมียน้อย ชกต้อยเตอะเอา ชมเหงเปล่า ๆ ทุบไม่เว้นวัน ส่วนลูกเมีย

น้อย เปลี่ยวเปล่าเศร้าคร่ำครวญ ร้อนโรคโศกศัลย์ น้อยเนื้อน้ำใจ อาลัยลูกพัน จะแก้หน้ามัน
 ลองดูสักคราว คิดค้นแน่นใจ ออกปากไม่ได้ กลัวจะอิงฉวาง ค่อยนั่งค่อยอยู่ ไม่รู้วักกล่าว
 ค่อยจับเรื่องราว เรียนวิชาการ แล้วไปอยู่วัด ค่อยปฏิบัติ ชีตน์อาจารย์ หนังสือเรียนหา
 เลขผาคูณหาร ร่ำเรียนเขียนอ่าน ชำนาญทุกวัน ฝ่ายพระวินัย อรรถแปลแก้ไข
 รู้จบครบครัน ช่างฝ่ายโลกีย์ ท่วงทีขยัน อายุเพื่อนนั้น ได้สิบห้าปี อยู่มามิช้า
 เศรษฐีบิดา มรณาเปนผี ส่วนลูกเมียน้อย ถ้อยคำเพื่อนดี สำนวนถ้วนถี่ ท่วงทีขยัน
 เงินทองบิดา ถ้ามไถไล่หา ได้ความสำคัญ ช่างม้าวัวควาย มากมายหลายพัน ลูกเมียน้อย
 นั้น กล่าวเปนเนื้อความ แต่งหามรฎก คำฟ้องย่องยก ลวงห่อต่อถาม แต่ยากผิดเคื่อง
 ราวเรื่องเนื้อความ ใครปัญญาทรม หลงรับว่าจริง ส่วนลูกเมียใหญ่ อรรถแปลแก้ไข
 บอได้สักสิ่ง ปัญญาของตัว ชั่วกว่าผู้หญิง กอดเข้าเซานิ่ง เล่ห์ลึงนั่งเงา เขาปรับเขาไหม
 เงินทองข้าไทย เอาไปเปล่า ๆ สิ้นทรัพย์ยับย่อย นิ่งมอยชบเซา ไอ้ที่นี้เรา ต้องคลุมหัวเดิน
 ตกไร่ไต่ยาก ได้ความลำบาก ระหกระเหิน ไร้มีความสุข สะทกสะเท็น ตัวกลับยับเยิน
 ไม่มีอันใด

(กรมศิลปากร, 2513: 94-95)

กลวิธีการใช้นิทานพบในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่าน โดยแบบหัดอ่าน
 อาจเป็นนิทานทั้งเล่ม หรือเล่านิทานแทรกเพื่อประกอบกับคำสอนเรื่องต่าง ๆ ก็ได้

5) กลวิธีการใช้แบบหัดอ่าน

กลวิธีการใช้แบบหัดอ่านคือกลวิธีสำหรับเนื้อหาเรื่องหลักการอ่านเขียนภาษาไทย
 ซึ่งเป็นเนื้อหาที่ครอบคลุมตั้งแต่ระดับพื้นฐานที่สุดคือการฝึกออกเสียงตัวอักษรไปจนถึงการประสมคำ
 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551: 37) แบบหัดอ่าน คือ สื่อการเรียนรู้อำนาจพัฒนาทักษะเพื่อให้ผู้อ่าน
 สามารถนำความรู้ไปใช้ได้จริงและเกิดแรงจูงใจในการเรียน รวมถึงได้เกิดการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง
 ซึ่งจะส่งผลให้ผู้อ่านเกิดความเชี่ยวชาญในทักษะการอ่านเขียนมากขึ้น สอดคล้องกับกฎแห่งการฝึกหัด
 (Law of Exercise) ที่กล่าวว่า การฝึกหัดให้เกิดการกระทำซ้ำบ่อย ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้นานและ
 คงทนถาวร และกฎแห่งการใช้ (Law of Used) ที่กล่าวว่า เมื่อเกิดการเรียนรู้แล้ว หากมีการกระทำ
 หรือนำสิ่งที่เรียนรู้นั้นไปใช้บ่อย ๆ จะทำให้การเรียนรู้ที่คงทนถาวร (ปรียาพร พนาผดุงธรรม และ
 น้ำทิพย์ งามอาภาวิชย์, 2565: 171)

แบบหัดอ่านที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่จะเน้นไปที่
 เรื่องมาตราตัวสะกด โดยการแต่งเป็นแบบอ่านแบบทวิมาตรา คือ การเพิ่มที่ใช้มาตราตัวสะกด
 หลากหลายขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ หรืออาจแต่งโดยใช้มาตราใดมาตราหนึ่งให้ผู้แต่งต้องการจะเน้นก็ได้
 ทั้งนี้ ยังมีวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านที่ไม่ได้เน้นเรื่องมาตราตัวสะกดและใช้การแต่ง
 โดยเรียงเนื้อหาตามพยัญชนะต้นอย่างคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข และแต่งโดยคณะ

มาตราตัวสะกดอย่างศรีสวัสดิ์วัดด้วยเช่นกัน กลวิธีการใช้แบบหัดอ่านนี้อาจใช้โดยแต่งเป็นบทสั้น ๆ เพื่อประกอบกับเนื้อหาในวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียนหรือแต่งแยกเล่มออกมาเป็นวรรณกรรมตำราเรียนประกอบแบบหัดอ่านโดยเฉพาะก็ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างแบบหัดอ่านสำหรับเนื้อหาหลักการอ่านเขียนเรื่องมาตราตัวสะกดแม่ กก โดยแต่งเป็นแบบหัดอ่านขนาดสั้นที่มีลักษณะเป็นการรวบรวมคำที่สะกดด้วยมาตราแม่ กก ซึ่งผู้อ่านควรรู้จักไม่ได้มีลักษณะเป็นนิทานที่มีโครงเรื่องหรือตัวละครชัดเจน วางไว้ตอนท้ายการแจกลูกแม่ กก ในวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องประณม ก กา ความว่า

๑ ที่นี้จะว่ากก	มีชื่อนกกระจอกเล็ก
ว่าให้ลูกลูกเด็ก ๆ	อย่าไอยกเอยกอุสำหรับัก
๑ นกแสกนกกระสา	แกรก ๆ มาเวลาตี
น้ำมากแล่น้ำกก	แล่น้ำหมึกแล่น้ำหมาก
๑ เข้าเปลือกแลเข้าสุก	เลือกปลาตุกทำห่อหมก
ดารถต่อตึก	ถูกสอกอกทกถลา
๑ ดูราลูกทารก	นี่แลกกกะกกา
จำไว้ให้คู่ส่าห์	ที่นี้หนจะว่ากก
	จบเรื่องกกแล.

(กรมศิลปากร, 2513: 12)

ตัวอย่างการใช้กลวิธีการใช้แบบหัดอ่านร่วมกับกลวิธีการใช้นิทาน จากวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านเรื่อง สุนิบ ก กา ซึ่งยกนิทานเกี่ยวกับสุนิบกุมารมาแต่งโดยเขียนคำในเรื่องทั้งหมดให้เป็นมาตราแม่ ก กา เช่น

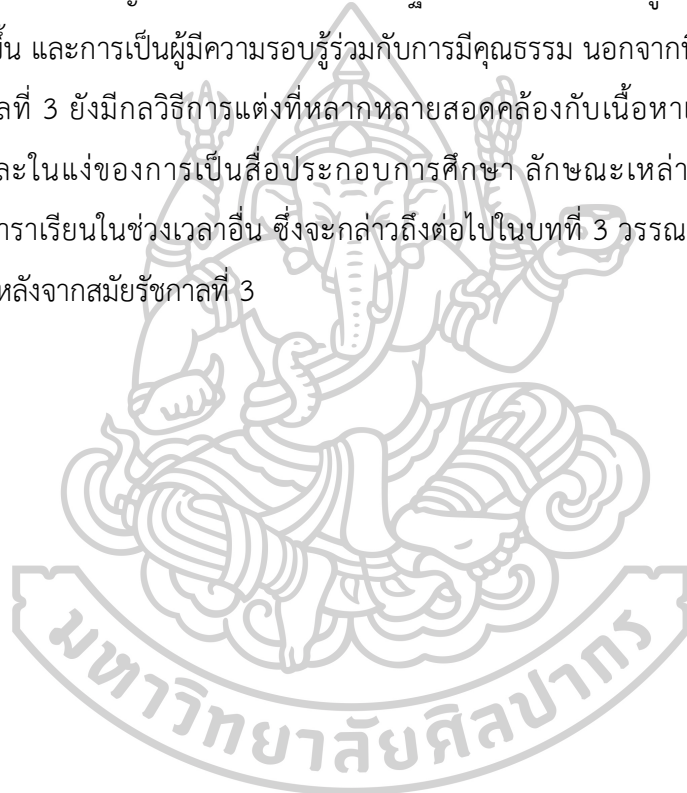
๑ ว่ามีนะคะรา	ณะคะโรสภา	สำมะยาในคำ
ชื่อสาระวะถี	โยธีระคะนา	บู้รู้คณา
๑ ดูหม่นนารี	อยู่เฝ้าภูมี	คือเทวะธิดา
มีศรีละออ	คฤหล่อเหลามา	โสภีศรีไส
	...	
๑ ถือเอาเพลา	สุปินะมาตา	เพลากูไท
ชื่อสุปินา	ฉายาธิไกร	กว่าเท่าปู่ตา

(กรมศิลปากร, 2559: 24, 30)

สรุปได้ว่า กลวิธีการแต่งที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกี่ยวข้องข้อกับเนื้อหาที่สอนโดยตรงและกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน โดยกลวิธี

ทางวรรณศิลป์ได้แก่ 1. กลวิธีทางเสียง คือ การเล่นคำ การเล่นเสียง 2. กลวิธีทางความหมาย คือ การตั้งชื่อ การใช้โวหารภาพพจน์ ซึ่งมีบทบาทในการสร้างสรรค์สุนทรียภาพในฐานะวรรณกรรมให้แก่วรรณกรรมตำราเรียน ส่วนกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน ได้แก่ 1. กลวิธีการอธิบาย 2. กลวิธีการลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยาก 3. กลวิธีการยกตัวอย่าง 4. กลวิธีการใช้นิทาน และ 5. กลวิธีการใช้แบบหัดอ่าน ซึ่งมีบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาในฐานะตำราเรียนให้แก่วรรณกรรมตำราเรียน

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบไปด้วยเนื้อหาเรื่องหลักการอ่านเขียน หลักการแต่งคำประพันธ์ แนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม การนับประเพณีต่าง ๆ และความรู้รอบตัว โดยให้ความสำคัญกับการอ่านเขียนเป็นพื้นฐาน ซึ่งอาจพัฒนาไปสู่ทักษะการแต่งคำประพันธ์ในระดับที่สูงขึ้น และการเป็นผู้มีความรอบรู้ร่วมกับการมีคุณธรรม นอกจากนี้ วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีกลวิธีการแต่งที่หลากหลายสอดคล้องกับเนื้อหาแต่ละส่วนทั้งในแง่ของวรรณศิลป์และในแง่ของการเป็นสื่อประกอบการศึกษา ลักษณะเหล่านี้มีความแตกต่างจากวรรณกรรมตำราเรียนในช่วงเวลาอื่น ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 3 วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนหน้าและหลังจากสมัยรัชกาลที่ 3

บทที่ 3

การเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 กับสมัยก่อนหน้าและสมัยหลังรัชกาลที่ 3

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีลักษณะเนื้อหาและกลวิธีการแต่งดังกล่าวแล้วในบทที่ 2 ซึ่งสามารถศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนหน้าและหลังจากสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อให้เห็นการสืบทอดลักษณะบางประการจากสมัยก่อนหน้าและการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยได้ รวมถึงอิทธิพลของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีต่อวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลัง การศึกษาเปรียบเทียบครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงจะแบ่งวรรณกรรมตำราเรียนออกเป็น 3 ยุคสมัย ดังนี้

1. **วรรณกรรมตำราเรียนสมัยก่อนรัชกาลที่ 3** ได้แก่ จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี และสุบิน ก กา แต่เนื่องจากวรรณกรรมตำราเรียนทั้งสองเล่มมีช่วงเวลาในการแต่งต่างกันมาก กล่าวคือ จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี ปรากฏประวัติว่าแต่งในสมัยอยุธยา ขณะที่สุบิน ก กา แต่งในพ.ศ.2560 หรือก่อนเริ่มสมัยรัชกาลที่ 3 เพียง 7 ปี ทำให้สุบิน ก กา มีลักษณะคล้ายกับวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยร.3 มากกว่าจินตามณีที่จัดอยู่ในยุคเดียวกัน ผู้วิจัยจึงแบ่งยุคสมัยนี้ออกเป็น 2 ช่วงย่อย คือ

1.1 สมัยอยุธยา ได้แก่ จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี

1.2 สมัยรัชกาลที่ 2 ได้แก่ สุบิน ก กา

2. **วรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3** ปรากฏวรรณกรรมตำราเรียน 3 ประเภท ได้แก่ 1) วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบเรียน ได้แก่ จินตามณี ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท และประถม ก กา 2) วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่าน ได้แก่ ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา เสือโค ก กา ศรีสวัสดิ์วัดเทพยธาราม และคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข 3) วรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ ได้แก่ ตำราฉันทวิธี มาตรฐานพจนา และเพลงยาวกลบท

3. **วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังจากรัชกาลที่ 3** ในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาจากวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เพราะเป็นยุคสมัยที่ใกล้เคียงกับรัชกาลที่ 3 และสามารถศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของวรรณกรรมตำราเรียนทั้งสองยุคสมัยได้ โดยศึกษาจากวรรณกรรมตำราเรียน ดังนี้ ปทานุกรมและอักษรนิติ ในสมัยรัชกาลที่ 4 แบบเรียนหลวง หนังสือเสริมความรู้ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แบบเรียนเร็ว สยามไวยากรณ และจินตามณี ฉบับหมอบรัดเลย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5

ลักษณะสำคัญของวรรณกรรมตำราเรียนในก่อนหน้าและหลังจากสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะสำคัญของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 3

3.1.1 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยามีวรรณกรรมตำราเรียนเล่มสำคัญเกิดขึ้น คือ จินตามณี ซึ่งสันนิษฐานว่า พระโหราธิบดีแต่งขึ้นตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อรับมือกับการเข้ามาเผยแพร่วิทยาศาสตร์และตั้งโรงเรียนสอนเด็กไทยของชาวฝรั่งเศสในเวลานั้น โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนและการแต่งคำประพันธ์ ดังเช่นที่กรมพระยาตำราเรียนได้ทรงกล่าวไว้ในบันทึกสมุทสาครวรรณคดี ปีที่ 1 เล่ม 5 พ.ศ.2475 ความว่า

“จินตามณีเป็นตำราเรียนหนังสือไทย แต่งไว้พิสดารตั้งแต่หัดอ่าน จนถึง แต่งโคลงฉันทกาพย์กลอน บอกไว้ในตำนานนั้นว่าพระโหราจารย์ชาวเมืองโอฆบุรี (คือเมืองพิศตร) เป็นผู้แต่งและมีหนังสือเรื่องหนึ่ง คือพระราชพงศาวดาร (ซึ่งหอ สมุดฯ สมมติชื่อเรียกว่า “ฉบับหลวงประเสริฐ” นั้น) ในบานแผนกข้างต้นว่าสมเด็จพระนารายณ์ ดำรัสสั่งให้พระโหราฯ แต่งขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๓ เป็นสันนิษฐานว่า สมเด็จพระนารายณ์ฯ คงโปรดให้พระโหราฯ คนเดียวกัน แต่งทั้งหนังสือจินตามณี และหนังสือพระราชพงศาวดาร นอกจากนี้ยังมีเค้าเงื่อนที่จะสันนิษฐาน ต่อไปอีกข้อหนึ่งว่า เพราะเหตุใดสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงมีรับสั่งให้พระโหราฯ แต่งหนังสือสองเรื่องนั้น ด้วยปรากฏในเรื่องพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ว่า เมื่อพวกบาทหลวงฝรั่งเศสแรกเข้ามาตั้งสอนศาสนาคริสต์ในพระนครศรีอยุธยา นั้น มาตั้งโรงเรียนขึ้นสำหรับสอนหนังสือแก่เด็กไทยด้วยอาศัยเหตุนี้ เห็นว่า คงเป็นเพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระราชดำริว่า ถ้าฝ่ายไทยเองไม่เอาธุระ จัดบำรุงการเล่าเรียนให้รุ่งเรือง ก็เสียเปรียบฝรั่งเศส พระโหราฯ คงเป็นปราชญ์ มีชื่อเสียงว่าเชี่ยวชาญอักษรสมัยอยู่ในครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงมีรับสั่ง ให้เป็นผู้แต่งตำราสอนหนังสือไทยขึ้นใหม่ ส่วนการที่โปรดฯ ให้แต่งหนังสือ พระราชพงศาวดารนั้น จะเป็นแต่งหนังสือเรียนหรือแต่งสำหรับให้เป็นความรู้ แก่พ่อค้าต่างประเทศ ที่เข้ามาในครั้งนั้น ก็อาจเป็นไปได้ทั้งสองสถาน แต่ควรฟังเป็นยุติ ได้ว่า การที่กวัดข้นให้ลูกผู้ดีเล่าเรียนหนังสือไทยคงเริ่มขึ้น ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ”

(สมเด็จพระยาตำราเรียนฯ, 2475 อ้างถึงใน(กรมศิลปากร, 2561: 26-27)

จะเห็นว่าหนังสือจินตามณีมีความสำคัญต่อการศึกษาและนโยบายการต่างประเทศของไทย มาตั้งแต่สมัยอยุธยา นอกจากนี้ ในหนังสือกลบทศิววิบูลกิตติ์ ยังปรากฏข้อความที่กล่าวถึงหนังสือจินตามณีไว้โดยระบุว่าต้นฉบับของจินตามณีมีอยู่ถึง 5 เล่ม ความว่า “มีคำไทย ใส่ประกอบ สอบตำรา หาคัมภีร์ อสตีธาตฺ ราชฤกษ์ เบิกพยากรณ์ ผ่อนเข้าหมด, จดหาผล ขนหญิงชาย หมายถึงแบบ แอบอ้างอรรถ, จัดเข้าสิ้น **จินตามณี มีเสร็จสุด สมุดเล่มหนึ่ง, ถึงเล่มสองต้องเล่มสาม ตามเล่มสี่ มีเล่มห้า**, ข้าประสงค์จงสำเร็จ เสร็จเป็นพระละกิเลส” (ขุนนุมนตำรากลอน ฉบับหอพระสมุทสาคร, 2519 อ้างถึงในนิยะดา เหล่าสุนทร, 2552: 36) ซึ่งนิยะดา เหล่าสุนทร (2552: 36) ได้กล่าวถึง

ประเด็นนี้ไว้ว่า “ต้นฉบับของจินตามณีที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้มีความยาวไม่มากนักไม่ถึงจำนวน 5 เล่มดังที่ระบุไว้ เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหายเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 ก็เป็นไปได้ จากนั้นก็มีการประสมประสานส่วนที่หลงเหลืออยู่เข้าเป็นเล่ม และคัดลอกสืบทอดมาด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า **จินตามณีฉบับที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเป็นฉบับที่ไม่สมบูรณ์**”

ด้วยเหตุที่จินตามณีเป็นหนังสือที่ผ่านกาลเวลามายาวนานและมีเนื้อหาบางส่วนสูญหายไป ดังกล่าว รวมถึงในการคัดลอกจินตามณีมีวัฒนธรรมในการแก้ไขต่อเติมเนื้อหาตามที่คุณคัดลอก เห็นสมควร ทำให้หนังสือจินตามณีที่ได้รับการสืบทอดมาและเก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบันนั้น ไม่มีฉบับใดที่มีเนื้อหาตรงกันทั้งเล่มเลย แม้แต่ชื่อหนังสือในสมุดไทยและสมุดพิมพ์ที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติก็ยังเขียนต่างกันเป็นหลายชื่อ เช่น จินตามณี จินตามณี จินตามณี จินตามะณี มณีจินดา จินตามณี จินตามณี แต่เข้าใจกันว่า เป็นจินตามณี ที่มีความหมายว่าแก้วสารพัดนึก ตามโคลงบทหนึ่งในหนังสือนี้ว่า

ลิขิตวิจิตรสร้อย	ศุภอรรรถ
ดงมณีจินดารัตน์	เลอศแล้ว
อันมีศิริสวัสดิ์	โสภาคย์
ใครรู้คือได้แก้ว	ค่าแท้ควรเมือง ฯ

(จินตามณี ฉบับความแปลก ฉบับพระเจ้าบรมโกศ, 2561: 10)

เนื่องจากหนังสือจินตามณีมีหลายฉบับดังกล่าว นายธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งประจำแผนกกองวรรณคดีจึงได้จำแนกหนังสือจินตามณีตามความแตกต่างของเนื้อหาออกเป็น 4 ประเภท คือ จินตามณีฉบับความแปลก จินตามณีฉบับความพ้อง จินตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทและจินตามณีฉบับหมอบลัดเล แต่เนื่องจากสองฉบับหลังเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์จึงจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อถัดไป สำหรับจินตามณีฉบับความแปลก และฉบับความพ้องนั้น มีรายละเอียดตามที่ปรากฏในคำชี้แจงในการจัดพิมพ์หนังสือ “จินตามณี เล่ม 1 และจินตามณี ฉบับใหญ่ บริบูรณ์” ซึ่งนายบุญเตือน ศรีวรพจน์ ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์เป็นผู้เรียบเรียงและกรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ ดังนี้

๑. จินตามณีฉบับความแปลก คือมีข้อความแปลกจากฉบับอื่น ต้นฉบับสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาติมีหลายฉบับ เช่น ฉบับสมุดไทยดำเส้นรง (หมายเลข ๑) ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานให้กับหอสมุดฯ กับฉบับ (หมายเลข๑/ก) ที่เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดฯ จินตามณีฉบับนี้กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์เผยแพร่แล้ว เมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๘

๒. จินตามณีฉบับความพ้อง มีหลายเล่มสมุดไทย เป็นของที่หอสมุดฯ ชื่อไว้บ้าง มีผู้บริจาคให้บ้าง มีข้อความส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับฉบับที่ว่าพระโหราธิบดีแต่ง ส่วนข้อที่แตกต่างกันก็มีมากบ้าง น้อยบ้าง จำแนกไว้เป็น ๔ จำพวก คือ

ก. ฉบับลายมือเขียนเก่าที่สุด เป็นสมุดไทยดำเส้นรง มีหลายฉบับ หน้าต้นสมุดมีบานแพนกว่า “๑ วัน คำจุลศักราช ๑๑๔๔ ปีชาล จัตวาศก ข้าพระพุทธเจ้าขุนมหาสิทธิหาระ ข้าพระพุทธเจ้าหมื่นทิพ หมื่นเทพ ไมตรีชูบ ข้าพระพุทธเจ้า ทาน ๓ ครั้งฯ” ปักดลอกต้นฉบับที่ปรากฏในบานแพนกรตรงกับปี พ.ศ.๒๓๒๕ อันเป็นปีเสวยราชย์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ข. ฉบับนายมหาใจภักดิ์ มี ๒ เล่ม เป็นสมุดไทยดำ เล่มหนึ่ง (หมายเลขที่ ๑/ข.๘) หน้าต้นชูบเส้นทอง หน้าถัดไปเขียนเส้นรง มีชูบเส้นทองบ้างเป็นบางแห่ง เป็นฉบับที่ใช้ในการชำระต้นฉบับพิมพ์ที่ว่าพระโหราธิบดีแต่งนี้ เล่มสอง (หมายเลข ที่ ๑/ข) เป็นสมุดไทยดำ เส้นรงตลอดเล่ม ลำดับเรื่องตอนต้นตรงกับฉบับเล่มหนึ่ง แต่ตอนท้ายแตกต่างกันเล็กน้อย มีโคลงลงท้ายชื่อผู้คัดลอกไว้ ดังนี้

“๑ จินตามณีนี้ นายมหา
ใจภักดิ์รสมยา เสดกให้
ฉลองลักษณะเทียบทานมา สามฉบับ แล้วพ่อ
เลือกแต่ล้วนควรไว้ สิบสร้างศิษย์สอนฯ”

ค. ฉบับพระยาธิเบศ ฉบับนี้มีส่วนที่แตกต่างกันคือ ขึ้นต้นด้วยรายสุภาพและโคลงสุภาพ ตอนท้ายจบด้วยโคลงบอกชื่อผู้คัดลอกดังนี้

“๑ จินตามณีนี้ นามพญา
ธิเบศราชสมญา เสดกให้
ฉลองลักษณะเทียบทานมา สามฉบับ แล้วพ่อ
เลือกแต่ล้วนควรไว้ สิบสร้างศิษย์สอนฯ”

ง. ฉบับความสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส มี ๒ เล่มสมุดไทย เป็นสมุดไทยดำเส้นรง ...

(จินตามณี เล่ม 1 และจินตามณี ฉบับใหญ่, 2561: 2-4)

นอกจากนี้ยังมีจินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งนายขจร สุขพานิชได้ไปขอคัดมาจากต้นฉบับสมุดไทยอันเก็บรักษาไว้ที่ Royal Asiatic Society กรุงลอนดอน และนำกลับมาให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เมื่อปี 2504 หลังจากทีนายธนิต อยุธยาได้ชำระต้นฉบับโดยละเอียดตั้งแต่ปี 2485 พร้อมทำเชิงอรรถและคำอธิบายไว้ใน “บันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี” แล้ว

สำหรับจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศนี้ นิยะดา เหล่าสุนทร (2552: 71-72) ได้กล่าวถึงไว้โดยสรุปได้ว่า “ต้นฉบับตัวเขียนเกือบทั้งหมดของจินตามณีไม่มีการระบุถึงปีที่คัดลอก แต่สันนิษฐานว่าคงจะมีการคัดลอกจินตามณีกันในทุกรัฐกาล เพียงแต่ไม่มีหลักฐานยืนยัน ดังนั้น ชื่อเรียกว่าฉบับพระเจ้าบรมโกศ น่าจะหมายถึงเป็นฉบับที่คัดลอกในสมัยนี้เท่านั้น และอาจเป็นไปได้ว่ามีการเติมในสมัยหลัง”

จินตามณีแต่ละฉบับมีรายละเอียดของเนื้อหาและกลวิธี ดังนี้

ตารางแสดงการเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียน “จินตตามณีในสมัยอยุธยา”

หัวข้อ		ตัวอย่าง		
		ฉบับความพ้อง	ฉบับความแปลก	ฉบับพระเจ้าบรมโกศ
เนื้อหา	กถา	<p>- บทประณามพจน: บุชาลึงค์กัศลีสิทธิ์</p> <p>ถ่อมตนและขอให้ผู้รู้ช่วยแก้ไข</p>	<p>- ออกนามผู้คัดลอก:</p> <p>- พระร่วงแห่งเมืองสุโขทัยแต่งหนังสือไทย</p>	<p>- พระร่วงแห่งเมืองสุโขทัยแต่งรูปอักษรไทย</p> <p>- บัณฑิตเขียน</p>
	กถา	<p>ร่าย เช่น ศรีสิทธิวิธวิบวร การประณต ทศ</p> <p>นัชประนมม บรมไตรโลกยโมตี ... ตัวใด</p> <p>คล้ายขอโทษ โปรดแปลงเอาอย่าเตียน ...</p>	<p>ร้อยแก้ว เช่น จินตตามณีนุชาพุทธิ</p> <p>เจ้านายปานขุนขุดเกล้า ๆ ถวาย ๓๕,</p> <p>๑ ศักราช 645 ปีมะแมศก พญาร่วง</p> <p>เจ้าได้เมืองศรีสัชนาได้ จึงแต่งหนังสือ</p> <p>ไทยแลแม่อักษรทั้งหลายตามพากทั้ง</p> <p>ปวงอันจริงจกซึ่งกันแลกัน</p>	<p>ร้อยแก้ว เช่น ...ศักราช 645 มะแมศก พญา</p> <p>รองเจ้าได้เมืองศรีสัชนาโดยแล้ว แต่งหนังสือ</p> <p>ไทยแลจได้... , ศกมัสตพุทธศักราชกลาง</p> <p>ไปแล้วได้ 2275 พรวษาเศษสังขยาได้ 2 เดือน</p> <p>กับ 2 วัน ...</p>
เนื้อหา	กถา	<p>คำนมัสการ การใช้ ส ข ศ การใช้ไม่มีวัน</p> <p>ไม่มลาย การใช้ ฤ ฎ ฏ อักษรสามหมู่</p> <p>การแจกดู การผันวรรณยุกต์ คำควบ</p> <p>กล้ำ อักษรนำ มาตราตัวสะกด</p> <p>เครื่องหมายการเขียน</p>	<p>คำนมัสการ พยัญชนะ สระ อักษรสาม</p> <p>หมู่ การผันวรรณยุกต์ คำควบกล้ำ</p> <p>อักษรนำ มาตราตัวสะกด</p>	<p>อักษรสามหมู่ การผันวรรณยุกต์ พยัญชนะ สระ</p> <p>มาตราตัวสะกด คำเป็นคำตาย เครื่องหมายการ</p> <p>เขียน การแต่งมหาชาติในสมัยพระบรมไตร</p> <p>โลกนาถ</p>
	กถา	<p>คำนมัสการ การใช้ ส ข ศ การใช้ไม่มีวัน</p> <p>ไม่มลาย การใช้ ฤ ฎ ฏ อักษรสามหมู่</p> <p>การแจกดู การผันวรรณยุกต์ คำควบ</p> <p>กล้ำ อักษรนำ มาตราตัวสะกด</p> <p>เครื่องหมายการเขียน</p>	<p>คำนมัสการ พยัญชนะ สระ อักษรสาม</p> <p>หมู่ การผันวรรณยุกต์ คำควบกล้ำ</p> <p>อักษรนำ มาตราตัวสะกด</p>	<p>อักษรสามหมู่ การผันวรรณยุกต์ พยัญชนะ สระ</p> <p>มาตราตัวสะกด คำเป็นคำตาย เครื่องหมายการ</p> <p>เขียน การแต่งมหาชาติในสมัยพระบรมไตร</p> <p>โลกนาถ</p>

ตารางแสดงการเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียน “จินตมณีในสมัยอยุธยา”

หัวข้อ		ตัวอย่าง		
	ฉบับความพ้อง	ฉบับความแปลก	ฉบับพระเจ้าบรมโกศ	
เนื้อหา	3. ภาษาต่างประเทศ	<p>- ภาษาต่างประเทศที่ควรรู้: ตลุมพากย คำอุทพากย สิ่งหลพากย ฎกวมพากย หริฎญไชญพากย ตเลงพากย มคธพากย</p> <p>- มีคำภาษาบาลีประกอบการอธิบายเรื่องฉันทน์ เช่น อธิโตฎกมัมพิฐเสหิมิต์ ๓ ปฐมัสถลักข์ณเมก ปททุติยา ทิปัสสันโต ๓ ส ส ส ๓ 12 ปฐมมัง ๓</p>	<p>- ภาษาต่างประเทศที่ควรรู้: ตลุมพากย คำอุทพากย สิ่งหลพากย ฎกวมพากย หริฎญไชญพากย ตเลงพากย มคธพากย</p> <p>- แม่อักษรขอม เช่น ๑ ก กา กิ กิ ฎ ฎ เก ไก โก เภา ฎ กิ กิ ณะ อันนี้บาลีคำขอม (ต้นฉบับเขียนด้วยอักษรขอม)</p>	<p>- อ้างถึงภาษาบาลี สันสกฤต เช่น กะชะ สำรับสังขกะญะ จกถายจาถณะทันตะชะ ในพระบาทที่วันนี่ คือ สาขาตา หัษตินทร</p> <p>- อ้างถึงภาษาขอม เช่น ...เพลงกิติ เพลงกิติทง 2 ประการนี้ แปลว่าไฟได้เหมือนกันแล</p> <p>๑๑๑ เขียนปนขอมดังนี้</p>
	กลวิธี	<p>อธิบายด้วยร้อยแก้วและแสดงตัวอย่าง</p> <p>- อักษรศัพท์</p> <p>- โคลง เช่น โคลงสี่สุภาพ, อักษรบึงไท</p> <p>โคลงลาว, อินทรเกี่ยวกลอน โคลงลาว</p> <p>- กลบท เช่น สารนิชักรณ, บทสังขยา, ไไทยนับ 5, ไไทยหลง, ฤชแปลงสาร</p> <p>- ฉันทน์ เช่น อินทรวิเชียรฉันท, วสันตติลกฉันท, ฉันทน์ทอนบ้านาคบริพันธ์ ๓</p> <p>-อื่น ๆ เช่น โคลงขับไม้ ภาพยเพชฌฆังกร ลิกขิตคำฉันทน์ ภาพยท้อโคลง</p>	<p>อธิบายด้วยร้อยแก้วและแสดงตัวอย่าง</p> <p>- อักษรศัพท์</p> <p>- โคลง เช่น อินทเกี่ยวเกล้าโคลงลาว พญาตีเมงาย โคลงโคมเทศชาติ</p> <p>- กลบท เช่น สารนิชักรณ จักรสงเคราะห์ ทวาทรศาสตร์</p>	<p>อธิบายด้วยร้อยแก้วและแสดงตัวอย่าง</p> <p>- กล่าวถึงการแต่งคำประพันธ์ เช่น บุคคลผู้มีปัญญาพึงอธิบายไปให้แจ่มแจ้งด้วยเล่าเถอด อักษรท่งปวงนั้นเมื่อข้อตสนจะปรับเอาเป็นแต่ในคำนั้นได้เพราะบาลีบ้าง ได้เพราะเนื้อความบ้าง ได้เพราะกลอนที่ดกบ้าง ...</p>
	4. การแต่งคำประพันธ์			

ตารางแสดงการเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียน “จินตมณีในสมัยอยุธยา”

หัวข้อ	ตัวอย่าง			
	ฉบับความพ้อง	ฉบับความแปลก	ฉบับพระเจ้าบรมโกศ	
5. การจับ	กถาวี เนื้อหา	แสดงแผนผังผังฉันทลักษณ์และตัวอย่าง - การนับเวลาเป็นโกฎิ-อสงไขย - การนับความยาวเป็นโยชน-ปะ ระมานู	แสดงแผนผังฉันทลักษณ์และตัวอย่าง อธิบายด้วยร้อยแก้ว	
	กถาวี	- แสดงการเปรียบเทียบหน่วยไป ตามลำดับ เช่น 1 โยชนหนึ่ง 400 เส้น เส้นหนึ่ง 20 วา วนหนึ่ง 4 คอก คอก หนึ่ง 2 คืบ คืบหนึ่ง 12 นิ้ว...	-	
6. การจบ	เนื้อหา	กล่าวถึงคุณค่าของหนังสือที่สอดคล้องกับ ชื่อหนังสือ	-	กล่าวหาหนังสือจบเนื้อความแล้ว
	กถาวี	โคลง	-	ร้อยแก้ว

จะเห็นว่าจินตามณีแต่ละฉบับมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน เช่น บทประณามพจน์ บทจบ และการกล่าวถึงการประดิษฐ์อักษรไทยของพระร่วง เนื้อหาบางส่วนพบเฉพาะบางฉบับเท่านั้น เช่น เรื่องการนับ พบเฉพาะในฉบับความแปลก ฉันทลักษณ์ในการแต่งคำประพันธ์ พบในฉบับความพ้อง และฉบับความแปลกแต่ไม่พบในฉบับพระเจ้าบรมโกศ รวมถึงรายละเอียดและกลวิธีในการอธิบาย เนื้อหาส่วนต่าง ๆ ก็มีความแตกต่างกัน ทว่า จินตามณีแต่ละฉบับยังคงมีลักษณะร่วมที่สำคัญ ซึ่งสามารถสรุปเป็นลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยาได้ดังนี้

1. เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนพบการอธิบายโดยสังเขป แต่เน้นการแจกลูกสะกด คำตามเสียงวรรณยุกต์ ไตรยางศ์ มาตราตัวสะกด อักษรควบกล้ำ และอักษรนำอย่างละเอียด
2. มีการกล่าวถึงภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาขอม บาลี สันสกฤต
3. มีการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการแต่งคำประพันธ์ โดยเฉพาะจินตามณีฉบับความพ้อง ซึ่งกล่าวถึงการแต่งคำประพันธ์หลากหลายประเภทและยกตัวอย่างคำประพันธ์จำนวนมาก แม้แต่จินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งไม่มีส่วนของการแต่งคำประพันธ์โดยละเอียด ก็มีการกล่าวถึงการแต่งคำประพันธ์ในฐานะศาสตร์ของผู้มีปัญญา
4. มีบทนมัสการก่อนเรียน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมในการเรียนที่ใกล้ชิดกับพุทธศาสนา

3.1.2 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 2

วรรณกรรมตำราเรียนที่แต่งขึ้นสมัยรัชกาลที่ 2 คือ สุนิ ก กา ซึ่งแต่งในพ.ศ. 2360 หรือประมาณ 7 ปีก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จะเสด็จขึ้นครองราชย์ โดยคำชี้แจงขณะตรวจสอบต้นฉบับที่กรมศิลปากรระบุไว้ในหนังสือสุนิ ก กา และศรีสวัสดิ์วัด ฉบับพิมพ์พุทธศักราช 2559 กล่าวถึงประวัติของหนังสือนี้ไว้ว่า

“สุนิ ก กา เป็นหนังสือแบบเรียนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื้อหาเป็นแบบสอนอ่าน การประสมอักษรคำที่มีในแม่ ก กา (ไม่มีตัวสะกด) สำหรับกุลบุตรที่จะเล่าเรียนเขียนอ่าน และประสมอักษรคำที่มีมาตราตัวสะกดแม่อื่น ๆ ต่อไป ตามที่ปรากฏหลักฐาน ผู้แต่งหนังสือสุนิ ก กา คือ นายมี บุตรพระโหราธิบดี ซึ่งเป็นกวีสำคัญผู้หนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ในการตรวจสอบชำระเพื่อจัดพิมพ์ครั้งนี้พบว่า เรื่องสุนิ ก กานั้น เดิม “ธรรมปริชา” ซึ่งเป็นอาจารย์ของ นายมีได้แต่งขึ้นก่อน ต่อมานายมีได้นำมาปรับปรุงแก้ไขเมื่อพุทธศักราช ๒๓๖๐ ตรงกับรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย”

(กรมศิลปากร, 2559: 3)

สำหรับผู้แต่งเรื่องสุนิ ก กา คือ นายมีหรือหมื่นพรหมสมพัตสรนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดราวปีเถาะ พ.ศ.2338 หรือปีมะโรง พ.ศ.2339 เป็นบุตรพระโหราธิบดี ชุม ซึ่งเชี่ยวชาญด้าน

การพยากรณ์ ด้านอักษรศาสตร์และเป็นอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณรในสมัยนั้น (อาจิณ จันทรมิตรและประพนธ์ เรื่องณรงค์, 2555: 18)

นอกจากนี้ยังมีข้อสันนิษฐานว่าสุบิน ก กา เป็นหนังสือที่แต่งขึ้น เพื่อถวายเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติ-เทวาวงศ์ (รัชกาลที่ 4) โดยปรากฏข้อความในตอนท้ายเล่มดังนี้

๑ ยุติตั้งนิยม	ในประณมมะสุบิน	เสร็จจสิ้นสุดฉบับ
ตามตำรับเรื่องรู้	มาถวายพระผู้	เลิศล้ำหลักเมือง ฯ๑

พระสุบิน ก กาเล่มนี้ เล่ากระหม่อมอมมี บุตรพระโหรา เอามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยุคล์ ณ วันจันทร์ เดือนแปด แรมเจ็ดค่ำ จุลศักราชพันร้อยเจ็ดสิบเก้า ปีฉลูนพศก วสันตฤดู เมื่อเสด็จออกศุภเนษสะกรม เจริญพรหมวิหาร พาบรืวารทั้งปวงสิ้น มาถือศีลขันตี ต้องประเพณีปางโพน เหมือนพระเตมีย์ไนน์ ล้วงแล้วครั้งหลัง ขอเดชะ ฯ๑

๑ จบเสร็จจินเทศทอง	สำบิน
ถวายพระจอมรินทร์	เทพท้าว
ตามในพระไทถวิล	ปรารภ นั้นนา
ขอสวัสดิคำเข้า	แห่งเกล้า กระหม่อมมี ฯ๑

(กรมศิลปากร, 2559: 75)

จากคำว่า “... เอามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยุคล์ ... เมื่อเสด็จออกศุภเนษสะกรม...” แสดงให้เห็นว่าหนังสือเล่มนี้แต่งถวายพระราชวงศ์พระองค์ที่ทรงผนวชอยู่ในเวลาที่กล่าวถึงคือ “ณ วันจันทร์ เดือนแปด แรมเจ็ดค่ำ จุลศักราชพันร้อยเจ็ดสิบเก้า ปีฉลูนพศก วสันตฤดู” ตรงกับปี พ.ศ.2360 ในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทวาวงศ์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นสามเณร เมื่อพระชนมายุ 13 พรรษา (ไอพาร รัตนภักดี, 2547: 33)

สุบิน ก กา มีเนื้อหาหลักเกี่ยวกับอานิสงส์จากการบวชของตัวละครชื่อสุบินกุมาร ซึ่งส่งผลให้มารดาพ้นจากนรกและบิดาพ้นจากการเป็นเปรตและแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์โดยใช้คำในมาตราแม่ ก กา ทั้งหมด เพื่อใช้เป็นแบบหัดอ่านสำหรับนักเรียน ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ โดยดั่งกลกลอน ก กา	กล่าวไว้ให้ถา
วระราย่าได้รู้มลาย	
๑ เปนที่อาจารย์จักทาย	แก่ศิษย์ทั้งหลาย
ให้จำให้เล่าอ่านเขียน	
๑ ข้อหนึ่งจักให้มีเพียร	ว่าพึงเล่าเรียน

ได้สวดได้ร้องลำนนำ	
๑ จักได้มีใจเรียนจำ	ไม่พักเตือนทำ
จะให้ลำบากปากครู	
๑ ยั่วใจอุบายยะไว้ดู	คือมารยาครู
จะปลุกจะปล้ำความเพียร	
๑ เพื่อจักให้รู้จำเนียร	ในกิจเล่าเรียน
ทั้งนี้ก็เพราะเมตตา	
๑ บางทีพลังหัตถ์ถ้วจา	ตีค่านานา
ก็เพื่อจะให้เอาการ	
๑ ลางบางศิษย์ร้ายสามานย์	ลางบางอาจารย์
ก็หยาบละเมิดเหลือควร	
๑ กิจนี้วิปลาสแปรปรวน	บมิได้ทั้งมวน
จะเอาแต่ใครฝ่ายเดียว	
๑ อาศัยแก่ใจบ่เฉลียว	ฉลาดในกลเดียว
คฤปกคฤกล้ำน้ำใจ	
๑ โดยยอสังเขปคำใน	ให้คิดข้อไข
ถ้าได้ก็ให้ฟังจำ	
๑ กลกลอนกลอักษรทำ	ไม่ไล่ไหล่พล่า
บ่แท้บ่แม่นวรรคา	
๑ อาศัยใช้คำ ก กา	ขึ้นปล้ำจำหา
หักเอาแต่ว่าไ้ความ	
๑ คำไ้เคลื่อนคลุ่มบ่มีงาม	ผู้รู้แปลงตาม
อุบายยะไว้เป็นบุญ	
๑ อย่าพึ่งตำเนียรระไซ้คุณ	กลเชื่อเจ้ากุล
อย่าทีบทำลายเมธา	

(กรมศิลปากร, 2559: 73-74)

จากตัวอย่างคำประพันธ์จะเห็นว่าผู้แต่งมีวัตถุประสงค์ในการแต่งสุบิน ก กาวาให้ผู้อ่านได้สวดได้อ่านเป็นทำนองเพื่อจะได้มีใจอยากเรียน ถือเป็นกุศโลบายในการสอนอย่างหนึ่งที่พบได้ในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 2 นอกจากนี้ยังพบว่าผู้แต่งเลือกใช้เฉพาะคำในแม่ ก กา สำหรับการเขียนเนื้อเรื่องที่เป็นนิทานเกี่ยวกับสุบินกุมาร แม้ว่าอาจต้องเขียนบางคำต่างไปจากการสะกดปกติ แต่ก็ปรับวิธีเขียนใหม่เพื่อให้อ่านเป็นแม่ ก กา ได้ ดังข้อความที่ว่า “กลกลอนกลอักษรทำ ไม่ไล่ไหล่พล่า บ่แท้บ่แม่นวรรคา อาศัยใช้คำ ก กา ขึ้นปล้ำจำหา หักเอาแต่ว่าไ้ความ” ในข้างต้น ตัวอย่างของการปรับวิธีเขียนคำนี้ เช่น เขียน บรรพชา ว่า ประพะชา ในบทที่ว่า “แต่เจ้าได้ประพะชา มีใจอุสา

บ่อได้จะทำโลเล” (กรมศิลปากร, 2559: 40) เขียนศรัทธาว่า ศะธา ในบทที่ว่า “ใจเจ้าศะธา ในพระ
 สระระณา พุทานุโสม แต่เพลาเช้า ถือเอามาไล เอาเข้าไปไหว้ พระเจ้าปฏิมา” (กรมศิลปากร, 2559:
 32)

จะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้สืบทอดเนื้อหา เช่น เนื้อหาด้าน
 หลักการอ่านเขียน ซึ่งเน้นการแจกลูกสะกดคำ มาตราตัวสะกดและได้สืบทอดกลวิธี เช่น การอธิบาย
 เรื่องหลักการแต่งคำประพันธ์โดยการแสดงผังฉันทลักษณ์และตัวอย่าง สำหรับการเปรียบเทียบ
 ความเหมือนและความต่างของวรรณกรรมตำราเรียนระหว่างสมัยก่อนหน้าและสมัยรัชกาลที่ 3 นี้จะ
 ได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไปในหัวข้อที่ 3 “การเปรียบเทียบลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3
 ยุคสมัย”

3.2 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนสมัยหลังจากรัชกาลที่ 3

3.2.1 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 4

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ อักษรนิติและปทานุกรม โดยวรรณกรรม
 ตำราเรียนแต่ละเล่มมีรายละเอียด ดังนี้

อักษรนิติ มีผู้แต่งคือพระอมราภริกษิต (เกิด อดโร) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส เนื้อหาประกอบ
 ไปด้วยค่านมัสการ พยัญชนะ สระ การจำแนกสระเสียงสั้น-ยาว การแบ่งพยัญชนะวรรค เครื่องหมาย
 ที่ใช้ในการเขียน อักษรสามหมู่ การแจกลูกแม่ ก กา การผันวรรณยุกต์ (สามัญ เอก โท) อักษรนำและ
 ควบกล้ำ คำตาย การผันไม้ตรีและจัตวา สระที่มาจากภาษาสันสกฤต คำที่ใช้ไม้ม้วนและไม้มลาย
 การใช้ ส ษ ศ อักษรในภาษามคธและสันสกฤต มาตราตัวสะกด ศัพท์อักษร การประสมคำ อักษรเลข
 การแต่งโคลง 4 และบทจบ

เนื้อหาส่วนใหญ่ของวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องอักษรนิติเป็นเรื่องหลักการอ่านเขียน
 โดยใช้กลวิธีการอธิบายควบคู่กับการยกตัวอย่างประกอบ ดังตัวอย่างเนื้อหาเรื่องการผันวรรณยุกต์
 อักษรสูง ดังนี้

ผันอักษรสูง

๑ ที่นี้จะให้อ่านผันไปตามไม้เอกไม้โท อักษรเสียงสูง ๑๑ ตัวให้อ่านสูงขึ้นแล้วให้ลดลง

ตามไม้โท ดังหางโคดังนี้ ๓๕

๑ ข	ขา	ชี่	ชี่	ชู	เช
ขุ	ข่า	ชึ	ชึ	ชู	เช
ขู่	ขัว	ชู้	ชู้	ชู	เช
		จึ	จึ	จู	
แ	ไ	โย	เขา	ข่า	๓๑๐

แช่   ไซ่   ไซ่   ไซ่   ไซ่   ไซ่
 แซ่   ไซ่   ไซ่   ไซ่   ไซ่   ไซ่

ชะ

๑ ขอทาน นี้คำสุภาพ ขอ ไซ่ไม้เอก ในภาษาไทยไม่มีพูด ข้อไม้ ข้อมือ ไซ่ไม้โท ขาแข้ง นี้
 คำสุภาพ ข่าชิง นี้ไซ่ไม้เอก ข่าพเจ้า นี้ไซ่ไม้โท ต่อไปสังเกตเหมือนกัน ...

(กรมศิลปากร, 2564: 112)

จากตัวอย่างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาเรื่องการผันอักษรสูงในหนังสืออักษรนิติ จะเห็นว่ามี
 คำอธิบายหลักการผันวรรณยุกต์ว่า “ให้อ่านสูงขึ้นแล้วให้ลดลงตามไม้โท” พร้อมเปรียบเทียบการผัน
 เสียงจะสูงลงต่ำนี้ว่าเป็น “ดังหางโค” ควบคู่กับการแสดงตัวอย่างการผันวรรณยุกต์โดยเรียงคำจากบน
 ลงล่างคล้ายรูปหางโค และมีตัวอย่างคำที่มีใช้จริงในภาษาประกอบไว้ด้วย เช่น ตัวอย่างการใช้คำว่า
 ขอ ใน ขอทาน การใช้คำว่า ข้อ ใน ข้อไม้ ข้อมือ

การแสดงตัวอย่างในลักษณะนี้อื้อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจการนำคำที่เรียนไปใช้จริงและ
 เทียบเคียงเสียงในแบบเรียนกับเสียงที่ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งพบในเนื้อหาเรื่องอื่นด้วย เช่น เรื่อง
 คำตาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ว่าด้วยคำตาย

๑ ในแม่ ก กา สี่คำ คือ กิ กี่ กุ กะ ในแม่เกอย แปดคำ คือ เกียะ เกือะ เกอะ กัวะ เกะ
 แกะ โกะ เกาะ นี้เป็นคำตาย ผันเอกโทไม่ได้ให้สังเกตอักษรสูงแลกลางในคำตายดังนี้

๑ ขโมย ต้นมะคะ ไม้ฝู น้ำพุ รี่เล่น ทรงตำหริห บุตณะ กะชะ ปี่เถาะ กะเทาะไม้ เมาะ
 หมอน เหมาะงาม ๓ อูสาห์ เสนห์ นาราหุ สนเทห์ ไม่ตรี ประมาณ คำเหล่านี้ เปนมครพากย์ อย่า
 ไซ่ไม้เอกไม้โทเลย เปนด้วยหอซึก แลอ่านวิประลาตนเอง ๓ ...

(กรมศิลปากร, 2564: 118)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าหนังสืออักษรนิติอธิบายเนื้อหาเรื่องคำตายโดยระบุคำที่จัดว่าเป็น
 คำตาย คือคำที่สะกดด้วยสระอย่างคำว่า กิ กี่ กุ กะ ในแม่ ก กา และคำที่สะกดด้วยสระเสียงสั้นใน
 แม่เกอยตามตำราในสมัยนั้นอย่างคำว่า เกียะ เกือะ เกอะ กัวะ เกะ แกะ โกะ เกาะ พร้อมอธิบาย
 หลักการใช้คำตายว่า “ผันเอกโทไม่ได้” และแสดงตัวอย่างคำที่มีใช้ในภาษา เช่น กะเทาะไม้ เมาะ
 หมอน เหมาะงาม

นอกจากหลักการอ่านเขียนภาษาไทยดังที่ได้ยกตัวอย่างแล้วอักษรนิติยังมีเนื้อหาเปรียบเทียบ
 หลักภาษาเบื้องต้นกับภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษามคร ภาษาสันสกฤต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ว่าด้วยอักษรที่ใช้ในภาษาต่าง ๆ

๑ จะกล่าวแม่สองต่อไป ๕๗ ก ข ค ฃ ง จ ฉ ช ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น ต ถ ท ธ น ป ผ พ ฬ ม ย ร ล ว ศ ห ห อ ๔๑ ตัวนี้ใช้ในคำมคธคำสวดมนต์ ฑะ

๑ ๕๗ ก ข ค ฃ ง จ ฉ ช ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น

๑ ก ข ค ฃ ง จ ฉ ช ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น ต ถ ท ธ น ป ผ พ ฬ ม ย ร ล ว ศ ห ห อ ๔๔ ตัวนี้ใช้ในสังสกฤตแท้ ฑะ

๑ ๕๗ ก ข ค ฃ ง จ ฉ ช ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น

๑ ก ข ค ฃ ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น ต ถ ท ธ น บ ป ผ ฝ พ ฬ ม ย ร ล ว ศ ษ ส ห ห อ ฮ ๖๓ ตัวนี้ใช้ในสังสกฤตไทยเป็นของเก่า ฑะ

๑ ๕๗ ก ข ค ฃ ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น

๑ ๕๗ ก ข ค ฃ ฅ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ น ต ถ ท ธ น บ ป ผ ฝ พ ฬ ม ย ร ล ว ศ ห ห อ ฮ ๔๓ ตัวนี้ใช้ในภาษาไทยแท้สำเนียงไทยมีเท่านี้ ฑะ

๑ ข ค สองตัวนี้ในสังสกฤตก็ไม่เห็นมี ในสำเนียงไทยก็เกิน ฑะใช้ในภาษาอื่นก็ยังมีสงไสยอยู่ ฑะ

...

(กรมศิลปากร, 2564: 128)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าหนังสืออักษรนิติกล่าวถึงสระและพยัญชนะจากภาษาต่าง ๆ ที่มีใช้เขียนหนังสือไทยในเวลานั้น โดยแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ที่มีจำนวนไม่เท่ากันตามแต่ละภาษา เช่น กล่าวถึงอักษรของภาษาไทยแท้มี 43 ตัว ในกลุ่มอักษรที่มีอักษรภาษาสันสกฤตรวมอยู่ด้วยมี 63 ตัว เป็นต้น นอกจากนี้ ยังตั้งข้อสงสัยถึงอักษรที่ผู้แต่งไม่ทราบที่มาไว้ด้วยว่า “ข ค สองตัวนี้ในสังสกฤตก็ไม่เห็นมีในสำเนียงไทยก็เกิน ฑะใช้ในภาษาอื่นก็ยังสงไสยอยู่”

ปทานุกรม สันนิษฐานว่าผู้แต่งคือ “พระปิฎกโกศล (อ่วม)” วิศวราชบุรณะ แต่งเมื่อพ.ศ.2400 มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักภาษา การใช้เครื่องหมาย การแต่งคำประพันธ์ และหลักการเรียนภาษาบาลี เช่น การจำแนกพยัญชนะตามฐานที่เกิด ประเภทของเสียงพยัญชนะ หลักการซ้อนพยัญชนะ โดยใช้กลวิธีการเสนอเนื้อหาเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองแบบทวิมาตรา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑ จะแก้ไขในกนปน ก ข	ระคน ต่ ก กา มาปนเข้า
ท่านใช้แทน น นั้นไม่บรรเทา	หมั้นจำเอาให้แน้อย่าแปรปรวน
คือ ฅ ญ ร ล แล พ นั้น	แทน น ได้ให้สำคัญอย่าหันหวาน
จะอุทาหรณ์ให้เห็นปนกระบวน	จะประมาณประมาณมาในบาฬี
กาฬนั้นแลแปลมาว่าสีดำ	การกระดำ ร ใส่ไว้ถ้วนดี

กาลใส่ ล มรรณาเพลามี
 กาญจะณาแปลว่าสุวรรณะ
 มารเช่นนี้ว่าโกษยประไลยลาญ

กาณ ณ นี้ตามนทอนทะการ
 จำไว้จะเจงใจให้สิ้นสาร
 ประมาณนั้นคี่ะเนเบนแนอน

(กรมศิลปากร, 2564: 32)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าผู้แต่งเลือกใช้เฉพาะคำที่สะกดด้วยแม่ ก กาและแม่กน ในการอธิบายเนื้อหาหลักภาษาเรื่องมาตราตัวสะกดแม่ กน โดยแสดงอักษรที่สามารถใช้แทนเสียง น ในการสะกดแม่กนได้ คือ ณ ญ ร ล และ ห พร้อมทั้งแสดงตัวอย่างคำพ้องเสียงที่เกิดจากการใช้ตัวสะกดต่างกันในมาตราเดียวกัน เช่น กาท (สีดำ) การ (กระทำ) กาล (เวลา) ซึ่งใช้ตัวสะกด ห ร ล ตามลำดับแต่ทั้งหมดออกเสียง น เหมือนกัน ดังนั้นจึงเป็นคำที่ออกเสียงเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน

นอกจากเนื้อหาเรื่องมาตราตัวสะกด ปทานุกรมยังใช้กลวิธีแบบทวิมาตรานี้ในการแสดงเนื้อหาเรื่องอื่น ๆ ด้วย ดังตัวอย่างเนื้อหาเรื่องไตรยางศ์ ดังต่อไปนี้

๑ ดูก่อนกุมารผู้ชาญไซ

จะใครรู้พิงหมันดูให้แม่นยำ

จะแสดงแต่งไว้ ภา ให้เห็น

อุสาห์เพียรเวียนดู ภา รู้พลาง

หนังสือไท่นั้นมี ๔๒

จึงเป็น ๔๔ มีมาใน

คี่ ก จ ฎ ฏ ต ต ลี

เปนคำกลางทั้ง ๙ เข้ากระบวน

ว่า ก ก^๓ ภา เปนอย่าง

เสียงลงขึ้นขึ้นลงจงสำคัญ

ต้องเอา * มาใส่เข้า

...จะแก่นในแม่ กง จงใจจำ

พิจารณาใจให้จงต้อย่าพลีล่ำ

ให้รู้คำสูงต่ำแลท่ากลาง

แต่ ภา เปนเลาสำเนียงที่เยี่ยงหย่าง

ภา เปนทางศิษาหา ต่ ไป

ศ ษ ของค่างลังกาเอามาใส่

ป็นเปนไตรยเวทางค์สามอย่างควร

บ ป อ ต่ ศิริเปน ๙ ถ้วน

' ใสให้ผวนเปนตรีพลัน

ให้เป็นทางศิษาอย่าเหหัน

ถ้าจะผันผวนให้เป็นไปเบ็ญจางค์

ผัน ต่ เสียงสำเนียงเก่าไม่เขินขวาง

(กรมศิลปากร, 2564: 35)

จากตัวอย่างจะเห็นการใช้กลวิธีการทวิมาตราคือการเริ่มเขียนจากแม่ ก กา ล้วนแล้วค่อย ๆ เพิ่มการใช้คำในมาตราอื่น ๆ ทีละมาตรา โดยในตัวอย่างเนื้อหาเรื่องไตรยางศ์ข้างต้นมีการใช้คำที่อยู่ในมาตราแม่กง รวมกับมาตราที่เคยใช้มาแล้วในส่วนก่อนหน้าคือ แม่ ก กา แม่กน สำหรับมาตราแม่กงมีตัวสะกดที่ใช้ได้เพียงตัวเดียว คือ ง ผู้แต่งจึงไม่มีความจำเป็นต้องอธิบายและยกตัวอย่างเรื่องมาตราตัวสะกดและยกตัวอย่างโดยละเอียดดังเช่นในมาตราแม่กนที่ได้กล่าวแล้ว เนื้อหาที่แสดงในส่วนคำที่ใช้มาตราแม่กงนี้เป็นเรื่องไตรยางศ์ กล่าวว่า พยัญชนะไทยมี 42 ตัว รวมกับพยัญชนะของลังกาคือ ศ ษ

เป็น 44 ตัว สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มเสียงกลางประกอบด้วยพยัญชนะ 9 ตัว ซึ่งสามารถผันเสียงวรรณยุกต์ได้ครบ 5 เสียง

3.2.2 ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ แบบเรียนหลวง 6 เล่ม หนังสือเสริมความรู้ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แบบเรียนเร็ว แบบเรียนภาษาไทยของกรมศึกษาธิการ ชื่อสยามไวยากรณ์ และจินตามณี ฉบับหมอบรัดเล

แบบเรียนหลวง 6 เล่ม ประกอบด้วยมูลบทบรรพกิจ วาหนิตีนิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ พิศาลการ์นต์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งขึ้นเป็นแบบเรียนหลวงมีเนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่การอ่านออกเขียนได้ ไปถึงการใช้ภาษาในการทำงาน โดยมูลบทบรรพกิจเป็นหนังสืออธิบายหลักการอ่านเขียนเบื้องต้น เช่น การแจกลูกสะกดคำ การผันวรรณยุกต์ ส่วนหนังสือเล่มอื่น ๆ นั้นเป็นหนังสือเสริมความรู้เฉพาะเรื่อง ได้แก่ วาหนิตีนิกร กล่าวถึงอักษรนำ อักษรประโยค กล่าวถึงคำควบกล้ำ สังโยคพิธาน กล่าวถึงตัวสะกด ไวพจน์พิจารณ์ กล่าวถึงคำพ้อง พิศาลการ์นต์ กล่าวถึงคำที่มีการ์นต์ ดังตัวอย่างจากมูลบทบรรพกิจ วาหนิตีนิกร และอักษรประโยคต่อไปนี้

ตัวอย่างจากมูลบทบรรพกิจ

๑ อนึ่งพึงให้รู้จักคำที่จะต้องใช้นี้ ไม้ม้วนโดยกำหนดไว้ ๒๐ คำดังนี้ ๗ะ

ไผ่ฝืน สมใจ ให้ทาน ภายใน ผ้าใหม่ สดใส ใครไปมา จะใคร่ได้ ยองโย สิ่งใด ของใช้ หลงไหล ใส่โคล้ หลึงสโกล เปนใบ้ ภายใต้ ผู้ใหญ่ ท่างโคล้ มิใช่ ดอกแกมใบ ๗ะ

๑ คำใช้นี้ ไม้มลาย ในจินตามณี มีกำหนดว่า ๘๐ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าจะไม่สิ้นเชิง ควรจะกำหนดว่า คำนอกจากที่บังคับนี้ไม้ม้วน ๒๐ แล้วก็ควรใช้ไม้มลายสิ้น ๗ะ

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2552ก: 35)

ตัวอย่างจากวาหนิตีนิกร

๑ วิธีอักษรไทย มีอักษรเสียงสูง ๑๑ อักษร ยังหาพอใช้แก่สำเนียงสูงภาษาไทยไม่ ต้องคิดจัดเอาอักษรสูง ๑๑ นั้น นำมาผสมอักษรต่ำที่ควรจะนำขึ้นอีก อักษรสูงจูงนำอักษรต่ำ ให้มีสำเนียงสูงขึ้นได้ทั้ง ๑๑ อักษร แต่อักษรสูง ๑๐ ตัวคือ ข ฉ ฐ ถ ผ ฝ ศ ช ส นี้ กับตัว (ห) แปรลกกันอยู่ สังเกตดูจึงจะรู้แยกคายตัว (ห) นำนั้น เปนแต่จูงอักษรต่ำให้มีเสียงสูงขึ้นอย่างเดียว อ่านไม่ต้องออกสำเนียงตัว (ห) เช่นบุหงา ปะหนันเปนต้น

...

๑ ตัว (ข) นำตัว (น) แจกดังนี้ ๓๕

๑ ขน ขนา ขนิ ขนี ขนี้ ขนี่ ขนู ขนุ เขน แขน ไขน ไชน โขน เหนา ขนำ ขนะ ๓๕

๑ ขน ขนั ขน่าน ขนิน ขนีน ขนิน ขนุน ขนูน เขนน แขนน ไขนน ไชนน โขนน
ขนอน ขนวน เขนียน เชนีอน เชนิน เชนอน ๓๕

...

๑ ตัว (ข) นำตัว (น) แม่ ก กา ไม่ได้คำใช้ ๓๕

๑ ตัว (ข) นำตัว (น) แม่กนได้คำใช้ ๔ คำ คือ ขนน ทำขนัน ขน่านนำ ต้นขนุน ด่านขนอน๓๕

...

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร), 2552ข: 1-2, 11-12)

ตัวอย่างจากอักษรประโยค

๑ วิธีประสมอักษรใช้ในคำภาษาไทยแต่เพียงอักษรสูงนำอักษรต่ำ ดังแจกมาในวาหนิตินิกร
นั้น ก็ยังหาภอที่จะใช้ในคำภาษาไทยไม่ต้องจัดตัว (รลว) ประสมกับอักษรที่ควรจะประสมกันสอง
อักษรร่วมสระกันเป็นคำเดียว ตั้งชื่อว่าอักษรประโยค สำหรับประสมคำใช้ให้เต็มตามสำเนียงไทย
อักษร ๓ ตัวคือ (รลว) เป็นตัวประโยค สำหรับเอามาควบเข้ากับอักษรที่ควรจะควบ แล้วแจกเป
นแม่ก กา กน กง กก กค กบ กม เกย แลผันด้วยไม้ ไม้ ไม้ ตามอักษรตัวต้นที่ประสมกันนั้นทุก ๆ
แม่ไป ๓ ในหมู่อักษรสูง ๑๑ ยกแต่ (ห) ตัวเดียว นอกนั้นประโยคได้สิ้นในหมู่อักษรกลาง ๙ ตัว (ฎ ฏ
ด บ อ) ๕ ตัวนี้ประโยคไม่ได้ (ก จ ต ป) ๔ ตัวนี้ประโยคได้

...

๑ ตัว (ก) กับตัว (ร) ประโยคกันแจกดังนี้ ๓๕

๑ กร กรา กริ กรี กรี กรู กรู เกร แกร ไกร ไกร โกร เกรา กรำ กระ ๓๕

๑ กรน กรัน กราน กริน กริน กริน กริน กรุน กรูน เกรน แกรน โกรน กรอน กรวน เกรียน เกรือน
เกริน เกรอน ๓๕

...

๑ ตัว (ก) ควบกับตัว (ร) แม่ ก กา ได้คำใช้ ๑๓ คำ คือ จักรา ตะกร้า จักกรี เอาใบไม้กรู รังกรู ต้น
ไกร ไกรธา นอนไกร กั้นเกรา กรากกรำ ตัวตกระ กระบะ กระละ กระถี กระลำภร ๓๕

๑ ตัว (ก) ควบกับตัว (ร) แม่กน ได้คำใช้ ๑๑ คำ คือ นอนกรน มูลตะกรัน เชิงกราน
สงกรานต์ หน้ากร้าน กินกรุ่น ใบไม้กรุ่น เหล็กกร่อน จำกรวน เขียนเกรียน กูเกริน ๓๕

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร), 2552ค: 1-5)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในชุดแบบเรียนหลวงทั้ง 3 เล่มกล่าวถึงเนื้อหาเกี่ยวกับการอ่านเขียนภาษาไทยโดยมูลบทบรรพกิจกล่าวถึงหลักการใช้พยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ในการประสมเป็นคำ มีการยกตัวอย่างคำที่ใช้จริงประกอบ ดังเนื้อหาเรื่องการใช้สระใ และ ไ ในตัวอย่างข้างต้น ส่วนวาหนิต์นิกรและอักษรประโยคกล่าวถึงเนื้อหาเรื่องอักษรนำและอักษรควบกล้ำตามลำดับ โดยมีการอธิบายหลักการใช้อักษรนำและอักษรควบกล้ำจากนั้นยกตัวอย่างคำที่มีใช้จริงโดยละเอียด วรรณกรรมตำราเรียนเล่มอื่น ๆ ในแบบเรียนชุดแบบเรียนหลวงก็ใช้กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน

หนังสือเสริมความรู้ด้านภาษาเล่มอื่น ๆ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ได้แก่ พรรณพฤษกษา สัตวาพิธาน ปกิระณำพจนานัดล ฉันทวิภาค ไวพจน์ประพันธ์ อุภอยพจน์ นิติสารสาธก อนันตวิภาค สยามสาธก และวรรณสาทิศ โดยแต่ละเล่มจะเป็นหนังสือสำหรับเสริมความรู้ในเรื่องจำเพาะ เช่น พรรณพฤษกษา เป็นหนังสือรวบรวมชื่อและเกร็ดความรู้เรื่องพันธุ์ไม้ โดยแบ่งออกเป็น รุกขชาติ ไม้ที่มีเปลือกแข็งและ ดินชาติ ไม้ที่ไม่มีเปลือกแข็ง แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์และแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามมาตราตัวสะกด สัตวาพิธานเป็นหนังสือรวบรวมชื่อและเกร็ดความรู้เกี่ยวกับสัตว์ โดยแบ่งออกเป็น พหุบาท จตุบาท ทวิบาทและอปาทกา แต่งเป็นกาพย์และเรียงลำดับตามมาตราตัวสะกด ปกิระณำพจนานัดล รวบรวมความรู้เกี่ยวกับคำศัพท์ในภาษาไทย เช่น ความหมายการใช้ ที่มาของคำ ฉันทวิภาค เป็นหนังสืออธิบายวิธีแต่งฉันทและกาพย์ เป็นต้น

หนังสือเสริมความรู้เหล่านี้เป็นหนังสือที่ใช้อ่านต่อจากหนังสือชุดแบบเรียนหลวงเพื่อให้ผู้อ่านได้พัฒนาทักษะที่สูงขึ้นกว่าการอ่านออกเขียนได้ โดยสามารถใช้ภาษาไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพและแต่งคำประพันธ์ได้ ดังในคำนำของแบบเรียนชุดนี้ที่ฉบับพิมพ์ปีพ.ศ. 2552 ความว่า

หนังสือ ๓ เรื่องแรก คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิต์นิกร และอักษรประโยคนั้นเป็นเรื่องการเขียนคำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะตัวเดียวและสองตัว ส่วนอีก ๓ เรื่องคือ สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณา และพิศาลการันต์เป็นเรื่องการเรียนให้รู้คำต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่การฝึกแต่งหนังสือคือ มีความรู้เกินกว่า “เขียนได้” หมายความว่า สามารถใช้ภาษาในการทำงานและการสื่อสารทางหนังสือและพร้อมที่จะเรียนฉันทลักษณ์อันเป็นการใช้ภาษาขั้นสูงต่อไปได้ ความรู้ภาษาที่เพิ่มขึ้นนี้ปรากฏในหนังสืออื่น ๆ ของท่าน เช่น พรรณพฤษกษา สัตวาพิธาน ปกิระณำพจนานัดล ไวพจน์ประพันธ์ นิติสารสาธก วรรณสาทิศ

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2552ก: คำนำ)

เนื้อหาของหนังสือเสริมความรู้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการเพิ่มพูนความรู้รอบตัวและคำศัพท์ในหมวดหมู่ต่าง ๆ ให้ผู้อ่านได้รู้จักและสามารถนำไปใช้ได้ ดังตัวอย่างจากเรื่องพรรณพฤษกา ดังนี้

๑ นาม แฉะนิเทศไว้	วานดู หน้อยพ้อ
พรรณ เกทแห่งตำรุ	เรียบถ้วน
พฤษ ษาคัดเชิดชู	ชาติชื่อ ไวนา
ษาร ษะพัดมีถ้วน	เช่นใช้ในสยาม ฯ
๑ ก กวามิ่งไม้	มีพรรณ
กา กะหมายหมู่ป็น	ไปข้อง
จน จบทุกแม่สรรรค์	สำเหนียก นามนา
เกย แจกที่สุดพร้อง	พรำเพื่อพอกการ ฯ
๑ เปนคู่เคียงเข้ากับ	สัตว์ ภิธาน
ลำดับแม่ ก กา	แต่ต้น
กน กง กก เรียงมา	กต กบ กมเฮย
จวบตลอดแม่เกยค้น	คิดเค้าควรรถลาง ฯ
๑ ตุรากุมาระ	ข้าเจ้าจะเล่าไขคำ
กอกวาลำนำ	พอให้จำคำกอ กา
จะรำแต่หมู่ไม้	มีชื่อใช้ในภาษา
ไทยใช้ต่อ ๆ มา	แต่กอกามีอะไซ
จำปาแลจำปี	มะลูลีแลยไถ
เพกาพะวาโพ	เหล่าโสนตะโกนา
ชาลีสลีคละ	จำปาดะดูสาขา
มะกล่ำสำมะงา	พระยายาสาระลี
๑ หมู่ไม้แม่กงจงจำ	เล่าหน้อยลำนำ
ฉบั้งประดิงวาที	
ไม้ฝางมะเฟืองเรื่องสี	ต้นทำมั่งมี
ข้างเมืองนครดอนดง	
มะม่วงมะปรางกอปรง	มะทรางคันทรง
ประยงยีแข่งเต็งรัง	
ชานางหูกวางมะสัง	ทางไหลใบบัง
กะรังตั้งข้างกำปลา	

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2566: ออนไลน์)

จากโคลงกระทู้สองบทแรกของหนังสือพรรณพฤกษาจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนเล่มนี้รวบรวมชื่อพันธุ์ไม้ โดยเรียงลำดับตามมาตราตัวสะกดจากแม่ ก กา ถึง แม่เกย ดังบทแรกที่เริ่มกล่าวถึงชื่อพันธุ์ไม้นั้นมีเฉพาะชื่อที่สะกดด้วยแม่ ก กา ทั้งสิ้น เช่น จำปา จำปี มะลูลี ยี่โถ เพกา ในบทประพันธ์ช่วงต่อมาจึงมีชื่อพันธุ์ไม้ที่สะกดด้วยมาตราอื่น ๆ รวมอยู่ด้วยโดยเพิ่มขึ้นทีละมาตรา เช่น มะเฟือง มะม่วง มะปราง ประยงค์ ในมาตราแม่กง นอกจากนี้ในบทเกริ่นนำยังได้กล่าวถึงหนังสืออีกเล่มที่ให้อ่านคือเรื่องสัตวภิธานซึ่งรวบรวมชื่อสัตว์ต่าง ๆ ไว้และเรียงลำดับตามมาตราตัวสะกดเช่นเดียวกันอีกด้วย

แบบเรียนเร็ว เป็นหนังสือที่เกิดขึ้นหลังจากเริ่มใช้แบบเรียนหลวงในพ.ศ.2414 ไปแล้ว 19 ปี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งในขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้อยยาเธอ พระเจ้าดิศวรกุมาร ได้ทรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วนี้ขึ้น เนื่องจากทรงเห็นว่าแบบเรียนหลวงนั้น ใช้เวลาในการศึกษามากเกินไป นักเรียนในหัวเมืองที่ต้องช่วยครอบครัวประกอบอาชีพไม่มีเวลามากพอที่จะเรียนอย่างต่อเนื่องได้ ทำให้การศึกษาไม่สัมฤทธิ์ผล จึงทรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วขึ้น 3 เล่ม โดยเล่ม 1 กล่าวถึงหลักการอ่านเขียนพื้นฐาน เช่น พยัญชนะ สระ การสะกดคำ การผันวรรณยุกต์ เล่ม 2 กล่าวถึงหลักการอ่านเขียนที่สูงขึ้น โดยเขียนเป็นข้อความสั้น ๆ 67 บท เช่น คำใช้ไม้ล้มลาย มีตัว ย ห้าย, คำที่ใช้ตัว ร หัน อ่านเหมือนสระ อะ มีตัว น สะกด และเล่ม 3 กล่าวถึงไวยากรณ์ภาษาไทยที่อธิบายด้วยหลักการจากภาษาอังกฤษ เช่น ชนิดของคำ ชนิดของประเภท การแบ่งภาษาออกเป็น คำ วลี ประโยค โดยเล่ม 3 นี้มีพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ซึ่งร่วมแต่งแบบเรียนด้วยเป็นผู้แต่งเนื้อความส่วนใหญ่

หนังสือแบบเรียนเร็วเน้นการแสดงตัวอย่างคำที่ใช้จริงในภาษา โดยไม่เน้นการแจกลูกสะกดคำอย่างละเอียด และมีการยกตัวอย่างการนำคำต่าง ๆ ไปใช้ในประโยคร่วมกับการมีแบบหัดฝึกให้ผู้อ่านได้ฝึกการใช้คำนั้นตามโจทย์ที่กำหนดให้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทที่ ๓

คำที่ใช้ไม้หันอากาศ ย สะกด

ภย	ว่า	ความกลัว	มาลัย	ว่า	ดอกไม้ที่ร้อย
อาศรัย	”	ที่พึ่งพัก			เบนพวง
เมรัย	”	ของเมา (ที่ไม่ได้กลั่น)	นิสสัย	”	ที่พำนัก
			ชลาลัย	”	ที่อยู่ คือน้ำ
สงสัย	”	แคลงใจ	อาลัย	”	ความผูกพัน,
วัย	”	ความเสื่อมอายุ			ที่อยู่
นัย	”	เนื้อความ, ทาง	วิสัย	”	จังหวัดที่ซึ่งอาจ

ตรัย	”	สาม		เบนไปได้
สมัย	”	เวลา, คราว.	วินิจฉัย	”
			อุทัย	”
				แรกขึ้น

...

ตัวอย่างที่ใช้เข้าประโยค

ไปทางไกลจระงักย. บางคนบ่นว่าโรคภัยมีมาก. คนมาอาศัยอยู่ด้วย. บ่าวอาศัยพึ่งบุญนาย. นายได้อาศัยใช้สอยบ่าว. คำที่ว่าข้านี้ยังสงสัย. ฤชอยู่ในป่าพนาลัย. เขาเก็บดอกไม้มา ร้อยพวงมาลัย. พวงมาลัยนี้มีมือเขาร้อยดี. สุราและเมรัยเปนของเมา. รักษาศีลเว้นไม่เสพสุราเมรัย. ตระลาการวินิจฉัยความตามตรง. อายุล่วงเข้าปัจฉิมวัย. สัตว์มีวิสัยต่าง ๆ กัน. ไปเที่ยวเล่นริมท่าชลาลัย.

แบบฝึกหัดให้นักเรียนหาคำไม้หันอากาศ

ที่มีเสียงดังไม่คลาย เต็มลงในที่ว่าง

เวลาปัจจุส.....จะใกล้รุ่ง. จระงัก.....อันตราย. ผู้ใหญ่จวนจะถึงอายุ.....
 ตระลาการท่านวินิจฉัย.....ความ. คนมาพัก.....ในศาลา. คนเคยพึ่งพา.....กัน. ผู้ใหญ่ท่านสอน
 ว่าอย่าเสพสุรา.....อายุอยู่ในมัชฌิม.....อาร้อยพวงมา.....ให้แก่หลาน.

แบบฝึกหัดให้นักเรียนเขียน

จะไปไหนจระงักยให้มาก ๆ. จงอยู่ดีกินดีอย่ามีภัย. โรคภัยช่างกระไรมารบกวน.
 พวงมาลัยยายแกร์้อยไว้ให้เรา. คำที่ว่าข้านี้ยังสงสัย. จริงหรือไรข้าสงสัยยังไม่เชื่อ.
 คนเขาอาศัยมาในเรือ. มีเรือพ้ออาศัยได้ไปมา. หยุดพักอาศัยในศาลา.
 ของสิ่งนี้เจ้าของมีอาลัย. พระท่านเทศนาไว้เป็นหลายนัย.

(ตำรงราชานุภาพ, 2542: 9-11)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าในการแสดงเนื้อหาเรื่องคำที่ใช้ไม้หันอากาศและตัว ย สะกด แบบเรียนเร็วแสดงตัวอย่างคำที่มีใช้พร้อมความหมาย เช่น ภัย แปลว่า ความกลัว สงสัย แปลว่า แคลงใจ จากนั้นจึงแสดงตัวอย่างการใช้คำในประโยค เช่น การใช้คำว่า ภัย ในประโยค “ไปทางไกลจระงักย. บางคนบ่นว่าโรคภัยมีมาก.” และยังมีแบบฝึกหัดให้ผู้อ่านเลือกคำที่เขียนด้วยไม้หันอากาศและตัว ย มาเติมในประโยคต่าง ๆ ให้เหมาะสม รวมถึงมีแบบฝึกหัดการเขียนด้วย

สยามไวยากรณ์ เป็นหนังสือที่สร้างขึ้นหลังจากแบบเรียนเร็ว 4 ปี คือในปี พ.ศ.2435 (ร.ศ.110) โดยกรมศึกษาธิการได้เรียบเรียงแบบเรียนภาษาไทยขึ้นใหม่ และอาศัยหลักเกณฑ์จากภาษาต่างประเทศ (ภาษาอังกฤษ) เข้ามาประสานในภาษาไทย วรรณกรรมตำราเรียนที่ใช้ชื่อว่าสยาม

ไวยากรณ์มี 3 ส่วนคือ 1. สยามไวยากรณ์ ส่วนแรก กรมศึกษาธิการเรียบเรียง 2. สยามไวยากรณ์ ส่วนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (มีเพียง 2 ภาค คือ อักษรวิธี ภาคที่ 1 และภาคที่ 2) 3. สยามไวยากรณ์ ส่วนพระยาอุปทิศศิลปสาร โดยส่วนที่มีเนื้อหาครบถ้วนและเป็นที่ยอมรับมากที่สุดคือส่วนพระยาอุปทิศศิลปสาร (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2552: 308) ซึ่งได้เรียบเรียงเนื้อหาโดยอ้างอิง 2 ส่วนแรกด้วย ดังความในคำนำหนังสือเรื่องนี้ ความว่า

ตำราสยามไวยากรณ์ อักษรวิธีนี้ เดิมกรมศึกษาธิการ ได้เรียบเรียงขึ้นเป็นครั้งแรก ภายหลังท่านเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้เรียบเรียงขึ้นอีกเล่ม ๑ โดยย่อจากฉบับเก่า และมีแก้ไขเปลี่ยนแปลงบ้างตามสมควร กุลบุตรได้อาศัยศึกษาเล่าเรียนเป็นลำดับมา แต่ตำรากษรวิธี ทั้ง ๒ เล่มนั้นหาจบบริบูรณ์ไม่ คือมีแต่ภาคที่ ๑ ว่าด้วยลักษณะตัวอักษร กับภาคที่ ๒ ว่าด้วยวิธีประสมอักษร ยังขาดภาคที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยวิธีใช้ตัวอักษรอยู่

ครั้นมาเมื่อพุทธศก ๒๔๖๑ ข้าพเจ้าต้องเป็นผู้แสดงปาฐกถาว่าด้วยภาษาไทยที่สามัคยาจารย์สโมสร จำเป็นต้องดูตำราไวยากรณ์มีอักษรวิธี เป็นต้น เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงได้เรียบเรียงตำรากษรวิธีเล่มนี้ขึ้นในภาคที่ ๑ และที่ ๒ นั้น ได้อาศัยอักษรวิธีเดิมทั้ง ๒ เล่มนั้นเป็นหลักซึ่งนับว่าเป็นพระเดชพระคุณมาก และได้จัดระเบียบหมวดหมู่ใหม่ ทั้งแก้ไขตัดทอน และเพิ่มเติมขึ้นอีก ตามที่เห็นสมควร ส่วนภาค ๓ ว่าด้วยวิธีใช้อักษรนั้น ได้พยายามเรียบเรียงขึ้นเอง นับว่าเป็นของเกิดขึ้นใหม่ ซึ่งเข้าใจว่าคงจะมีข้อเคลือบแคลงหรือบกพร่องเกินเลยอยู่มาก

(พระยาอุปทิศศิลปสาร. 2499: ค)

สยามไวยากรณ์ ฉบับพระยาอุปทิศศิลปสารประกอบไปด้วย หนังสือ 4 เรื่อง คือ 1. อักษรวิธี ว่าด้วยเรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับอักษรไทย เช่น ลักษณะอักษร วิธีประสมอักษร ลักษณะการใช้อักษร 2. วจวิภาค ว่าด้วยเรื่องลักษณะคำ ชนิดของคำ และวิธีใช้ถ้อยคำ 3. วากยสัมพันธ์ ว่าด้วยเรื่องระเบียบภาษาไทย ประเภทลีและประโยค เช่น เอกรรรถประโยค อเนกรรรถประโยค สังกรประโยค ประโยคระคน ข้อวินิจฉัยการบอกสัมพันธ์ เครื่องหมายประกอบในการเรียงความ วิธีใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารในการเรียงความ 4. ฉันทลักษณ์ ว่าด้วยเรื่องการแต่งคำประพันธ์ เช่น คำกลอน คำโคลง ร่าย และลิลิต คำกาพย์ ประเภทคำฉันท์ต่าง ๆ ประเภทคำเพลงต่าง ๆ

ภาคที่ ๑ ลักษณะอักษร

เสียงในภาษาไทย

ข้อ ๒. บรรดาเสียงในภาษาไทยที่ใช้พูดจากันมีอยู่ ๓ อย่าง คือ:--

(๑) เสียงแท้ คือเสียงที่ออกมาจากลำคอตรง ๆ ซึ่งไม่ต้องใช้ลิ้นหรือริมฝีปากดัดแปลงให้ปรวนแปรไป เช่น เสียงเด็กอ่อน ๆ หรือสัตว์ร้องออกมา ปรากฏเป็น ออ, อา อือ, เออ เป็นต้น

(๒) เสียงแปร คือเสียงแท้ที่เปล่งออกมาแล้วกระดิกลิ้นให้กระทบคอ เพดาน ฟัน หรือริมฝีปาก ทำให้เสียงปรวนแปรเป็นเสียงต่าง ๆ ไปปรากฏเป็น กอ, จอ, ดอ, บอ เป็นต้น

(๓) เสียงดนตรี คือเสียงแท้หรือเสียงแปร ซึ่งผู้เปล่งทำให้เป็นเสียงสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่าง เสียงเครื่องดนตรี ปรากฏเป็น กอ, ก่อ, ก้อ, ก๊อ, ก้อ เป็นต้น

(พระยาอุปกิตศิลปสาร. 2499: 2)

จินตามณี ฉบับหมอบรัดเลย์ เป็นแบบเรียนที่ดอกเตอร์ แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ซึ่งเป็นมิชชันนารีโปรเตสแตนท์ชาวอเมริกันที่มีบทบาทสำคัญในหลายด้านเป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้น ในพ.ศ.2422 โดยรวบรวมวรรณกรรมตำราเรียนที่สำคัญหลายเล่มเข้าไว้ด้วยกันและแทรกคำอธิบายเพิ่มเติมไว้ด้วย

สรรพนาม

๑ ลำดับนี้จะว่าด้วยสรรพนาม ตามในจินตามนีชำระใหม่ ไว้ให้กุลบุตรรู้เล่าเรียน วินิจพิจารณาดูให้ ถูกถ้วน ตามกระบวนแบบอย่างที่ท่านนักปราชญ์แต่ก่อนท่านจัดแจงแต่งตั้ง เราผู้จัดแจงแต่งหนังสือ เล่มนี้ ได้จัดลำดับตั้งแต่ ก ข ตลอดจนแม่เอย ตามตัวอักษรสะกดอย่างไทยเพื่อประสงค์จะให้ผู้สงสัยในสรรพนามใด ๆ จะได้หาเอาง่าย เพราะเราเห็นว่าที่ในจินตามนีนั้น ปะปนไม่เปนลำดับกัน ที่ จะต้องการหาขึ้นได้โดยยาก

โกฏิ

โกฏิหนึ่งล้าน ๑๐ ล้านแปดโกฏิ

โกษฐ ว่ายุ่งฉาง

โกส ว่าฝัก

โกษี ชื่อพระอินทร์

(กรมศิลปากร, 2562: 49-50)

จะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ได้รับอิทธิพลจาก วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น การนำเสนอเนื้อหาหลักการอ่านเขียน เรื่อง อักษรสาม หมู่ มาตราตัวสะกด การผันวรรณยุกต์ อักษรนำ คำควบกล้ำ รวมถึงเนื้อหาเรื่องการปฏิบัติตนของ ข้าราชการและการใช้แบบคัดอ่านที่เหมาะสมสำหรับเด็ก สำหรับการเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของวรรณกรรมตำราเรียนระหว่างสมัยรัชกาลที่ 3 และสมัยรัชกาลที่ 4-5 นี้จะได้กล่าวถึง โดยละเอียดต่อไปในหัวข้อที่ 3 “การเปรียบเทียบลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัย”

3.3 การเปรียบเทียบลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัย

การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียนในการวิจัยฉบับนี้จะศึกษาเปรียบเทียบใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียน ด้านผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียน ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียน และด้านการเผยแพร่วรรณกรรมตำราเรียน โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.3.1 ด้านผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียน

ผู้แต่งจินตนิพนธ์นั้นสันนิษฐานว่าเป็นพระโหราธิบดี ซึ่งปรากฏประวัติว่าเป็นพระมหาราชครูในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและได้รับพระบรมราชโองการให้แต่งหนังสือจินตนิพนธ์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ผู้ที่แต่งหนังสือแบบหัดอ่านสุบิน ก กา คือ หมื่นพรหมสมภัสสร(มี) ซึ่งรับราชการอยู่ในราชสำนัก และเป็นคนเดียวกับที่แต่งเสื่อโค ก กา ในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากหมื่นพรหมสมภัสสร(มี) แล้วในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีผู้แต่งตำราเรียนเล่มอื่น ๆ ที่มาจากหลากหลายกลุ่ม เช่น พระเทพโมลี วัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นผู้แต่งปฐมมาลา สุนทรภู์ ซึ่งแต่งกาพย์พระไชยสุริยา ในขณะที่ออกบวชเป็นพระ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งแต่งจินตนิพนธ์เล่ม 2 และสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมาภิไธย-ชิโนรส ซึ่งแต่งตำราฉันทวรรณพฤติและตำราฉันทมาตราพฤติ จะเห็นว่าผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีทั้งผู้ที่อยู่ในราชสำนักและนอกราชสำนัก ทั้งผู้ที่เป็นพระและฆราวาส นอกจากนี้วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยนี้หลายเล่มยังไม่ปรากฏข้อความว่าได้รับราชโองการจากพระมหากษัตริย์ให้แต่งหรือแต่งเพื่อถวายราชสำนักอีกด้วย แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ความนิยมในการสร้างตำราเรียนได้แพร่หลายออกไปมากกว่าในสมัยอยุธยา สอดคล้องกับการศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและวรรณกรรมในช่วงต้นรัตนโกสินทร์และกล่าวถึงผู้แต่งวรรณกรรมว่า

“การผลิตวรรณกรรมตัวเขียนได้แพร่หลายออกไปยัง ‘ผู้ดี’ มีบรรดาศักดิ์มากกว่าครั้งอยุธยาอย่างเทียบกันไม่ได้ จริงอยู่ แม้ว่าประชาชนธรรมดายังมีได้สร้างวรรณกรรมตัวเขียนขึ้น แต่ผู้แต่งวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์ก็เป็นเพียงขุนนางชั้นผู้น้อยเสียจำนวนหนึ่ง เช่น สุนทรภู์ หมื่นพรหมสมภัสสร (เสมียนมี) คุณพุ่มเป็นหญิงลูก ‘ผู้ดี’ แต่ก็ไม่มีบรรดาศักดิ์สูงอันใด ผู้ได้แต่งร้อยกรองในจารึกวัดพระเชตุพนฯ ก็มีตำแหน่งไม่สูงอันใดนักในทางราชการอยู่มาก แม้แต่กวีที่แต่งวรรณกรรมของรัตนโกสินทร์ก็ผิดแผกจากกวีที่แต่งวรรณกรรมของอยุธยา กวีอยุธยาที่ทำงานไว้ให้เราได้อ่านนั้นเป็นคนของ ‘ราชสำนัก’ อย่างแท้จริง ... แต่ผู้ผลิตวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์นั้น แม้ว่าจะผูกพันอยู่กับราชสำนักจำนวนหนึ่ง ... คนเหล่านี้ดูเหมือนจะมีประสบการณ์ใกล้ชิดกับประชาชนมากกว่า ‘กวีราชสำนัก’ แท้ ๆ ของอยุธยา ... แม้แต่วรรณกรรมที่เจ้านายเป็นผู้แต่ง ก็ได้แต่งขึ้นเพื่อป้อนราชสำนักเสมอไป ... วรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์จำนวนมาก แม้จะแต่งขึ้นโดยบุคคลในแวดวงของราชสำนัก ก็ได้ระบุว่าเป็นงานถวายกษัตริย์ด้วยเหตุที่มีชื่อเป็นของตัวเอง ที่กวีในต้นรัตนโกสินทร์ออกชื่อตนเองไว้”

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543: 99-100)

ผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 4 คืออักษรนิติและปทานุกรม ได้แก่ พระอมรารักษ์ขิต (เกิด อมโร) วัดบรมนิวาส และพระปิฎกโกศล (อ่วม) วัดราชบูรณะตามลำดับ ผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนทั้งสองเล่มยังคงเป็นพระสงฆ์สอดคล้องกับลักษณะการจัดการศึกษาซึ่งยังคงอยู่ในวัดเช่นเดียวกันสมัยก่อนหน้า ในขณะที่วรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เนื่องจากการปฏิรูปการศึกษาและการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นสถานที่สำหรับศึกษาเป็นครั้งแรก แม้ว่าโรงเรียนในช่วงเริ่มต้นจะยังผูกพันกับวัดอยู่มากก็ตาม แต่ก็ได้มีการจัดตั้งหน่วยงานที่มีหน้าที่ด้านการศึกษาโดยเฉพาะขึ้น ทำให้ผู้แต่งวรรณกรรมตำราส่วนใหญ่เป็นข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ผู้แต่งแบบเรียนหลวงเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงสารประเสริฐ ปลัดกรมพระอักษณและเป็นผู้ช่วยใหญ่ของโรงเรียนหลวงสอนภาษาไทยในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นโรงเรียนแผนใหม่แห่งแรกของไทยและก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2414 หรือสมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ ผู้แต่งแบบเรียนเร็ว ซึ่งได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดูแลด้านการศึกษาตั้งแต่ช่วงต้นที่การศึกษายังอยู่ในความรับผิดชอบของกรมทหารมหาดเล็ก และได้ทรงเป็นผู้บัญชาการกรมศึกษาธิการ เมื่อมีการตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใน พ.ศ. 2430 (ดวงเดือน พิศาลบุตร, ม.ป.ป.: 38, 44-45) ทั้งยังได้ทรงกล่าวถึงบทบาทการช่วยแต่งวรรณกรรมตำราเรียนของข้าราชการในกรมศึกษาธิการคนอื่น ๆ ไว้ด้วย ความว่า “แบบเรียนเร็ว ทั้ง 3 เล่มนี้ แม้ข้าพเจ้าเป็นผู้คิดเอง แต่งเอง แล ได้ตรวจตราแก้ไขเอง แต่ก็ได้อาศัยเจ้าพนักงานในกรมศึกษาธิการเป็นผู้ช่วยอีกหลายหน คือ หม่อมเจ้าประภากร แลพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เปี้ย) นี้ ได้ช่วยมาก” (ตำราธิราชานุภาพ, 2542: ข)

จากลักษณะของผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนที่มีความแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยดังกล่าว สามารถสรุปการเปรียบเทียบได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางสรุปการเปรียบเทียบผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียน 3 ยุคสมัย

สมัยก่อนรัชกาลที่ 3	สมัยรัชกาลที่ 3	สมัยหลังรัชกาลที่ 3
กวีซึ่งแต่งวรรณกรรมตำราเรียนถวายราชสำนัก	ผู้แต่งหลากหลายทั้งจากในราชสำนัก นอกราชสำนัก พระภิกษุและฆราวาส	พระภิกษุและข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยตรง

๑

จะเห็นได้ว่าลักษณะสำคัญของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้านผู้แต่งคือมีผู้แต่งที่หลากหลายมากขึ้นกว่าในสมัยก่อนหน้าซึ่งผู้แต่งมักจะเป็นกวีในราชสำนัก โดยผู้แต่งในสมัยรัชกาลที่ 3 มีทั้งที่อยู่ในราชสำนักและนอกราชสำนัก ทั้งที่เป็นพระภิกษุและฆราวาส ลักษณะการมีผู้แต่งเป็นพระภิกษุยังคงสืบทอดไปในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาผู้แต่งได้

เปลี่ยนเป็นกลุ่มข้าราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยตรง ผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 จึงยังมีผู้แต่งเป็นกวีราชสำนักและขยายตัวไปสู่วัดและฆราวาสต่าง ๆ แต่ยังไม่ใช่มุขมนตรีที่อยู่ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่จะปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5

3.3.2 ด้านผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียน

1) ผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนรัชกาลที่ 3

ผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียนสมัยอยุธยาปรากฏในจินตนิพนธ์ว่าเป็นปราชญ์หรือผู้มีความรู้เห็นได้จากเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงหลักการแต่งคำประพันธ์ที่ซับซ้อน และกล่าวถึงหลักการอ่านเขียนพื้นฐานนั้นไว้เพียงสังเขป รวมถึงคำที่ใช้เรียกผู้อ่านว่านักปราชญ์หรือผู้มีปัญญา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ชื่อว่าสรรพนาม **นักปราชญ์** จึงประกอบ เพราะให้ใช้สรรพภาพยกลอนทั้งปวง ถ้าแลมิได้เรียนถ้อยคำทั้งปวง จแปลอักษรให้เรียนจึงจรรู้อักษรใช้จให้ชอบ แล**นักปราชญ์**ทั้งปวงพึงเรียน ตามบังคับไว้นี้แล ฯ”

(กรมศิลปากร, 2561ก: 15)

นักปราชญ์ ญ ย พึงถวิล
ไม้ พิงพิน ร่วมรู้
ไม้ ไ ใ ไฟหายิน จงถ่อง
ไว้แต่นักปราชญ์ผู้ เผ่าเชื้อเมธา

(กรมศิลปากร, 2561ข: 74)

บุคคลผู้มีปัญญามากเห็นแต่ 3 ห้วงที่แกมไว้นี้ก็ถ่ายกันเห็นตลอดไปสิ้น ถึงอักษรคำสั้นด้วยแล ฯ

(กรมศิลปากร, 2561ข: 131)

คำว่าปราชญ์มีความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ว่า ผู้มีปัญญารอบรู้ (2554: 715) ซึ่งเป็นความหมายเดียวกันกับในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ซึ่งรวบรวมคำศัพท์จากภาษาบาลีสันสกฤตไว้และระบุว่า ปราชญ์ หมายถึง ผู้รู้ ผู้มีปัญญา (2556: 208) และอักขรานุชรินทร์ของแดนพิช บรัดเล กล่าวถึงความหมายของคำว่าปราชญ์ไว้ว่า หมายถึง คนมีปัญญา, คนปัญญาดี เรียนหนังสือจำได้แลปรินิบัติในธรรมนั้น (2514: 417) จึงสามารถกล่าวได้ว่าผู้อ่านของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยาเป็นผู้มีความรู้ มีปัญญา

ผู้อ่านของสุบิน ก กา ในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้น เริ่มแสดงให้เห็นถึงการมีเด็กเป็นกลุ่มเป้าหมายโดยมีลักษณะการแต่งที่กล่าวถึงอานิสงส์ของการบวชโดยเล่าเป็นนิทาน มีตัวละครเอกเป็นเด็ก

การใช้ฉันทลักษณ์ที่ไม่ซับซ้อน และใช้คำเฉพาะแม่ ก กา ตลอดทั้งเรื่อง (ยกเว้นบทนำและบทจบ) และเรียกผู้อ่านด้วยคำเรียกเด็ก เช่น

“ทารกผู้ใดแหล่มา เล่าอ่านสารา
อันแกลัวจ่านองจงทำ
ได้รู้เพราะคุณแม่นยา ไฉนไปได้ทำ
กุศลผล..(ต้นฉบับลบเลื่อน)..”

(กรมศิลปากร, 2559: 74)

คำว่าทารกในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานระบุความหมายไว้ว่า เด็กที่ยังอยู่ในครรภ์, เด็กแบเบาะ, เด็กเล็ก ๆ , เด็กที่ยังไม่เดียงสา (2554: 566) ใกล้เคียงกับที่ระบุไว้ในอักษรวิธานศรับท์ ของแดนปีช บรัดเล ซึ่งกล่าวถึงความหมายของทารกไว้ว่า ลูกอ่อน, เด็กแดง, ลูกเล็ก, เปนชื่อคนทั้งปวงที่เกิดมาใหม่ ๆ นั้น, เช่น เด็กอ่อน ๆ ที่คลอดได้วันหนึ่งสองวันเพนต์ัน (2416: 282) ดังนั้นคำเรียกผู้อ่านที่ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 2 เรื่องสุบิน ก กา ว่าทารกนั้น จึงหมายถึงผู้อ่านที่เป็นเด็ก

2) ผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3

ผู้อ่านในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่ามีการระบุทั้งกลุ่มที่เป็นปราชญ์เช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาและกลุ่มผู้อ่านที่เป็นเด็กดังเช่นที่เริ่มปรากฏในปลายสมัยรัชกาลที่ 2 โดยวรรณกรรมตำราเรียนที่มีกลุ่มผู้อ่านเป็นปราชญ์อาจเรียกผู้อ่านด้วยคำที่ใช้เรียกผู้มีความรู้ เช่น ปราชญ์ บัณฑิต ผู้มีปัญญา มีเนื้อหาที่ครอบคลุมถึงการแต่งคำประพันธ์ที่ซับซ้อน และมีคำสอนสำหรับผู้ใหญ่ เช่น การเป็นข้าราชการที่ดี หลักการครองเรือน ดังตัวอย่าง

๑ โทษาลามก	เหตุหกบรรหาร	แห่งเสพย์มีชบาน	ปวงปราชจงจำ
เสียมศีลเสียมทรัพย์	อัปรภาคมกกำม	ววยชนม์ผลนนำ	ดลเหลาแหล่งอบาย
๑ เขี้ยมนันบัณฑิตย	พินิจเหนโทษ	อย่าเปรมปราโมท	ในเหตุอุบิหาย
ยลอานิสงษ์	องค์ศีลบรรยาย	คือกิจบังววย	ว่างเสพย์สุราบาน
๑ ฉันทันบงคับ	โดยฉบับคาถา	วิชชุมมาลา	แกลงแจ้งนามขนาน
แปลเปลี่ยนเขียนความ	สยามพากย์พิศฎาร	ผู้ปรีชาชาญ	ขอรับรู้คุณอนทะ๑

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554: 407)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นเนื้อความจากตำราฉันทวรรณพฤติ มีเนื้อหา 2 ส่วน ส่วนแรก คือ การมุ่งสอนลักษณะของฉันทวิชชุมมาลา ซึ่งมีความซับซ้อน ไม่เพียงบังคับสัมผัสเท่านั้น แต่ยังบังคับให้ใช้เฉพาะคำครุเท่านั้นด้วย ส่วนที่ 2 คือ ส่วนที่มุ่งสอนเรื่องโทษของการเสพสุรา ซึ่งปรากฏการเรียกผู้อ่านว่าปราชญ์ บัณฑิตและผู้ปรีชาชาญ ดังตัวบทความว่า “โทษลามก เหตุหกบรรหาร แห่งเสพย์มีช

บาน ปวง**ปราชงจจำ** **ล้อมศีลล้อมทรัพย์**” “**เหี่ยมนั้นบัณฑิตย** พินิจเหนโทษ อย่าเปรมปราโมท” และ “สยามพากย์พิศฎาร **ผู้ปริษาชาญ** ซอบรู้ดูกลอน” อีกทั้งคำสอนเรื่องโทษของการเสพสุรายังมีความเชื่อมโยงกับคำสอนทางพุทธศาสนา ดังความว่า “ล้อมศีลล้อมทรัพย์ อัปรภาคมากกำม้วยชนม์ผลนำ ดลเหล่าแหล่งอบาย” หมายความว่า การเสพสุรานั้นเป็นบาป ผิดศีล จะนำไปสู่อบายภูมิ เป็นคำสอนที่เหมาะสมสำหรับผู้มีการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมักเรียนในวัดและต้องมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาด้วย แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องนี้มีกลุ่มผู้อ่านเป็นปราชญ์ผู้มีความรู้

วรรณกรรมตำราเรียนที่มีกลุ่มผู้อ่านเป็นเด็ก มีลักษณะสำคัญคือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนเบื้องต้นหรือเป็นแบบหัดอ่านสำหรับฝึกการอ่านเขียนให้มีความชำนาญมากขึ้น และเรียกผู้อ่านด้วยคำเรียกเด็ก เช่น กุลบุตร กุมาร กุมารี ทารก ทั้งนี้ เนื่องจากเด็กสำหรับวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ได้มีการกำหนดช่วงอายุที่ชัดเจนทำให้คำสอนที่ปรากฏมีตั้งแต่คำสอนสำหรับเด็กเล็ก เช่น สอนให้เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่เล่นซุกซน ไปจนถึงคำสอนเกี่ยวกับข้อพระธรรมที่มีความลึกซึ้ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากประถม ก กา หัดอ่าน

“... กุมาระกุมารี ตระฐมิที่เยาว์ไว จะพ่อพอเข้าใจ ให้รู้จำคำวาที ว่าไว้ใน ก กา ก ข ขา อา อี อี ที่พอได้ใน ก กา ... จงนั่งฟังตั้งใจรักษา ทานผู้ครูบา เรียกหาจงนั่งฟังดู นิ่งนั่งฟังสดับรับหู อย่าเล่นเขม้นอยู่ นิ่งดูเคารพขบฉัน”

(กรมศิลปากร, 2513: 71, 75)

ตัวอย่างจากเสื่อโค ก กา

๑ กุมารสอนอ่านอย่างฉฉน ให้ตรียุบล
ที่ตนเขียนไว้ในกระดาน

...

๑ ป ดิษฐศุภสร้อย อักษร
ถม ปะทุกกลกลอน กล่าวไว้
ก กั กั อักษร สามสี่ ห้าแฮ
กา กบาทบอกให้ เด็กน้อยแรกเรียน

(กรมศิลปากร, 2557: 47, 73-74)

ตัวอย่างจากคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข

๑ จะขอดำเนินเรื่อง ให้สืบเนื่องอักษร
กุลบุตรมีปัญญา จงอ่านเขียนพากเพียรไป

	...	
๑ ทรงคูให้ตี	ยังข้อหนึ่งมี	ปิดบังอนัตตา
ดั่งเมฆหมอกมืด	ปิดแสงจันทร์รา	คือตัวสัญญา
หมายแท้แนใจ		
๑ ว่าเปนตัวตน	เปนสัตว์เปนคน	ยศศักดิ์หนักไป
ตัวแกใจยัง	กำลังว่องไว	ไม่เกรงกลัวใคร
เพราะใจเปนพาล		
๑ ปัญญาประเสริฐ	เห็นทางที่เปิด	ไตรลักษณ์ญาณ
เอาปัญญาชั้น	นั้นมาประหาร	ความเห็นพิสดาร
กองทุกขีในกาย”		

(กรมศิลปากร, 2505: 4, 20)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าประถม ก กา หัดอ่านใช้คำเรียกผู้อ่านว่า “กุมาระกุมารี” ซึ่งคำว่า กุมารหรือกุมารา ปรากฏความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ว่าหมายถึง เด็กชาย และ กุมารี หมายถึง เด็กหญิง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 136-137) ส่วนหนังสือ อักษราภิธานศรับท์ที่แดนปีช บริดเล่ได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อพ.ศ.2416 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับ ช่วงเวลาที่สร้างตัวบทมากกว่าก็ได้ให้ความหมายไว้ใกล้เคียงกัน ความว่า “กุมารา I คือ เด็กชายยังอยู่ พร้อมทั้งพ่อทั้งแม่นั้น. กุมารี I เด็กหญิง, คือนางกุมารีมีอายุศมีได้สิบสองสิบสามปี พ่อแม่ยังอยู่ พร้อม.” (Bradlees, 2514: 3) จะเห็นพจนานุกรมทั้ง 2 ฉบับใช้ความหมายสอดคล้องกันว่ากุมารและ กุมารีเป็นคำที่ใช้หมายถึงเด็ก เพียงแต่ในอักษราภิธานศรับท์ระบุคุณสมบัติเกี่ยวกับความเป็นเด็กไว้ ด้วยว่าเป็นผู้ที่ยังอยู่ในความปกครองของพ่อแม่และอายุไม่เกิน 12-13 ปี อีกทั้งวรรณกรรมตำราเรียน เรื่องเสื่อโค ก กา ซึ่งมีคำเรียกผู้อ่านว่ากุมารเช่นเดียวกับประถม ก กา ยังปรากฏคำเรียกผู้อ่านว่า เด็กน้อย ซึ่งสื่อถึงกลุ่มผู้อ่านที่เป็นเด็กโดยตรงอีกด้วย

หนังสือคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข เรียกผู้อ่านด้วยคำว่า กุลบุตร ซึ่งพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้ให้ความหมายไว้ว่า กุลบุตร หมายถึง ลูกชายผู้มีตระกูล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 137) ส่วนหนังสืออักษราภิธานศรับท์ของแดนปีช บริดเล่ ได้กล่าวไว้ว่า “กุลบุตร I ลูก กระกูล, ลูก เหล่า, ลูก กอ.” (Bradlees, 2514: 4) แม้ว่าความหมายของคำว่า กุลบุตรจากพจนานุกรมทั้งสองฉบับจะไม่ได้กล่าวถึงความเป็นเด็กโดยตรง แต่การกล่าวเรียกผู้ใด ในฐานะลูกของบุคคลอื่น ก็อาจอนุมานได้ว่าผู้นั้นยังเด็ก เช่น การเรียกม้าตัวใดว่าลูกม้า เมื่อมันยังอายุน้อย และไม่เรียกเช่นนั้นอีกเมื่อมันโตเต็มวัย สอดคล้องกับคุณสมบัติความเป็นเด็กที่ อักษราภิธานศรับท์กล่าวไว้ในความหมายของคำว่ากุมารและกุมารีว่าเป็นผู้ที่ยังอยู่กับพ่อแม่ดังกล่าว

๑ โทเอกอิกตรีฐู
นฤคหิตหมายนานา

ทั้งต่ายคู่แลจั่ววา
ทัณฑฆาตฆ่าวิสัญชนี

(กรมศิลปากร, 2512: 90)

ตัวอย่างจากจินตตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ส่วนหลักการแต่งคำประพันธ์

โคลงสุภาพ

...

๑ เอกโทผิตที่อ้าง

ออกนาม โทษนา

จงอย่าลห่างตาม

แต่ก็

ผจงจิตรคิพพยายาม

ถูกถ่อง แท้แธ

ยลเยี่ยงปราชลับปลี

เปล่าสิ้นสรรเสริญ ฯ

๑ ใช้ได้แต่ปราชคร้าน

การเพียร

ปราชประเสริฐดำเนียร

หมิ่นช้า

ถือเท็จงานดิเตียน

คำตู่ คำนา

มักงายอ้ายอับหน้า

อาจถ้อยเถียงไฉน ฯ

โคลง ๒

๑ โคลงสี่มีฉบับไว้

หนึ่งเรียกโคลงสองให้

ปราชรู้คุณิพนธ์ฯ ...

(กรมศิลปากร, 2512: 98)

ผู้อ่านอีกกลุ่มของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 คือชาวต่างชาติ ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาเรื่องการจำแนกพยัญชนะตามลักษณะการออกเสียงโดยใช้วิธีวะที่ทำให้เกิดเสียงเป็นเกณฑ์ในประณม ก กา ซึ่งปรากฏข้อความระบุว่าไม่เป็นประโยชน์กับคนไทยมากนัก แต่เป็นประโยชน์กับชาวต่างชาติที่เรียนภาษาไทย ดังตัวอย่าง

อักษร ๔๔ ตัวนี้ แบ่งออกได้อีกอย่างหนึ่ง เพนห้าจำพวกคือ

จำพวกที่ ๑ เป็นอักษรที่มีสำเนียงลงคอ เพน ๑๘ ตัว

คือว่า ก ข ซ ค ง ฉ น ญ ย ร ล ว ห ฬ อ ฮ

จำพวกที่ ๒ นั้นแรกจะมีเสียงออกปากก็มีลมออกน้าฟันก่อน

คือ ซ ศ ษ ส

จำพวกที่ ๓ นี้ มีสำเนียงออกที่เพดาน

คือ จ ฉ ช ฌ

จำพวกที่ ๔ มีสำเนียงออกที่ปลายลิ้น แลน้าฟัน

คือ ต ต ฎ ฐ ฑ ฒ ฑ ฐ
 จำพวกที่ ๕ มีสำเนียงออกกริมฝีปาก
 คือ บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม

อันแบ่งอักษรเพนห้าจำพวกเช่นว่ามานี้ ไม่สู้เพนสำคัญนักแก่กุลบุตรที่เป็นไทย แต่
 จำพวกคนมาแต่นอก ผู้เพนนักปราชชอบเรียนภาษาไทยละเอียด เขาเห็นสมควรจะแบ่ง
 อักษรไทยเช่นว่านี้ เราจึงได้แบ่งออกตามใจเขา จะได้เพนประโยชน์แก่ฝรั่งบ้าง ะ

(กรมศิลปากร, 2513: 56-57)

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีวรรณกรรมตำราเรียนที่สร้างขึ้นเพื่อผู้อ่านที่เป็นปราชญ์เช่นเดียวกับ
 สมัยก่อนหน้าและมีเนื้อหาบางส่วนที่เขียนขึ้นเพื่อผู้อ่านที่เป็นชาวต่างชาติ แต่วรรณกรรมตำราเรียนใน
 สมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนมากมีลักษณะที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้อ่านที่เป็นเด็กมากขึ้นหรือหนังสือ
 สำหรับเด็กโดยเฉพาะ ลักษณะดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มี
 พัฒนาการสำคัญที่เปลี่ยนแปลงจากสมัยก่อนหน้าและสะท้อนแนวคิดทางการศึกษาในยุคสมัยนั้นที่
 สนับสนุนให้มีการศึกษาของเด็กมากขึ้น

3) ผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังรัชกาลที่ 3

ผู้อ่านสำหรับวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังสมัย
 รัชกาลที่ 3 นั้นยังคงมีเด็กเป็นกลุ่มผู้อ่านที่สำคัญเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5
 ซึ่งเป็นรัชสมัยที่มีการปฏิรูปประเทศในหลายด้าน กลุ่มผู้อ่านของวรรณกรรมตำราเรียนจะมี
 ความจำเพาะเจาะจงมากขึ้น โดยเน้นไปยังเด็กที่จะรับราชการในอนาคต ดังจะเห็นได้จากจุดประสงค์
 ในการแต่งมูลบทบรรพกิจ แบบเรียนในชุดแบบเรียนหลวง ซึ่งระบุว่าให้กุลบุตรเรียนเพื่อจะได้เป็นคุณ
 แก่ราชการสืบไป ดังนี้

“พระเจ้าราชวรวงษเธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ได้นำต้นฉบับแบบสอนหนังสือ
 ไทยที่ 1 ชื่อมูลบทบรรพกิจ ... ขึ้นทูลเกล้าถวาย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้พระเจ้า
 ราชวรวงษเธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ลงพิมพ์ ... เพื่อไว้สำหรับเพนแบบ ให้กุลบุตรศึกษา
 เรียนหนังสือไทย เพนเครื่องเรื่องปัญญา ให้ได้ความฉลาดรู้ใช้อักษรแลไม้เอกโท ให้ถูกถ้ว
 ชำนาญชัดเจนกว้างขวาง **เพนคุณแก่ราชการสืบไป**”

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2552ก: 3)

การยกตัวอย่างการใช้คำต่าง ๆ ในวรรณกรรมตำราเรียนก็เป็นตัวอย่างที่เหมาะสมแก่
 การนำไปใช้ในงานราชการในอนาคตแสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มเป้าหมายเป็นเด็กที่จะรับราชการต่อไป
 ดังตัวอย่าง

๑ ที่ ๒๖ บอกไปแก่ เหมือนคำว่ ้อรชกรท้งปวง บอกไปแก่หัวเมือง
ปากใต้ฝ่ายเหนือให้ทราบแล้ว

๑ ที่ ๒๗ เสียของไปแก่ เหมือนคำว่ ผู้ที่เกี่ยวข้องมคตต่าง ๆ ต้องเสียของ
ไปแก่สภาพระลาการเปนธรรมเนียม

...

๑ ที่ ๓๑ สมควรแก่ เหมือนคำว่ เครื่องยศสำหรับนี้สมควรแก่เจ้าพระยา

(ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2552ก: 57)

นอกจากนี้ผู้อ่านสำหรับวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังมีการกำหนดช่วงอายุ และแบ่งเป็นระดับชั้นชัดเจนมากขึ้น เนื่องจากในระยะแรกของการปฏิรูปการศึกษานั้น การจัดการศึกษาอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมการทหารมหาดเล็ก ทำให้การศึกษาเป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้นและมีการจัดเวลาสอนที่ชัดเจนขึ้นกว่าการศึกษาในสมัยก่อนหน้า แม้ว่าสถานที่จัดการศึกษาส่วนใหญ่จะยังคงเป็นวัดและมีพระเป็นผู้สอนเช่นเดิมก็ตาม

จากลักษณะของผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนที่มีความแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยดังกล่าว สามารถสรุปการเปรียบเทียบได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางสรุปการเปรียบเทียบกลุ่มผู้อ่านวรรณกรรมตำราเรียน 3 ยุคสมัย

ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3		สมัยรัชกาลที่ 3	หลังสมัยรัชกาลที่ 3
อยุธยา	สมัยรัชกาลที่ 2		
ปราชญ์หรือผู้มีปัญญา พบในจินดามณี ฉบับพระโหราธิบดี	เด็ก พบในสุบิน ก กา	1. เด็ก เช่น ประถม ก กา เสือโค ก กา 2. ผู้ใหญ่ เช่น ตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติ	เด็กที่จะรับราชการในอนาคต เช่น แบบเรียนหลวง จินดามณี ฉบับหมอบรัดเล

สรุปได้ว่าลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้านผู้อ่านคือมีกลุ่มผู้อ่านเป็นทั้งเด็กที่เริ่มหัดอ่านเขียนโดยไม่กำหนดกลุ่มอายุที่แน่ชัด ทั้งผู้ใหญ่ที่เรียนเนื้อหาที่สูงขึ้น ในขณะที่ผู้อ่านในสมัยอยุธยาเป็นปราชญ์ที่มีความรู้พอสมควรแล้วและเริ่มเห็นการขยายกลุ่มผู้อ่านมาเป็นเด็กในรัชกาลที่ 2 ส่วนผู้อ่านในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 มีกลุ่มเป้าหมายเป็นเด็กที่จะรับราชการในอนาคตและเริ่มมีการกำหนดช่วงอายุที่ชัดเจนมากขึ้น

3.3.3 ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียน

การศึกษาครั้งนี้จะเปรียบเทียบเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัยใน 3 หัวข้อ คือ หลักภาษา หลักการแต่งคำประพันธ์ และคำสอน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) หลักการอ่านเขียน

วรรณกรรมตำราเรียนสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 ที่มีเนื้อหาด้านหลักการอ่านเขียน ได้แก่ จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี ส่วนวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีจินตามณีฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จินตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทและประถม ก กา และวรรณกรรมตำราเรียนหลังสมัยรัชกาลที่ 3 มีปทานุกรม อักษรนิติ แบบเรียนหลวง แบบเรียนเร็ว สยามไวยากรณ์ และจินตามณีฉบับหมอบรัดเลย์ โดยแต่ละเล่มมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนพื้นฐาน ซึ่งสามารถยกตัวอย่างการเปรียบเทียบได้ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาด้านหลักการอ่านเขียนของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัย

ก่อนรัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 3	หลังรัชกาลที่ 3
<p>จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี</p> <p>อักษรสามหมู่</p> <p>การแจกลูก</p> <p>คำควบกล้ำ</p> <p>อักษรนำ</p> <p>มาตราตัวสะกด</p> <p>เครื่องหมายการเขียน</p> <p>การใช้ ส ษ ศ</p> <p>การใช้ไม้ผันไม้</p> <p>มลาย</p> <p>การใช้ ฤ ฦ ฤ ฎ</p>	<p>จินตามณี ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส</p> <p>อักษรสามหมู่ การแจกลูก คำควบกล้ำ อักษรนำ มาตราตัวสะกด เครื่องหมายการเขียน การใช้ ส ษ ศ การใช้ไม้ผันไม้</p> <p>ม้วนไม้มลาย</p> <p>การใช้ ฤ ฦ ฤ ฎ</p> <p>จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท</p> <p>อักษรสามหมู่ การแจกลูก คำควบกล้ำ อักษรนำ มาตราตัวสะกด เครื่องหมายการเขียน</p> <p>ประถม ก กา</p> <p>อักษรไทย อักษรสามหมู่ การแจกลูก คำควบกล้ำอักษรนำ</p>	<p>ปทานุกรม</p> <p>พยัญชนะ สระ คำที่มีก้านต์ มาตราตัวสะกด ไตรยางค์ การผันวรรณยุกต์ ภาษาบาลี</p> <p>เครื่องหมายการเขียน การใช้ ส ษ ศ การใช้ไม้ผันไม้</p> <p>ม้วนไม้มลาย</p> <p>การใช้ ฤ ฦ ฤ ฎ</p> <p>อักษรนิติ</p> <p>พยัญชนะ สระ การแบ่งพยัญชนะเป็นวรรค มาตราตัวสะกด ไตรยางค์ การผันวรรณยุกต์</p> <p>อักษรนำ คำควบกล้ำ ภาษาบาลีสันสกฤต</p> <p>เครื่องหมายการเขียน การใช้ ส ษ ศ การใช้ไม้ผันไม้</p> <p>ม้วนไม้มลาย</p> <p>การใช้ ฤ ฦ ฤ ฎ</p> <p>แบบเรียนหลวง</p> <ul style="list-style-type: none"> - มูลบทบรรพกิจ : อักษรและการแจกลูก - วาหนิต์นิกร : อักษรนำ - อักษรประโยค : คำควบกล้ำ - สัจโยคพิธาน : ตัวสะกด

ก่อนรัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 3	หลังรัชกาลที่ 3
	เครื่องหมายการเขียน	<p>- ไวยากรณ์พิจารณา : คำพ้อง</p> <p>- พิศาลการันต์ : คำที่มีการันต์</p> <p>แบบเรียนเร็ว</p> <p>- เล่ม 1 : พยัญชนะ สระ การประสมคำ ไตรยางศ์ อักษรควบ มาตราตัวสะกด เรื่อง เบ็ดเตล็ด เช่น คำที่ใช้สระ ฤ ฤ ฤ ฤ ไม้มลาย ที่มีตัว ย</p> <p>- เล่ม 2 : ตัวอย่างคำและแบบฝึกหัดในหัวข้อ ต่าง ๆ เช่น คำที่ใช้ไม้้วนไม้มลาย คำที่ใช้ตัว ฆ คำพ้องในมาตรา กน</p> <p>- เล่ม 3 : คำประเภทต่าง ๆ เช่น คำชื่อ คำกริยา ประโยคประเภทต่าง ๆ เช่น ประโยค 2 ส่วน ประโยค 3 ส่วน และการรวมประโยค</p>

จากตารางการเปรียบเทียบเนื้อหาด้านหลักการอ่านเขียนของวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัยจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนเล่มต่าง ๆ มีหัวข้อที่ใกล้เคียงกันโดยกล่าวถึงหลักการอ่านเขียนพื้นฐาน เช่น พยัญชนะ สระ ไตรยางศ์ การผันวรรณยุกต์ มาตราตัวสะกด คำควบกล้ำ อักษรนำ การใช้ ส ศ ษ ใ และเครื่องหมายการเขียน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสภาพสังคมที่มีความแตกต่างกัน รวมถึงการใช้ภาษาที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้เนื้อหาในแต่ละหัวข้อนั้นมีรายละเอียดที่ต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างการเปรียบเทียบรายละเอียดของเนื้อหาเรื่องพยัญชนะสระและเรื่องอักษรควบกล้ำอักษรนำในวรรณกรรมตำราเรียนจากทั้ง 3 ยุคสมัย โดยจินตตามณี ฉบับพระโหราธิบดีเป็นตัวแทนของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 3 ประถม ก กาเป็นตัวแทนของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 และแบบเรียนชุดแบบเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นตัวแทนของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 ดังนี้

ปล ปลา ปลี พร ปรา ปรี พล พลา พลี พร พรา พรื

พลี

พรื

...

(กรมศิลปากร, 2512: 19)

สมัยรัชกาลที่ 3 : ประถม ก กา

ลำดับนี้จะว่าด้วยอักษรนำ

๑ อักษร ห ตัวนี้ ใช้นำอักษรในจำพวกสูง จำพวกอื่นไม่ได้ใช้ เมื่อนำอักษรมีตัว ญ เป็นต้นนี้ให้อ่านสำเนียงต้องกับอักษรสูง เหมือนซึ่งสูงอักษรจำพวกที่ต่ำให้เข้าในพวกอักษรสูง แลใช้เอกโทเหมือนอักษรสูง แต่ตัว ห นั้น ไม่มีสำเนียงออกอย่างนี้ ะ

หญ ญา ญี ญี่ ญึ ญี้ ญุ ญู

หญ หญ ใหญ่ ใหญ่ โหญ ญา ญ่า ญะ

หน หนา หนี หนี หนี หนี ะลา ไหน ไหน โหน หนา หนะ

หม หมา หนี หนี หนี หนี ะลา ไหม ไหม โหม หมา หมา มะ

หย หย่า หยี หยี่ หยึ หยี้ ะลา ไหย ไหย โหย หย่า หย่า หยะ

หฺร หฺรา หฺรี หฺรี หฺรี หฺรี ะลา ไร ไร โหระ หฺร่า หฺระ

หล หล่า หลี หลี่ หลี่ หลี่ ะลา ไหล ไหล โหล หล่า หล่า หละ

หว หวา หวี หวี หวี หวี ะลา ไหว ไหว โหว หวา หวา หวะ

...

(กรมศิลปากร, 2513: 59)

สมัยหลังรัชกาลที่ 3 : แบบเรียนหลวง (วาหนิตินิกร)

๑ วิธีอักษรไทย มีอักษรเสียงสูง ๑๑ อักษร ยังหาออกใช้แก่สำเนียงสูงภาษาไทยไม่ ต้องคิดจัดเอาอักษรสูง ๑๑ นั้น นำผสมอักษรต่ำที่ควรจะนำขึ้นอีก อักษรสูงจูงนำอักษรต่ำ ให้มีสำเนียงสูงขึ้นได้ทั้ง ๑๑ อักษร แต่อักษรสูง ๑๐ ตัว คือ ข ฃ ฉ ฐ ถ ผ ฝ ศ ษ ส นี้ กับตัว (ท) นำนั้น เป็นแต่จูงอักษรต่ำให้มีเสียงสูงขึ้นอย่างเดียว อ่านไม่ต้องออกสำเนียงตัว (ท) เช่นบุหงา ปะหนันเป็นต้น ฝ่ายอักษรสูง ๑๐ ตัวนั้น ถ้านำข้างนำตัวใด ก็ชักเสียงตัวนั้นให้สูงขึ้น ทั้งต้องอ่านให้ตัวนำนั้นออกเสียงเป็นประวิสัยเช่นนี้ บรรจบเข้ากับอักษรตัวหลังกลืนกันอยู่ด้วยเหมือนคำว่า ขนุน ขนอน ขนม เป็นต้น แต่ตัว ข ฃ ฉ ฐ ถ ผ ฝ ศ ษ ส นี้ มีไข้นำได้ทั่วไปจำเภาจะนำใดแต่ตัวที่ควรจะนำ คิดตรวจดู

เหนืงใช้นำตัว ง น ม ย ร ล ว เหนืงนี้ไ้โดยมาก นำได้ทั้งในแม่ ก กา กน กง กก กต กข กม เกย แลผัน
ด้วยไม้ ' ' เหมือนตัวอักษรสูงที่นำข้างนำได้ทุก ๆ แม่ไป แต่คำที่แจกออกนั้น ต้องกับคำที่ใช้ข้าง
ไม่ต้องบ้าง ให้คัดเลือกเอาแต่ที่จะใช้ ดังจะแจกไว้ข้างหน้าต่อไป ดังนี้ ฑะ ...

๑ ในแม่ตัว (ถ) นำตัว (ง) ได้คำใช้ คือ แถง ไถง ถงาด ถงม เหนืงนี้ ฑะ

๑ ตัว (ผ) นำตัว (ง) แจกเหมือนกันตั้งแต่แม่ ก กา จนแม่เกอย เหนืงได้คำใช้แม่ ก กา คือ
ผงะ แม่กนคือ ผงอน แม่กตคือ ผงาด แม่กบคือผงอบ แม่กมคือ ผงม เหนืงนี้

...

(พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), 2552: 1-2, 8)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าจินตตามณีฉบับพระโหราธิบดีแสดงเนื้อหาเรื่องอักษรนำรวมกับเรื่อง
คำควบกล้ำและแสดงการแจกลูกอย่างละเอียดแม้ว่าจะเป็นคำที่ไม่มีมีความหมาย ประถม ก กา
แยกเรื่องอักษรนำออกมาเป็นหัวข้อต่างหากจากเรื่องคำควบกล้ำ โดยมีคำอธิบายความหมายและ
วิธีการใช้อักษรนำ รวมถึงแสดงการแจกลูกอย่างละเอียดไม่ว่าจะเป็นคำที่มีความหมายหรือไม่
ส่วนแบบเรียนชุดแบบเรียนหลวงนั้น แยกเรื่องอักษรนำออกมาเป็นเล่มต่างหากชื่อว่าวาทินิกร
โดยมีคำอธิบายความหมาย ความสำคัญ เหตุผลว่าทำไมต้องมีอักษรนำในภาษาไทย และวิธีใช้
อักษรนำ พร้อมแสดงตัวอย่างคำเฉพาะคำที่มีใช้จริงเท่านั้น

ทั้งนี้รายละเอียดของเนื้อหาบางส่วนอาจมีความแตกต่างกัน เนื่องจาก ความรู้ด้านหลักภาษา
หรือลักษณะการใช้ภาษาของคนในสังคมอาจมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทำให้เนื้อหาใน
วรรณกรรมตำราเรียนปรับเปลี่ยนไป เช่น การอธิบายเรื่องการผันวรรณยุกต์ในจินตตามณี ฉบับ
พระโหราธิบดี กล่าวการผันวรรณยุกต์เพียง 3 เสียง คือ สามัญ เอก และ โท ดังนี้

...อักษรทั้งหลายนั้นให้อ่านผันออกไปตัวละ ๓ คำ ซึ่งแจกมาทั้งปวงนั้นเป็นคำตัน
สกตไม้ค่อนหางวู แม้นั้นเป็นคำกลาง สกตไม้โทลงตั้งรูป รูป ขอ นั้นเป็นคำปลาย อักษร
เสียงสูง ๑๑ แม้นั้น คำตันให้อ่านสูงแล้วลดลงไปตามที่ไม้เอกไม้โทนั้น ... อักษรกลาง ๙ แม้นั้น
คือ ก จ ฎ ฏ ต บ ป อ นี้คำตันให้อ่านเป็นคำกลางแล้วจึงอ่านขึ้นไปตามไม้เอก แล้วลงไป
ตามไม้โทตั้งรูปจ้วนั้น ... อักษรเสียงกลางก้องต่ำ ๒๔ ตัวนั้น คำตันให้อ่านเป็นกลาง แล้วอ่าน
ทุ้มลงแล้วอ่านสูงขึ้นไปตามไม้เอกไม้โท

(กรมศิลปากร, 2561: 21-22)

ส่วนจินตตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทอธิบายเรื่องการผันวรรณยุกต์ 5 เสียง โดยมี
เสียงตรีและจัตวาเพิ่มขึ้นมาจากฉบับพระโหราธิบดี ดังนี้

๑อักษรทั้งสามหมู่	กำหนดรู้ ซึ่งวาจ
สูงต่ำรรพาทิ	แต่สามเสียงสำเนียงหัน
๑หมู่กลางนั้นรรพห่า	เพราะจัตวาไม้ตรีอัน
กอบกับระดับกัน	จึงแบ่งเบญจะบรรหาร
๑เหตุแห่งอักษรสูง	จะนำจุงฤควรรการ
จึงผันคำไชวาร	ถึงห้าเสียงสำเนียงหลาย

(กรมศิลปากร, 2512: 89)

วรรณกรรมตำราเรียนบางเรื่องได้ชี้แจงเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางภาษาไว้ด้วย เช่น คำอธิบายเรื่องมาตราตัวสะกดแม่เกยในแบบเรียนประถม ก กา (2513: 64) ความว่า “๑ หนึ่งแม่ เกย นั้นฉบับเก่าเราได้ตีพิมพ์ไว้แล้ว แต่ทุกวันนี้ ฉบับในจินตามณีชำระใหม่ ตัวต้น 2 ตัว คือ เกย กัน นั้น ก็แปลงเป็นเช่นนี้ เกย เกย แต่ไม่มีใครจะเห็นใช้แต่ก่อน ทุกวันนี้เป็นที่จะใช้มากอยู่”

นอกจากรายละเอียดของเนื้อหาดังกล่าวแล้ว วรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัยยังมีกลวิธีที่ต่างกัน เช่นในการนำเสนอเนื้อหาเรื่องมาตราตัวสะกด หนังสือจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี สมัยก่อนรัชกาลที่ 3 ใช้วิธีการแจกลูกสะกดคำ แสดงตัวอย่างทุกอักษรและทุกวรรณยุกต์ (3 เสียง) แม้จะเป็นคำที่ไม่มีความหมาย ส่วนประถม ก กา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ใช้วิธีการแจกลูกทุกตัวอักษรเช่นเดียวกับจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี แต่แสดงไว้เฉพาะคำที่ไม่มีรูปวรรณยุกต์เท่านั้นและแยกเรื่องการผันวรรณยุกต์ออกไปเป็นอีกหัวข้อต่างหาก ประถม ก กา ยังมีบทอ่านที่แต่งด้วยคำในแต่ละมาตราต่อท้ายการแจกลูกสะกดคำด้วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างบทที่อ่านท้ายการแจกลูกมาตราแม่ กก

๑ที่นี้จะว่ากก	มีชื่อนกกระจอกเล็ก
ว่าให้ลูกลูกเด็ก ๆ	อย่าโอยกเอยกอุสาห์นี้
๑นกแสกนกระสา	แกรก ๆ มาเวลาตี
น้ำมากแลน้ำฤก	แลน้ำหมึกแลน้ำหมาก

(กรมศิลปากร, 2513: 12)

สำหรับเนื้อหาเรื่องคำที่สะกดไม่ตรงตามมาตรานั้น ไม่พบในจินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี ส่วนในหนังสือประถม ก กา นั้นได้แยกเนื้อหาเกี่ยวกับตัวสะกดที่ไม่ตรงตามมาตราไว้เป็นอีกหัวข้อต่างหาก ในขณะที่อักษรนิติ ซึ่งเป็นวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังจากรัชกาลที่ 3 ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องมาตราตัวสะกด อีกทั้งยังแสดงตัวอย่างคำที่มีความหมายไว้ด้วย ดังตัวอย่าง

ที่สำคัญโดยเฉพาะบทอ่านประกอบเรื่องมาตราตัวสะกดนั้นยังคงรักษาตัวบทเดิมจากประถม ก กา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไว้

วรรณกรรมตำราเรียนเรื่องมูลบทบรรพกิจในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็พบการนำบทคัดลอกจากวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มาใช้เช่นกัน กล่าวคือมีการนำบทคัดลอกจากเรื่องกาพย์พระไชยสุริยามาแยกเป็นตอน ๆ ตามมาตราตัวสะกดต่อท้ายเนื้อหาเรื่องตัวสะกดในมาตรานั้น ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑ อักษร ๓ หมูแจกแม่ ก กา ทั้งวิธีผันไม้ ' ' ' ' จบเท่านั้น ๓๖

ต่อไปนี้ คำกลอนสำหรับอ่านเทียบ ในแม่ ก กา

๑ ยานี้ ๑๑ ๑ สะรุสะจะขอไหว้ พระศรีไตรสระณะ พแม่แลครุบา เทวดาราดี ๑
ข้าเจ้าเอา ก ข เข้ามาต่ ก กา มี แก้วไขในพานี้ ตมิคือยัตริษา ๑ จะร่ำคำตไป ภาพีใจ
กุมารา ธรรมิมีราชา เจ้าภราสวาทิ ๑ ชีพระไชยสุริยา มีสุตามะเหสี ชีว่าสุมาลี
อยู่บุรีไม่มีโทษ...

(กรมศิลปากร, 2552: 37)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าตอนท้ายของเนื้อหาเรื่องตัวสะกดมาตราแม่ ก กา ได้มีการนำบทอ่านเรื่องกาพย์พระไชยสุริยาในส่วนต้นเรื่องซึ่งแต่งด้วยแม่ ก กา ทั้งหมดมาแสดงไว้เพื่อประกอบกับเนื้อหาแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีอิทธิพลต่อการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยต่อมา มีเนื้อหาที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงใช้ได้ดีแม้จะผ่านไปสู่อยุคสมัยแห่งการปฏิรูปแล้วก็ตาม

2) การแต่งคำประพันธ์

เนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยก่อนรัชกาลที่ 3

หนังสือจินตามณีทั้งที่จัดอยู่ในประเภทความพ้องและความแปลกล้วนให้ความสำคัญกับการแต่งคำประพันธ์ มีเพียงฉบับพระเจ้าบรมโกศเท่านั้นที่ไม่มีเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับการแต่งคำประพันธ์โดยตรง กระนั้น ก็ยังกล่าวถึงความสำคัญของการแต่งคำประพันธ์ในฐานะทักษะของผู้มีปัญญาความว่า “บุพคนผู้มีปัญญาพึงอธิบายไปให้แจ่มด้วยเล่าเถอด อักษรทั้งปวงนั้นเมื่อขัดสนจะปรับเอาเปนแท้ในคำนั้นได้เพราะบาฬีบ้าง ได้เพราะเนื้อความบ้าง ได้เพราะกลอนพดกันบ้าง ...”

(จินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศ, 2561: 139) ส่วนจินตามณีฉบับความพ้องและฉบับความแปลกนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับการแต่งคำประพันธ์ ฉันทลักษณ์รูปแบบต่าง ๆ รวมถึงตัวอย่างคำประพันธ์จำนวนมาก จนอาจนับได้ว่าจินตามณีเป็นตำราการประพันธ์ของไทยเล่มหนึ่งแม้ในเนื้อหาเกี่ยวกับหลักภาษาที่ไม่ใช่เรื่องการแต่งคำประพันธ์โดยตรงก็ยิ่งปรากฏคำอธิบายเชื่อมโยงกับการแต่งคำประพันธ์ ดังตัวอย่าง

๑ อนึ่งจึงให้ใช้	ฤฤใส่โดยด่ากล
ภภก็อำพล	โวหารชอบสภารการ

บุคคลผู้ใดเขียนหนังสือภาพโคลงพากย์ฉันท ให้ดูอักษร ๔ คือ ฤ ฤ ภ ภ นี้ให้ชอบกับกลอนควรจึงใส่ มิชอบกลอนอย่าใส่ ไม่รู้อ่านก็มีพดแล รู้อ่านก็พดกันแล ผู้รู้เขียนให้เขียนดังนี้ ชอบฤฤให้ใส่ฤฤ ชอบบริทธิ ให้ใส่ริทธิ ชอบพฤนทร ให้ใส่พฤนทร ชอบพรินทร ให้ใส่พรินทร ชอบ รี ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ฤ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ รี ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ฤ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ สี ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ภ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ลือ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ชอบ ภ ตัวนี้ ให้ใส่ตัวนี้ ตามอักษร จึงจพดกันเป็นกลอนแล ถึงข้าศึกชอบกลอนแล

(กรมศิลปากร, 2512: 15-16)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่าเนื้อหาเรื่องการใส่ ฤ ฤ ภ ภ ในจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีกล่าวถึงการนำไปใช้ในการแต่งคำประพันธ์ว่า ต้องใช้อักษรทั้ง 4 ตัวให้ “ชอบกลอน” คือให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์คำประพันธ์ โดยไม่ปรากฏคำอธิบายเกี่ยวกับการใช้ในบริบทอื่นแต่อย่างใด จึงกล่าวได้ว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยาให้ความสำคัญกับเนื้อส่วนการแต่งคำประพันธ์มาก

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 2 คือสุบิน ก กามีลักษณะเป็นแบบหัดอ่านและไม่ได้กล่าวถึงหลักการแต่งคำประพันธ์โดยตรง แต่ก็อาจถือเป็นหนังสือที่แสดงตัวอย่างการของคำประพันธ์ประเภทกาพย์ให้ผู้อ่านคุ้นเคยได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑ โดยดั่งกลกลอน ก กา	กล่าวไว้ให้ถา
วะราอย่าได้รู้มลาย	
๑ เปนที่อาจารย์จักทนาย	แก่ศิษย์ทั้งหลาย
ให้จำให้เล่าอ่านเขียน	
๑ ข้อหนึ่งจักให้มีเพียร	ว่าพึงเล่าเรียน
ได้สวดได้ร้องสำเนา	
๑ จักได้มีใจเรียนจำ	ไม่พักเดือนท่า
จะให้ลำบากปากครู	

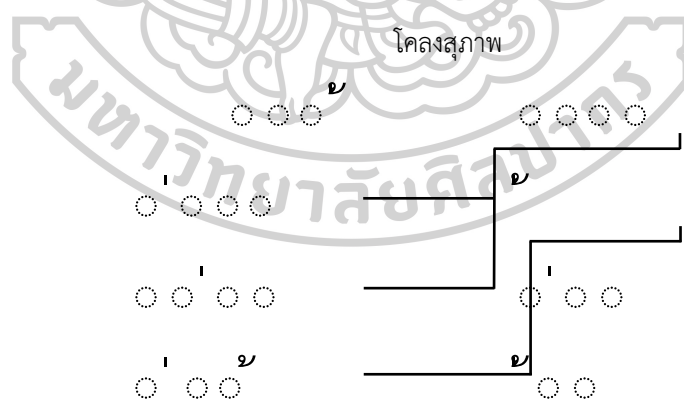
(กรมศิลปากร, 2559: 73)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าผู้แต่งเรื่องสุบิน ก กา ไม่ได้กล่าวถึงการให้ผู้อ่านสังเกตลักษณะการแต่งคำประพันธ์โดยตรง แต่มีการกล่าวถึงวิธีการเรียนโดยใช้วรรณกรรมตำราเรียนเล่มนี้ไว้ว่าผู้อ่านนั้นจะต้อง “ได้สวดได้ร้องล่านำ” หมายความว่าผู้อ่านจะมีโอกาสใช้คำประพันธ์โดยการอ่านออกเสียงเป็นทำนอง ซึ่งจะทำให้เกิดความคุ้นเคยกับลักษณะคำประพันธ์เป็นประโยชน์โดยอ้อมของการใช้วรรณกรรมตำราเรียนและแสดงให้เห็นความสำคัญของการแต่งคำประพันธ์ในฐานะเครื่องมือที่ผู้แต่งคำวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 2 เลือกใช้เพื่อให้ผู้อ่านจดจำเนื้อหาได้ง่ายและมีใจอยากเรียน ดังคำประพันธ์ว่า “...แก่ศิษย์ทั้งหลาย ให้จำให้เล่าอ่านเขียน...” และ “...จักได้มีใจเรียนจำไม่พักเตือนจำ...” เป็นต้น

เนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ในวรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นยังคงให้ความสำคัญกับเนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์เช่นเดียวกับจินตามณี ดังที่จินตามณีฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสืบทอดเนื้อหาส่วนนี้มาจากจินตามณีฉบับความพ้อง และจินตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแต่งร่ายและโคลง ทั้งยังมีตัวอย่างคำประพันธ์เป็นจำนวนมาก โดยใช้วิธีการแสดงแผนผังฉันทลักษณ์ อธิบาย และยกตัวอย่าง ซึ่งเป็นกลวิธีเดียวกันกับจินตามณีของอยุธยา ดังตัวอย่างจากจินตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ดังนี้

๑ นิพนธ์กลกล่าไว้

ฟังแต่งตามบงคับ
เอกโทท่านลำดับ
ทุกท้าวลักษณล้วน

๑ สุภาพพจนสิบเก้า

สี่ศະศิระวิวร

เปนฉบับ บทพ้อ

ถี่ถ้วน

โดยที่ สติตนา

เล่มนี้คือโคลง ฯ

เกลากลอน ประกิจเอย

เจ็ดไว้

ต่อสร้อยเสศอักษร	บทหนึ่ง สามนา
ความบ่เต็มต่อมได้	ดูจ้อย่างสะแดง ฯ
๑ บทแรกที่เจ็ดคล้อง	กลอนกระทบ
บทที่สองสามประสบ	แห่งห้า
กลอนโทที่เจ็ดจบ	โทที่ ห้าแฮ
หนบทสี่เบื้องหน้า	แบบนี้พึงยล ฯ
๑ โทเอกเปลี่ยนผลัดได้	โดยประสงค์
แห่งที่ห้าควรคง	บทต้น
บทอื่นอาจปลง	แปลงแบบ นาพ้อ
เฉพาะแต่บทหนึ่งพัน	กว่านั้นฤมี ฯ
๑ เอกเจ็ดหายากแท้	สุดแสน เชิญเอย
เอาอักษรตายแทน	เทียบได้
โทสี่ประหยัดแทน	หวงเปลี่ยน
หอนจักหาอื่นใช้	ต่างนั้นไปมี ฯ
๑ เอกโทผิดที่อ้าง	ออกนาม โทษนา
จงอย่าลหย่างตาม	แต่ก็
ผจงจิตคิดพยายาม	ถูกต้อง แท้แฮ
ยลเยี่ยงปราชสัปสี่	เปล่าสิ้นสรรเสริญ ฯ

(กรมศิลปากร, 2512: 97-98)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าจินตตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทในสมัยรัชกาลที่ 3 อธิบายเนื้อหาเรื่องการแต่งคำประพันธ์โคลง 4 สุภาพโดยการแสดงชื่อ แผนผังฉันทลักษณ์ และอธิบายวิธีการแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลง 4 สุภาพ ถือเป็นกรยกตัวอย่างคำประพันธ์ไปในคราวเดียวกัน

นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังมีการยกเนื้อหาเรื่องการแต่งคำประพันธ์ออกไปเป็นตำราการแต่งคำประพันธ์โดยเฉพาะ เช่น ตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และเพลงยาวกลบทซึ่งจารึกไว้ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติและตำราฉันทมาตราพฤตินั้นบางฉันทลักษณ์ยังไม่เคยใช้ในภาษาไทยมาก่อนเลย ดังเช่นที่วีรวุฒิน อินทรพร (2563: 199, 205-206, 211) กล่าวถึงตำราฉันทสองเรื่องนี้โดยสรุปได้ว่า “ในวรรณคดีสมัยอยุธยา มีฉันทที่ใช้เพียง 6 ชนิด คือ ฉันท 11 (อินทรวชิรฉันท) ฉันท 12 (โตฏกฉันท) ฉันท 14 (วสันตติลฉันท) ฉันท 15 (มาลินีฉันท) ฉันท 19 (สัททูลวิกิพิตฉันท) และฉันท 21 (สัทธาฉันท) ซึ่งเป็นฉันทวรรณพฤติทั้งหมดพบในวรรณคดีอยุธยาหลายเรื่อง ได้แก่ มหาชาติคำหลวง สมุทโฆษคำฉันท อนิรุทธ์คำฉันท เสือโคคำฉันท ปุณโณวาทคำฉันท แต่วรรณคดีในยุคสมัยหลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรง

แต่งตำราฉันทวรรณพฤติ ตำราฉันทมาตราพฤติแล้ว มีการใช้ฉันทหลากหลายชนิดมากขึ้น เช่น การใช้
อุปชาติฉันท อธิสังฉันท วิชขุมมาลาฉันท ในมัทนะพาธาและสามัคคีเภทฉันท”

เนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ในวรรณกรรมตำราเรียนหลังสมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีเนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์น้อยลง โดยหนังสือ
ปทานุกรมซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ 4 มีเนื้อหาเรื่องไทยหลง อักษรเลข โคลงและฉันทบางชนิด
โดยอธิบายเป็นร้อยกรอง ไม่มีผังแสดงฉันทลักษณ์หรือตัวอย่างคำประพันธ์ เช่น

...

ที่โคลงคำทำกันทุกวันนี้	เอกเจ็ดมีสี่โทแกลงไข
คืบทแรกที่สี่มีเอกใน	ที่ห้าใส่โทหนึ่งจึงขาดเด็ก
บทสองใส่เอกลงคงคำสอง	ที่หกต้องใส่เอกโทที่เจ็ด
บทสามที่สามให้ใส่เอกเม็ด	คำที่เจ็ดก็มีชี้แสดง
บทท่อนสี่ที่สองต้องใส่เอก	ที่ห้าเศกสันใส่โทแกลง
เอาเอกใส่ในที่ทกยกแสดง	ใส่โทแห่งที่เจ็ดสำเร็จการ
โคลงเช่นนี้มีคำสามสิบเสร็จ	นับขาดเด็กฉะนี้ที่แก่นสาร
บทแรกนั้นสร้อยสองคำทำวิจารณ์	บทสามสารสร้อยใส่ได้สองคำ
โคลงนี้ใช้ท่านให้ชี้ต่างต่าง	เพราะยกอย่างเล่นอักษรให้กลอนซ้ำ
แต่กำหนดกฎบทเอกโทล่านำ	ก็คงคำเช่นนี้มีแปรปรวน

(กรมศิลปากร, 2564: 56)

อักษรนิติ ซึ่งเป็นวรรณกรรมตำราเรียนอีกเล่มที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับ
การแต่งคำประพันธ์ไม่มาก กล่าวถึงอักษรเลขและโคลง โดยแม้จะมีแผนผังแสดงฉันทลักษณ์แต่มี
ตัวอย่างน้อย ในขณะที่วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 บางเล่มไม่มีเนื้อหาด้านการแต่งคำ
ประพันธ์อยู่เลย เช่นแบบเรียนชุดแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มล้วนกล่าวหลักการอ่านเขียนในหัวข้อ
ต่าง ๆ ไม่มีเรื่องการแต่งคำประพันธ์ เช่นเดียวกับแบบเรียนเร็ว แบบเรียนบางชุดอาจมีเนื้อหาเรื่อง
การแต่งคำประพันธ์อยู่ในบางเล่มเท่านั้น เช่น ชุดสยามไวยากรณ์ ซึ่งประกอบไปด้วยหนังสืออักษรวิธี
วจีวิพากย์ วากยสัมพันธ์และฉันทลักษณ์ โดยการประพันธ์จะอยู่ในเล่มฉันทลักษณ์เพียงเล่มเดียว
ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองมีบทบาทน้อยลงจากความนิยมร้อยแก้วที่เพิ่มมา
ขึ้นในช่วงเวลานั้น

3) คำสอน

เนื้อหาด้านคำสอน คือ เนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงหลักธรรม แนวทางการปฏิบัติตนต่าง ๆ โดย
อาจแทรกอยู่ในวรรณกรรมตำราเรียนในฐานะตัวอย่างของเนื้อหาเรื่องหลักภาษาและการแต่ง

คำประพันธ์ หรืออาจเป็นข้อคิดของเรื่องในแบบหัดอ่านก็ได้ รายละเอียดของเนื้อหาด้านคำสอนของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยต่าง ๆ มีดังนี้

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยา มีคำสอนน้อยมาก โดยพบคำสอนให้แต่งคำประพันธ์ให้ถูกต้อง ตามที่ครูอาจารย์ได้สอนไว้ และเชื่อมโยงกับความเชื่อทางพุทธศาสนาว่าถ้าไม่ทำตามคำสอน และประมาทครูจะตกนรก ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ ลิขิตวิจิตรสร้อย

คือชุดโตไทยฉันท

สถิถนิตพันธ์

จบสำเร็จเสร็จแก่ง

สารสรร

บอกแจ้ง

โคลงกาพย์

กล่าวไว้ฟังเรียน ฯ

๑ บทใดสอนโลกไว้

อรรถแห่งครูอันลับ

บกลั้วเกรงกลับ

ตกนรกไปแย่ง

เปนฉบับ

บอกแจ้ง

ปรมาท ครูนา

ต่อด้วยยมบาล ฯ

(กรมศิลปากร, 2512: 33-34)

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 2 คือสุบิน ก กา มีคำสอนหลักคืออานิสงส์ของการบวชและความกตัญญู โดยกล่าวว่าการบวชของลูกสามารถส่งให้พ่อแม่ได้รับผลบุญและพ้นจากอบายภูมิได้ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ อาสไณวีรียา

ลุได้ในหฤไท

๑ กระทำพ่อแม่ให้

ให้ดีมีสุขา

ทำสะทาไว้ในใจ

ที่อุโภในโกคา

ได้ไกลโภในนาระกา

สู่ฉ่อฟ้าสุลาไล

(กรมศิลปากร, 2559: 70)

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบคำสอนที่หลากหลายครอบคลุมคำสอนด้านการศึกษา ด้านการดำรงชีวิต การทำงาน และคำสอนทางพุทธศาสนา โดยคำสอนส่วนใหญ่จะอยู่ในตัวอย่างคำประพันธ์และแบบหัดอ่านดังกล่าวแล้วใน “บทที่ 2 เนื้อหาและกลวิธีของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3” ส่วนคำสอนในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 มีคำสอนที่หลากหลายครอบคลุมหลากหลายหัวข้อเช่นเดียวกัน แต่พบว่ามีกรณีเน้นเรื่องแนวทางการปฏิบัติตนของข้าราชการมากขึ้น ดังตัวอย่างการเปรียบเทียบส่วนหนึ่งของคำสอนเรื่องความเป็นข้าราชการที่ดีในจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทในสมัยรัชกาลที่ 3 และจินตามณี ฉบับหมอบรัดเลย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ตัวอย่าง การเปรียบเทียบคำสอนเรื่องการเข้าเฝ้า

จินตตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท	จินตตามณี ฉบับหมอบรัดเล
<p>๑ จัก เฝ้าท้าวอย่าได้ เจริจา</p> <p>กราบ พระบาทมุลิกา สดับถ้อย</p> <p>ทูล กิจอย่าถลิ่งถลา ถล้าถลาก</p> <p>ไถลแฮ</p> <p>ฉลอง แต่เรียบเรียบร้อย เรื่องรู้จึงทูล ฯ</p> <p>๑ อย่า ปดธิราชเจ้า จรรโลง โลกย์</p> <p>เฮย</p> <p>ได้ แต่ลำคดโกง กากผู้</p> <p>มุ ทลู่เล่ห้ลำโพง พุดพล้า</p> <p>สา ระพัดจะรู้ ไล่ล้าวน</p> <p>เหลวไหล ฯ</p> <p>(กรมศิลปากร, 2512: 115)</p>	<p>ธรรมเนียมเข้าเฝ้ากระษัตริย์ภอเป็นอย่างให้</p> <p>กุลบุตรรู้บ้างเล็กน้อย</p> <p>๑ ข้าราชการที่มีตำแหน่งเฝ้าในพระมหากษัตริย์</p> <p>ที่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ เมื่อแรก</p> <p>จะกราบทูลนั้น ต้องว่าคำนี้ขึ้นก่อนว่า ขอเดชะฝ่า</p> <p>ละอองธุลีพระบาทโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม</p> <p>ข้าพระพุทธเจ้าคำนี้ คือตัวผู้จะกราบบังคมทูล</p> <p>ว่าถึงตัว ถ้ามีอีกตั้งแต่สองคนสามคนขึ้นไปจึง</p> <p>บังคมทูลรายชื่อต่อไปว่า พระเมธาธิบดี พระวิชา</p> <p>ธรรม หลวงอุดม เป็นต้น ได้รับพระราชทานบอก</p> <p>พระไตรปิฎก พระสงฆ์สามเณรตามสติปัญญา</p> <p>ขอถวายพระพรราชกุศล ขอเดชะ ฯ</p> <p>(จินตตามณี ฉบับหมอบรัดเล, 2549: 131)</p>

จากตัวอย่างจะเห็นว่าแม้วรรณกรรมตำราเรียนทั้งสองเรื่องจะมีคำสอนเรื่องการเข้าเฝ้า แต่จินตตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทสอนในภาพกว้างว่าให้กราบทูลด้วยดี อย่าโกหก ในขณะที่ ฉบับหมอบรัดเล สอนรายละเอียดเชิงปฏิบัติอย่างคำที่ใช้ในกราบบังคมทูล เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาทั้ง 3 ด้านในวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 สมัย จะสามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาวรรณกรรมตำราเรียน 3 ยุคสมัย

	ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3		สมัยรัชกาลที่ 3	หลังสมัยรัชกาลที่ 3
	อยุธยา	รัชกาลที่ 2		
ด้านหลักการอ่านเขียน	อักษรสามหมู่ การแจกลูก คำควบกล้ำ อักษรนำ มาตราตัวสะกด เครื่องหมายการ เขียน การใช้ ส ษ ศ การใช้ไม้ผันไม้ มลาย การใช้ ฤ ฦ ฤ ฎ	มาตรา ตัวสะกด	อักษรสามหมู่ การแจกลูก คำควบกล้ำ อักษรนำ มาตราตัวสะกด เครื่องหมายการเขียน การใช้ ส ษ ศ การใช้ไม้ผันไม้มลาย การใช้ ฤ ฦ ฤ ฎ	อักษรและการแจกลูก อักษรนำ คำควบกล้ำ ตัวสะกด คำพ้อง คำที่มีกรันต์
ด้านการแต่งคำประพันธ์	- รวมไว้ในเล่มเดียวกับเรื่อง หลักการอ่านเขียน - รวบรวมตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ	-	- มีการแยกแบบการประพันธ์อันลักษณะออกมาต่างหากจากเนื้อหาอื่น - วางบรรทัดฐานให้เป็นแบบแผน	- พบเนื้อหาด้านหลักการแต่งคำประพันธ์น้อยลง

	ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3		สมัยรัชกาลที่ 3	หลังสมัยรัชกาลที่ 3
	อยุธยา	รัชกาลที่ 2		
ด้านคำสอน	- สอนให้ใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง	- อานิสงส์ของการบวช - ความกตัญญู	1) การศึกษา 1.1) คำสอนเกี่ยวกับการเรียน 1.2) คำสอนเกี่ยวกับครู 2) การดำรงชีวิตและการทำงาน 2.1) การปฏิบัติตนของผู้ครองเรือน 2.2) การปฏิบัติตนของข้าราชการ 3) พุทธศาสนา	1) การศึกษา 1.1) คำสอนเกี่ยวกับการเรียน 1.2) คำสอนเกี่ยวกับครู 2) การดำรงชีวิตและการทำงาน 2.1) การดำเนินชีวิต 2.2) การปฏิบัติตนของข้าราชการ 3) พุทธศาสนา * เน้นคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของข้าราชการ

ลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการอ่านเขียนคือมีเนื้อหาที่เน้นการอ่านออกเขียนได้ โดยเฉพาะการแจกลูกสะกดคำและมาตราตัวสะกด ในขณะที่เนื้อหาด้านหลักการอ่านเขียนในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยากล่าวถึงหลักการอ่านเขียนในฐานะเครื่องมือของการแต่งคำประพันธ์และให้นำหน้าไปที่เนื้อหาด้านหลักการแต่งคำประพันธ์มากกว่า ส่วนเนื้อหาด้านหลักการอ่านเขียนในสมัยหลังที่มีการปฏิรูปการศึกษาจะเน้นไปที่การนำไปใช้ในทางราชการ นอกจากนี้ลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ในด้านเนื้อหายังมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการแต่งคำประพันธ์คือมีการแยกเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการประพันธ์ฉันทลักษณ์ออกมาเป็นเล่มต่างหากจากเนื้อหาเรื่องอื่นและมีการวางบรรทัดฐานให้เป็นแบบแผน ขณะที่ในสมัยต่อมาพบเนื้อหาเรื่องนี้มีน้อยลง ส่วนเนื้อหาด้านคำสอนจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีเนื้อหาที่หลากหลายขึ้นกว่าในสมัยก่อนหน้าครอบคลุมถึงเรื่องการศึกษา การดำรงชีวิต การทำงานและคำสอนทางพุทธศาสนาในขณะที่วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังเน้นไปที่คำสอนสำหรับข้าราชการ

3.3.4 ด้านการเผยแพร่วรรณกรรมตำราเรียน

การเผยแพร่วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยอยุธยาคือจินตามณีนันท์ใช้วิธีการคัดลอกต่อกันไป โดยผู้คัดลอกสามารถเพิ่มเติมหรือแก้ไขเนื้อหาได้ตามที่เห็นว่าเหมาะสม ดังจะเห็นได้การที่หนังสือจินตามณีนันท์ที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ ไม่มีเล่มใดที่เหมือนกันทุกประการเลยและการมีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณยุกต์ตรีและจัตวา ทั้งที่สมัยอยุธยาไม่มีวรรณยุกต์ทั้งสองใช้ เนื่องมาจากการปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาของผู้คัดลอก หนังสือสุบิน ก กา ในสมัยรัชกาลที่ 2 เองก็ไม่พบหลักฐานว่ามีการเผยแพร่ด้วยวิธีการอื่นที่แตกต่างออกไปนัก

สมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงสืบทอดแนวคิดเรื่องผู้คัดลอกวรรณกรรมตำราเรียนสามารถปรับเนื้อหา รวมถึงลำดับเนื้อหาใหม่ได้ตามที่เห็นสมควรอยู่ ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏในจินตามณีนอบบสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (2560,110) ให้เปลี่ยนตำแหน่งเนื้อหาเรื่องนามศัพท์ได้ความว่า “จินตามณีนันท์ นอบบสมเด็จพระบรมมานุชิต ประดิษฐ์ดัดแปลงแต่งต่อใหม่ ท่านเอานามศัพท์วางไว้ณะเบื้องต้น แม้ว่าบุคคลผู้ใดชอบใจอย่างฉบับเดิม ก็พึงลอกเขียนนามศัพท์นี้ก่อนแล้วจึงย้อนไปเขียนนมนัสการต่อฝ่ายหลัง ดังเราบอกไว้นี้เถิด” แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เกิดความแนวคิดเรื่องการทำความรู้ให้มีความรู้ให้มีมาตรฐานและเผยแพร่ออกสู่สาธารณชนในวงกว้างมากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดคือวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องตำราฉันทวรรณพฤติ มาตราพฤติ และเพลงยาวกลบท ซึ่งจารึกอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอย่างเป็นทางการและเป็นสาธารณะและเปิดโอกาสให้ผู้คนทั่วไปเข้าถึงความรู้ได้ง่ายและกว้างขวางขึ้น

หลังจากการเผยแพร่ความรู้ให้กว้างขวางเป็นสาธารณะได้เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีนโยบายการเผยแพร่ความรู้ออกไปยังทั่วประเทศดังปรากฏในประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117 ซึ่งประกาศเมื่อวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) มีเนื้อความระบุจำนวนนักเรียนที่ควรได้รับการศึกษาโดยประมาณ การแบ่งมณฑลเป็น 6 มณฑลเพื่อจัดการศึกษา การปฏิบัติการในมณฑลต่าง ๆ ครู โรงเรียนและค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาเพื่อบำรุงการศึกษาในหัวเมือง ดังตัวอย่างจากส่วนหนึ่งของประกาศโครงการศึกษา ร.ศ.117 ภาค 2 ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง ดังนี้

คาดคะเนพลเมืองและที่เรียนซึ่งมีอยู่

๑. การศึกษาในหัวเมืองนั้น คະเนาพลเมืองที่เปนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มีอยู่ ๕,๕๐๐,๐๐๐ คน เด็กหญิงทั้งชายในอายุเล่าเรียน ๑ ใน ๖ ของพลเมืองเปนเด็กประมาณ ๙,๐๐๐,๐๐๐ คน แบ่งเปนเด็กผู้หญิงเสียกึ่งหนึ่ง คงเด็กผู้ชาย ๑ ใน ๑๒ ของพลเมือง เปนเด็กผู้ชาย ๔๕๐,๐๐๐ คน คະเนาไม่ได้มาโรงเรียนเสียด้วยเหตุต่าง ๆ อีกครึ่งหนึ่ง คงเด็กผู้ชาย ๒๒๕,๐๐๐ คนที่ควรมาเรียนเปนมัธยม ประมาณในเวลานี้มีอยู่แล้ว โรงเรียนชलयศักดิ์ ๓๔ โรงเรียน นักเรียน ๑,๒๑๔ คน ที่ได้มาขอจดทะเบียนสอนตามแบบกรมศึกษาธิการ

โรงเรียนไทยสาขามหามกุฏราชวิทยาลัย ๓ โรงเรียน เด็กประมาณ ๑๕๐ คน โรงเรียน ก ข โนมตามวัดต่าง ๆ ที่ได้ยื่นจำนวนเมื่อ ศก ๑๑๖ (พ.ศ.๒๔๔๐) เป็นจำนวนวัด ๔,๑๒๐ วัด จัดเป็นโรงเรียน ก ข โนม พระสงฆ์เป็นครูสอนหนังสือไทย ๒,๙๒๘ รูป ...

แบ่งเป็นมณฑลใหญ่ในการตรวจ

๒. เพื่อการที่จะจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองตลอดพระราชอาณาเขต ควรจะแบ่งออกเป็น ๖ มณฑลใหญ่ ในการตรวจการเล่าเรียนดังนี้

- (๑) มณฑลกลาง รวมมณฑลกรุงเทพฯ มณฑลกรุงเก่า และมณฑลนครชัยศรี
- (๒) มณฑลเหนือ รวมมณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลลาวเฉียง
- (๓) มณฑลตะวันออก รวมมณฑลนครราชสีมา มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว
- (๔) มณฑลตะวันออกเฉียงใต้ รวมมณฑลปราจีนบุรี มณฑลเขมร มณฑลจันทบุรี
- (๕) มณฑลตะวันออกเฉียงใต้ รวมมณฑลราชบุรี มณฑลชุมพร มณฑลนครศรีธรรมราช
- (๖) มณฑลตะวันตก รวมมณฑลภูเก็ต มลายู และมณฑลไทยบุรี

(คณะกรรมาธิการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติ, 2511: 236-238)

นอกจากนี้ในหนังสือแบบเรียนเร็วของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังระบุที่มาของการทรงพระนิพนธ์วรรณกรรมตำราเรียนเล่มนี้ว่า เด็กที่เรียนแบบเรียนหลวงอยู่ในหัวเมืองนั้นไม่สามารถเรียนต่อเนื่องได้ จึงต้องมีแบบเรียนที่สามารถเรียนจบได้เร็วขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการกระจายการศึกษาออกมายังหัวเมืองต่าง ๆ รวมถึงมีการปรับปรุงแบบเรียนให้เหมาะสมกับผู้เรียนในหัวเมืองด้วย ดังความว่า

“หนังสือแบบเรียนเร็วนี้ ข้าพเจ้าได้ปรารถนาที่จะแต่งแต่ในรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๒ ในปีนั้นข้าพเจ้าบวชขึ้นไปจำพรรษาอยู่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่เกาะบางปอิน ได้ช่วยจัดการอุปการะแก่โรงเรียนหลวงซึ่งมีอยู่ที่วัดนิเวศน์ เห็นเด็กนักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่หลาย ๆ ปี ไม่ใคร่จะรู้ได้เพียงไร ถ้ามองอาจจะได้ความว่า **เด็กตามหัวเมือง**ที่มาฝากเรียนหนังสือที่วัดไว้มีเวลาเล่าเรียนไม่เต็มปีเพราะต้องไปช่วยบิดามารดาทำนาหาเลี้ยงชีวิตปีละหลาย ๆ เดือน **แบบเรียนหลวงคือ มูลบทบรรพกิจ** เป็นต้น ซึ่งใช้อยู่ในเวลานั้นจะต้องใช้เวลาเรียนไม่ต่ำกว่าปีหนึ่งจึงจะรู้ตลอดเล่ม เด็กเรียนได้เพียงครึ่งหนึ่งค่อนหนึ่งยังไม่ทันรู้หนังสือ พอถึงฤดูนาต้องไปช้านาน กลับมาก็ลืมเสียโดยมาก ... ข้าพเจ้าจึงคิดเห็นว่าควรจะมีแบบเรียนอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งให้เด็กเรียนจบได้ แต่ภายในหกเดือนที่เป็นคราวเรียนในปีหนึ่ง”

(ดำรงราชานุภาพ, 2542: ก)

จะเห็นว่าลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้านการเผยแพร่วรรณกรรมตำราเรียนคือเริ่มมีการเผยแพร่วรรณกรรมตำราเรียนอย่างเป็นทางการมากขึ้น โดยมีการนำวรรณกรรมตำราเรียนจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามซึ่งประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึง

ได้ ทั้งนี้ยังมีการสืบทอดลักษณะการคัดลอกและดัดแปลงวรรณกรรมตำราเรียนตามวิจารณ์ญาณของผู้คัดลอกจากสมัยก่อนหน้าและเป็นจุดเริ่มต้นแนวคิดการขยายการศึกษาให้กว้างไกลในสมัยถัดไป

การเลือกเผยแพร่วรรณกรรมตำราเรียนในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นกุศโลบายที่น่าสนใจ กล่าวคือ วัดเป็นสถานศึกษามาตั้งแต่อดีต แต่เป็นการศึกษาแบบปิด คือ เฉพาะผู้ชายที่ต้องบวชเรียน และมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน วรรณกรรมตำราเรียนสมัยรัชกาลที่ 3 ที่จารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ยังคงสืบความสำคัญของวัดต่อการศึกษา แต่ก็ปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะกับยุคสมัยที่ต้องขยายความรู้ และเปิดโอกาสการเข้าถึงความรู้ให้มากขึ้นจึงใช้การจารึกในสถานที่ภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ผู้ที่เข้ามาในวัดสามารถอ่านและศึกษาความรู้ได้ด้วยตนเองโดยไม่มีการปิดกั้นใด ๆ

สรุปได้ว่าการศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมตำราเรียนทั้ง 3 ยุคสมัยใน 4 ด้าน คือ ด้านผู้แต่ง ด้านผู้อ่าน ด้านเนื้อหา และด้านการเผยแพร่พบว่า ด้านที่ 1 ด้านผู้แต่ง ผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอิสระจากราชสำนักมากขึ้น มีผู้แต่งจากหลากหลายกลุ่มทั้งที่เป็นพระและฆราวาส รวมถึงมีผู้แต่งที่ร่วมกันแต่งเป็นคณะ ส่วนในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 มีข้าราชการที่มีหน้าที่ด้านการศึกษาโดยตรงเป็นผู้แต่ง ด้านที่ 2 ด้านผู้อ่าน ผู้อ่านในสมัยอยุธยาคือปราชญ์ และเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงด้านกลุ่มผู้อ่านให้มาเป็นที่เด็กได้จากวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีวรรณกรรมตำราเรียนสำหรับโดยเฉพาะเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากและยังมีวรรณกรรมตำราเรียนที่มีกลุ่มผู้อ่านเป็นผู้ใหญ่เช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้า ต่อมาในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 มีกลุ่มผู้อ่านเป็นเด็กเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ลักษณะเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนแสดงให้เห็นว่าเน้นไปที่กลุ่มเด็กที่จะรับราชการในอนาคต ด้านที่ 3 ด้านเนื้อหา เนื้อหาหลักภาษาของทั้ง 3 สมัยนั้นใกล้เคียงกันเพียงแต่มีรายละเอียดต่างกันและกลวิธีต่างกัน ซึ่งอาจต่างกันมากบ้างน้อยบ้างตามแต่วัตถุประสงค์หรือที่มาของวรรณกรรมตำราเรียนแต่ละเล่ม ส่วนเนื้อหาหลักคำประพันธ์ ตำราเรียนสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 จะรวมไว้ในเล่มเดียวกับเรื่องหลักการอ่านเขียนโดยรวมตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ไว้ ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการแยกแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ออกมาต่างหากจากเนื้อหาอื่น รวมถึงมีความพยายามจะวางบรรทัดฐานให้เป็นแบบแผน และเผยแพร่ให้เป็นสาธารณะ ต่อมาในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 เนื้อหาด้านหลักคำประพันธ์ได้ลดบทบาทลง โดยพบในวรรณกรรมตำราเรียนเพียงบางเล่มและมีสัดส่วนน้อยกว่าเนื้อหาด้านอื่น ๆ และเนื้อหาคำสอนในสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 พบไม่มาก กล่าวถึงความสำคัญของการตั้งใจเรียนและการเคารพครูอาจารย์ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนา ในสมัยรัชกาลที่ 3 พบคำสอนหลากหลายครอบคลุมคำสอนสำหรับทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ สามเณร และฆราวาส ทั้งคำสอนทางโลกและทางธรรม และหลังสมัยรัชกาลที่ 3 เน้นคำสอนสำหรับการเป็นข้าราชการที่ตีมากขึ้น ด้านที่ 4 ด้านการเผยแพร่ สมัยก่อนรัชกาลที่ 3 ใช้การคัดลอกตำราต่อกันไป โดยผู้คัดลอกอาจดัดแปลงเนื้อหาได้ตามความเหมาะสม สมัยรัชกาลที่ 3 เริ่มมีการเผยแพร่ให้เป็นสาธารณะ

ผ่านการจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 ได้มีการเผยแพร่ตำราเรียนให้กว้างขวางขึ้นไปยังหัวเมืองทั่วประเทศ ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ การมีผู้แต่งทั้งจากในและนอกราชสำนัก รวมถึงมีผู้แต่งหลายคน การเริ่มมีตำราเรียนสำหรับเด็กโดยเฉพาะและยังคงมีตำราเรียนสำหรับผู้ใหญ่ การมีเนื้อหาที่เน้นการอ่านเขียนและวางบรรทัดฐานการแต่งคำประพันธ์ควบคู่ไปกับคำสอน และการเริ่มเผยแพร่อย่างเป็นสาธารณะ ลักษณะเหล่านี้บางประการสืบทอดมาจากสมัยก่อนหน้าและปรับให้เข้ากับยุคสมัยบางประการเป็นแนวทางให้แก่วรรณกรรมตำราเรียนสมัยหลัง

บทที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 กับบริบททางสังคม

วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีจำนวนและความหลากหลายมากขึ้นจากสมัยก่อนหน้า แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนและความเฟื่องฟูของการส่งเสริมการศึกษาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้เนื่องจากวรรณกรรมตำราเรียนไม่ได้เป็นเพียงหนังสือที่แต่งขึ้นมาเท่านั้น แต่ยังมีหน้าที่ถ่ายทอดอุดมการณ์และค่านิยมที่สังคมยอมรับ รวมถึงใช้เป็นเครื่องมือในการขัดเกลาสังคมด้วย (วิสันต์ สุขวิสิทธิ์, 2554: 388-389) ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนกับบริบททางสังคมซึ่งแวดล้อมตัวบทอยู่ พบว่าปัจจัยทางสังคม 3 ด้านที่ส่งผลให้เกิดความนิยมสร้างวรรณกรรมตำราเรียนและทำให้เกิดลักษณะที่วรรณกรรมตำราเรียนร.3 เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนหน้า รวมถึงมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3 ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนกับอิทธิพลจากชาติตะวันตก ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนกับพุทธศาสนาและการศึกษา และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนกับเศรษฐกิจและการค้า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 วรรณกรรมตำราเรียนกับอิทธิพลจากชาติตะวันตก

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหลายประเทศในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นไม่สงบเรียบร้อยนักโดยแม้ว่าพม่ามีศึกสงครามกับอังกฤษจึงไม่ได้ยกทัพมารบกับไทย แต่ไทยก็ยังมีสงครามกับเวียงจันทน์ เขมรและญวน ทั้งยังมีความวุ่นวายที่เมืองไทรบุรีและกัณฑ์ตันทางตอนใต้ (เกริกฤทธิ์ ไทคุณธพ, 2553: บทบรรณาธิการ) ทว่าความสัมพันธ์กับต่างประเทศที่สำคัญและส่งผลต่อการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มากที่สุดคืออิทธิพลจากประเทศตะวันตก ได้แก่ อังกฤษซึ่งแสวงหาทรัพยากรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและค้าขายในประเทศไทย และอเมริกาซึ่งมีคณะมิชชันนารีเข้ามาสอนศาสนา รวมถึงนำวิทยาการต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่พร้อมกันด้วย (พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529)

การค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการขยายตัวมาก โดยเฉพาะการค้าส่งออกซึ่งรัฐได้มีการวางรากฐานการค้าโดยส่งเสริมการค้าสำเภาจีนและส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ ไทยได้มีการทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษในพ.ศ.2369 และส่งเสริมการผลิตเพื่อส่งออกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ 4 ชนิด คือ ฝ้าย พริกไทย ยาสูบและอ้อย (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2550: 74) ส่งผลให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีประเทศตะวันตกเป็นคู่ค้าใหม่ที่มีการค้าในปริมาณสูงขณะนั้นอังกฤษเป็นชาติที่มีบทบาทสำคัญในการค้าโลก โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้การค้าขยายตัว ได้แก่

การปฏิวัติอุตสาหกรรมซึ่งทำให้เกิดความต้องการทรัพยากรและตลาดค้าขายสูงขึ้นและการที่สงครามในยุโรปยุติลงซึ่งทำให้ประเทศตะวันตกหันมาสนใจการติดต่อค้าขายกับประเทศตะวันออกมากขึ้น (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2550: 34) อังกฤษเป็นคู่ค้าที่มีอำนาจและประสงค์จะใช้กติกากองตนในการค้ากับไทย การรักษาสถาปัตยกรรมของประเทศไทยจึงกลายเป็นการต่อรองทางการเมืองที่สำคัญ โดยปัญหาสำคัญในการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษคือการที่ไทยค้าขายด้วยระบบผูกขาด มีอัตราภาษีที่หลากหลายตามขนาดและประเภทของเรือ ควบคู่ไปกับประเภทของสินค้า ทั้งยังมีสินค้าบางชนิดถูกจัดเป็นสินค้าต้องห้าม นอกเหนือจากเรื่องการค้า ไทยยังมีปัญหาเกี่ยวกับอังกฤษในประเด็นเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น เรื่องการเช่าและผนวกพื้นที่ที่ทับซ้อนกับเขตอิทธิพลของรัฐสยาม คือ เกาะหมาก (ปีนัง) และดินแดนตรงข้ามเกาะหมากที่เรียกว่า โปรวินซ์ เวลส์ลีย์ (Province Wellesley) จากเมืองไทรบุรีซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของไทย และกรณีส่งเชลยมอญที่พระยาชุมพร (ชุย) กวาดต้อนมาคืนให้อังกฤษ รวมถึงมีการพยายามทำข้อตกลงร่วมกันในการทำสนธิสัญญาเบอร์นีย์ซึ่งเป็นการทำข้อตกลงให้อังกฤษยอมรับสิทธิและอธิปไตยของสยามเหนือกัลันตันและตรังกานู (สุเนตร ชุตินธรานนท์ และวิมล กัลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2564: 12-13) โดยตั้งแต่ในสมัยอยุธยาในแหลมมลายูตอนบนอย่างไทรบุรี กัลันตันและบางส่วนของปัตตานีไม่อาจอยู่เป็นอิสระได้และมักเป็นเขตขยายอำนาจที่ไทยกับพม่าจะเข้าครอบครอง เพราะอยู่ในบริเวณที่มีแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ มีแร่ธาตุสำคัญคือดีบุกและทองคำ และบริเวณไทรบุรีและปัตตานียังเป็นศูนย์กลางการค้าบนฝั่งทะเลของแหลมมลายูทางเหนือมาตั้งแต่สมัยโบราณจึงเหมาะที่จะเป็นฐานทางเศรษฐกิจและกำลังทัพในสงคราม รัฐในแหลมมลายูตอนเหนือตั้งแต่ไทรบุรีไปจนถึงตรังกานูจึงถูกบีบให้ต้องเป็นพันธมิตรกับมหาอำนาจฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตามแต่สภาพการเมืองในแต่ละยุคสมัย เมื่อประเทศตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทรัฐในแหลมมลายูก็ทำสัญญาให้สิทธิพิเศษบางประการกับชาติตะวันตก เช่น ไทรบุรีเข้าเป็นมิตรกับมะละกาในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 แต่เมื่อมะละกาเสียแก่โปรตุเกส ไทรบุรีก็กลับมาเป็นมิตรกับไทย เมื่อฮอลันดามีอำนาจในมะละกาแทนโปรตุเกส ไทรบุรีก็ทำสัญญาทางการค้ากับฮอลันดา ไทรบุรียังส่งบรรณาการให้ไทยสลับกับพม่า หรือส่งบรรณาการแก่ทั้งสองฝ่ายในบางช่วงเวลา (พรธนาม เภาธรรมสาร, 2554: 45-46) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวความสัมพันธ์ระหว่างเมืองไทรบุรีกับไทยยังคงเป็นไปในลักษณะดังกล่าว โดยไทรบุรีที่ขณะนั้นมีสถานะเป็นประเทศราชของสยามได้ทำสัญญาให้อังกฤษเช่าเกาะหมาก โปรวินซ์ เวลส์ลีย์ (เตช บุนนาค, 2554: 18-24) ทั้งยังดึงอังกฤษเข้ามามีส่วนร่วมในความขัดแย้งระหว่างไทยกับไทรบุรีด้วย ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในเรื่องมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติความว่า

ความปรากฏในจดหมายเหตุอังกฤษว่า เจ้าพระยาไทร (ปะแฉรัน) บอกไปยังอังกฤษ ๒ ครั้ง ว่ามีความทุกข์ร้อนเกิดขึ้น ด้วยไม่ถูกกับไทย ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าจะเป็นเมื่อครั้งเกิดบาดหมางกับ พระยาอภัยนุราชครั้ง ๑ จะเป็นเมื่อครั้งไทยยกกองทัพลงไปตั้งต่อเรือที่เมืองสตูลครั้ง ๑ ฝ่ายอังกฤษ ได้รับเข้าเกาะหมากจากพระยาไทร และยังคงอาศัยซื้อหาเสบียงอาหารที่เมืองไทรบุรี รู้สึกว่าควรจะช่วยสงเคราะห์เจ้าพระยาไทร แต่ที่จะสงเคราะห์อย่างไร มาร์ควิส เฮสติงส์สั่งครอว์เฟิร์ดให้มาปรึกษากับอังกฤษ เจ้าเมืองเกาะหมากซึ่งเป็นผู้อยู่ใกล้ แต่กำชับมาในคำสั่งว่าอย่าให้ครอว์เฟิร์ดทำอะไรให้อังกฤษต้องเข้าไปรับความลำบากอยู่กลางในระหว่างเจ้าพระยาไทรกับไทยได้ เมื่อครอว์เฟิร์ดมาจากเมืองอินเดีย ยังไม่รู้ข่าวที่เจ้าพระยาไทรฯ ลงไปได้เมืองไทร ต่อมาถึงเกาะหมากจึงได้ทราบ ในขณะนั้นเจ้าพระยาไทรหนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะหมาก เจ้าพระยาไทรฯ เขียนจดหมายไปถึงอังกฤษ ให้ส่งตัวเจ้าพระยาไทรให้เจ้าพระยาไทรฯ ที่เกาะหมาก คนกำลังตื่นกันว่ากองทัพไทยจะยกเลยลงไปตีถึงเกาะหมาก พอเจ้าพระยาไทรฯ รู้ว่าครอว์เฟิร์ดเป็นทูตมาจากอินเดีย ก็มีจดหมายให้คนถือลงไปถึง เล่าเรื่องเหตุการณ์ที่ต้องตีเมืองไทรให้ครอว์เฟิร์ดทราบ แลบอกไปในจดหมายว่า ไทยไม่ได้ตั้งใจจะยกกองทัพลงไปตีถึงเกาะหมาก อย่านให้อังกฤษมีความวิตก แต่ถึงกระนั้น พวกอังกฤษที่เกาะหมากก็ไม่ไว้วางใจ คำสั่งที่ครอว์เฟิร์ดได้รับมาจากเจ้าเมืองเกาะหมากมีแต่ให้คิดอ่านให้ไทยคืนเมืองไทรให้เจ้าพระยาไทรปกครองตามเดิมอย่างเดียว

(อุดมสมบัติ, 2554: 149-150)

ด้วยความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นแต่มีความสำคัญดังกล่าว ประกอบกับการที่อังกฤษเอาชนะพม่า ซึ่งเป็นคู่สงครามสำคัญของไทยมาอย่างยาวนานได้ทำให้ไทยตระหนักถึงแสนยานุภาพของอังกฤษ (กรมศิลปากร, 2542: 37-40) และมีความตื่นตัวในการรับมือกับอิทธิพลของอังกฤษและปกป้องประเทศโดยในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการสร้างป้อมปราการใหม่หลายแห่ง รวมถึงการพัฒนาความรู้ของประชาชนในประเทศและการแสดงความมีอารยะให้ชาวต่างชาติเห็นผ่านการพัฒนาตำราเรียน เห็นได้จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งความว่า “การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีก็อยู่แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าเสียที่แก่พวกเขาได้ การงานสิ่งของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ให้ดีให้เอาอย่างเขาแต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว ” (ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบตี, 2538: 152) จะเห็นว่าความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก ถูกกล่าวถึงในลักษณะที่ต้องระวังเช่นเดียวกับศึกสงคราม และวิธีการที่ปกป้องประเทศไว้คือการเรียนรู้วิทยาการตะวันตกอย่างมีวิจารณญาณ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจในการส่งเสริมการศึกษาของพระองค์ เช่น โปรดให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทแต่งวรรณกรรมตำราเรียนเรื่องจินตามณีฉบับใหม่ โปรดให้มีการบอกหนังสือเพื่อการสอบพระปริยัติธรรม โปรดให้จารึกความรู้ต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม

ความรู้แบบตะวันตกหลังไหลเข้าสู่ประเทศไทยมากขึ้น ส่งผลให้โลกทัศน์ที่มีต่อความรู้ของชนชั้นนำเปลี่ยนแปลงไป และเกิดนโยบายการวางรากฐานทางด้านความรู้ สอดคล้องกับพระราชนิยามด้านวรรณกรรมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคือทรงสนพระทัยวรรณคดีที่มีสาระทางวิชาการมากกว่าวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องเป็นนิทานเพื่อความบันเทิง (กุสุมา รักษมณี, 2530: 44-45) เห็นได้จากความเฟื่องฟูของวรรณกรรมตำราเรียนและวรรณกรรมคำสอนต่าง ๆ รวมถึงการเน้นย้ำค่านิยมเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับการศึกษาในวรรณกรรมตำราเรียน ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วในหัวข้อเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนด้านเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม

การส่งเสริมการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกประการหนึ่งคือการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนหนังสือขึ้นที่โรงงานเป็นครั้งแรก โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่าทรงสันนิษฐานว่าการสวดไอ้เอ้ววิหารรายตามศาลารายในวัดพระแก้วนั้นเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นที่โรงงานข้างประตูต้นสน นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าและราชินิกุลที่รับราชการฝ่ายในได้เรียนหนังสือ ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 บางคนได้มาเป็นอาจารย์ ข้าราชการผู้หญิงได้ฝึกหัดจารคัมภีร์ใบลานจนสำเร็จเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกของหลวงชุดแรกที่จารด้วยฝีมือผู้หญิง คือคัมภีร์ฉบับทองน้อย แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมการศึกษาของผู้หญิงให้ทัดเทียมกับการศึกษาของผู้ชายด้วย (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2550: 125-149)

วรรณกรรมตำราเรียนเรื่องเพลงยาวกลบทปรากฏ “เพลงยาวกลอนสุภาพ เรื่องพระราชปรารภ” ได้กล่าวถึงพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมการศึกษาของประชาชน ดังต่อไปนี้

๑ เฉลิมลักษณะกลอนเพลงบรรเลงแกลง

โดยนิยมสมเด็จเสด็จแสดง	จัดจำแนกแจกแจงสังวาชรด
ประมวญหมู่มาตยาปรีชาฉลาด	ฉลองพระราชนิพนธ์ยุบลบท
ให้บริบูรณ์พูนเพิ่มเฉลิมพระยศ	น้อมประณตบูชาพระอาราม
ซึ่งทรงพระราชอุทิศประดิษฐ์ประดับ	ประสงค์สำหรับผู้รู้กลอนอักษรสยาม
จะได้เห็นเช่นภิปรายแยบคายความ	พยายามลอกเขียนร่ำเรียนรักษ
ด้วยก่อนเก่าเหล่าลูกตระกูลปราชญ์	ทั้งเชื้อชาติชนผู้ตีมียศศักดิ์

ยอมหักฟีกสีกาข้างอาลักษณ์	ลัษณรู้หลักพากย์พจน์กลบทกลอน
ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบ	ประพทพทบาไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร	จึงขอพรพทธาไตรถยาคุณ

(ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2554: 526)

จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้ประชาชนได้เล่าเรียนจากจารึกที่แสดงไว้เป็นแบบอย่างในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้เกิดความเชี่ยวชาญเหมือนปราชญ์ในอดีต แม้ว่าความรู้ที่เผยแพร่ในที่นี้จะเน้นไปที่เรื่องการแต่งคำประพันธ์ แต่จากข้อความที่ว่าปราชญ์ในอดีตฝึกหัดข้างอาลักษณ์จนรู้หลักกลบทกลอน ในขณะที่ “ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบประพทพทบาไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร จึงขอพรพทธาไตรถยาคุณ” แสดงให้เห็นว่าการเป็นปราชญ์ไม่ได้หมายถึงเฉพาะการมีความรู้ข้างอาลักษณ์เท่านั้น แต่ยังหมายถึง การเป็นคนตรงข้ามกับ “คนพาลสันดานหยาบ” ที่มักพบในแผ่นดิน คือเป็นผู้มีความประพฤติดีด้วย

ความรู้ที่เคยเป็นความลับส่งต่อเฉพาะในวงศ์ตระกูลก็ได้รับการเผยแพร่ออกสู่สาธารณะในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เช่นกัน พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนากล่าวถึงปรากฏการณ์การเผยแพร่ความรู้และการทำตำราที่เฟื่องฟูขึ้นในสมัยนี้ว่าเป็นการเปลี่ยนทัศนคติต่อความรู้ที่สำคัญของคนในสังคม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากการเข้ามาของประเทศตะวันตก ความว่า

การเผยแพร่ความรู้เหล่านี้เป็นการเปลี่ยนทัศนคติที่สังคมไทยทั้งกลุ่มชนชั้นนำและสามัญชน มีความยึดมั่นว่าวิชาความรู้เป็นสมบัติที่พึงหวงแหนของวงศ์ตระกูล ไม่ควรเผยแพร่ออกสู่สาธารณชน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงทัศนคติดังกล่าวนี้ ดังนั้นในการรวบรวมสรรพตำราที่จะนำมาเป็นต้นฉบับในการจารึกนั้น ได้ผ่านการคัดเลือกและตรวจสอบแก้ไขโดยนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่โปรดเกล้า ๆ ตั้งขึ้น ด้วยเกรงว่าอาจมีการต่อเติมขึ้นภายหลังตามใจผู้คัดลอก เจ้าของตำราจะหวงความรู้ไม่ยอมให้ตำราที่แท้จริงมา กล่าวกันว่าตำราบางอย่างเช่นตำรายาลึงกับต้องให้เจ้าของสาบานเสียก่อน ... อาจวิเคราะห์ได้ว่าอารยธรรมตะวันตกที่เริ่มหลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยในปลายรัชสมัยของพระองค์น่าจะเป็นปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญในแง่ความคิดแบบตะวันตกที่เห็นว่ารัฐควรให้ความรู้แก่ประชาชน ความคิดนี้อาจน้อมนำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะบำเพ็ญ “ทานบารมี” ในรูปแบบใหม่คือการให้ความรู้เป็นวิทยาทาน เพิ่มเติมจากการบริจาคทรัพย์บำรุงพระพุทธศาสนาที่พระองค์ทรงกระทำมาโดยตลอด ขณะเดียวกันอาจทรงเกรงว่า “ความรู้ใหม่” จากตะวันตกซึ่งกำลังเป็นที่นิยมของชนชั้นนำหัวก้าวหน้า จะทำให้วิชาการต่าง ๆ ของไทยเสื่อมทรามลง

(พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529: 102-103)

นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลจากการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารีในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับความรู้ของคนไทยด้วย กล่าวคือ มิชชันนารีที่เข้ามาในสมัยอยุธยาเป็นมิชชันนารีนิกายคาทอลิกและมุ่งเน้นเผยแพร่คำสอนเพื่อการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ในขณะที่มิชชันนารีที่เข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อยู่ในนิกายโปรเตสแตนต์ เผยแพร่ศาสนาควบคู่ไปกับการให้ความช่วยเหลือชาวบ้านในเรื่องชีวิตประจำวัน เช่น การแพทย์ การให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และการพิมพ์ (ยุวดี ศิริ, 2554: 40) ด้วยวิทยาการเหล่านี้ยัง ทำให้คนไทยยอมรับวิทยาการตะวันตกมากขึ้น สนใจวิทยาศาสตร์มากขึ้นแม้จะยังไม่ยอมเข้ารับ ดั่งจะเห็นได้จากการศึกษาวิทยาการของชนชั้นนำหลายคนในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่น กรมหลวงวงษาธิราชสนิทศึกษาการแพทย์แผนตะวันตก กรมหลวงมหิศวรินทรามาศศึกษาเกี่ยวกับด้านการช่างฝรั่ง นายโหมต อมาตยกุล (พระยากระสาปนกนิโกศล) ศึกษาวิชาเครื่องจักรกล วิชาประสมธาตุและการถ่ายรูป (วิมลทกานต์ อำพันแสง, 2545: 31)

ความสนใจในเรื่องการพัฒนาศึกษายังสามารถเห็นได้จาก “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ซึ่งรับราชการอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 และได้กล่าวถึงวรรณกรรมตำราเรียนว่า

“ข้าพเจ้า... ผู้แต่งหนังสือนี้ มีความกรุณาต่อเด็ก ๆ ทั้งหลายที่จะสืบต่อไปภายหน้า จะได้ยินได้ฟังการต่าง ๆ หนาหูเข้า จะชักเอาปัญญาแลใจแปรปรวนไปด้วย ความที่ไม่รู้อะไร ถึงจะไปเล่าเรียนหนังสืออยู่ที่วัดบ้าง ที่บ้านบ้าง อาจารย์สั่งสอนให้เล่าเรียนหนังสือภ้อรู้ อ่านก็ให้อ่านหนังสือปถม ก กา แล้วก็ให้อ่านหนังสือสวดต่าง ๆ แล้วก็ให้อ่านเรื่องต่าง ๆ ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูหนังสือที่เด็กอ่าน ก็ไม่เปนประโยชน์แก่เด็กเลย แต่หนังสือปถม ก กา เปนที่พ้อให้เด็กอ่านง่ายก็ดี อยู่ถ้าเปนหนังสือไทย ๆ ที่เด็กอ่าน ก็มีแต่หนังสือการประเล้าประโลมโดยมากกว่าหนังสือสุภาสิต เด็กนั้นก็ไม่มีใครจะได้ปัญญาสิ่งใด”

(ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 2564: คำนำ)

จะเห็นว่าการอ่านออกเขียนได้ตั้งแต่ยังเด็กกลายเป็นมาตรฐานของการศึกษาแล้ว การวิเคราะห์คุณค่าและการนิยามประโยชน์ของวรรณกรรมตำราเรียนต่อการศึกษาของเด็กข้างต้นยังแสดงให้เห็นการให้ความสำคัญกับการสอนความรู้ที่เด็กสามารถนำไปใช้จริงได้ สามารถสร้างปัญญาให้เด็กได้ ซึ่งปัญญาในที่นี้หมายถึงรวมถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วย ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาส่วนหนึ่งของหนังสือแสดงกิจจานุกิจที่กล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับการเกิดฝนไว้ว่า

“๑ ถ้ามว่า ระบุฝนทำไมจึงมีฝน ระบุแล้งไม่มีฝน บางทีระบุฝนก็แล้งไปบ้าง ระบุแล้งก็มีฝนบ้าง เปนเหตุอย่างไร ขอตอบตามคำภีร์ไตรภูมิก่อน เขาว่าเมื่อพระอาทิตย์อยู่ทิศใต้ใกล้วิมาน

เทวดา ชื่อว่าสวลาหะ เทวดานั้นกลัวความร้อนไม่ออกจากวิมาน ฝนจึงไม่ตก จึงเรียกว่าระดูแล้ง เมื่ออาทิตย์เดินห่างทิศใต้ไปข้างเหนือ เทวดาวิสลาหะเจ้าของฝน ก็ออกจากวิมาน จึงบันดาลให้ฝนตก จึงเป็นน้ำฝน ... แต่คำที่ว่ามานี้เป็นของไม่มีพยานก็ไม่เห็นจริง ด้วยเทวดาวิสลาหะวิมานอยู่ที่ไหนก็ไม่เห็น จะบันดาลให้ฝนตกจริงก็ไม่จริงก็ไม่รู้ ... ๑ ถ้าจะว่าตามปัญญานักปราชญ์ที่เขาคิดเห็นคำที่เขาว่าภอมียานบ้าง เขาว่าฝนตกที่โนนบ้างที่นี้บ้าง ทั้งตาปีมิได้ขาดสักวันหนึ่ง ด้วยดินฟ้าอากาศแล่นน้ำทะเล เปรียบเหมือนเครื่องกลั่นสุร แลกกันของอื่น ๆ ก็ธรรมดาเครื่องกลั่นนั้น ถ้าเอาน้ำเค็มมากกลั่น อย่าน้ำที่ออกมานั้นก็จืด ... ก็อายแดดร้อนเผาไหม้ในทะเลฤกษ์ในที่ทั้งปวง น้ำนั้นถูกความร้อนก็เป็นอายขึ้นไปในอากาศ น้ำในที่ทั้งปวงก็แห้งงวดไปไม่ใช่ฤกษ์ อย่าน้ำไม่สูญหนีร้อนขึ้นไปหาที่เย็นก็ไปสะสมอยู่ที่อากาศเย็น ๆ จนเป็นก้อนแข็งเข้าเหมือนกันน้ำแข็ง เมื่อถึงเดือนหก เดือนเจ็ด เดือนแปด เดือนเก้า เป็นระดูร้อนนักข้างทิศเหนือ อายร้อนนั้นขับเอาน้ำที่แข็งอยู่ในอากาศเหลวละลายกระจายไปตามลม มาประสมเป็นก้อนเมฆ มีลมจำนวนหนึ่งอัดน้ำที่เหน็บเมฆใกล้ลงมา อายภูเขาแลอายนดินที่มีแรงดูดเหมือนแม่เหล็ก ก็ดูดเอาน้ำนั้นลงมาถึงแผ่นดิน จึงเรียกว่าน้ำฝน เพราะฉะนั้นน้ำฝนจึงได้เย็นกว่าน้ำปกติที่อื่น เพราะละลายออกจากน้ำแข็งในอากาศ แลเมื่อพระอาทิตย์เดินไปข้างทิศใต้ ๆ ก็จะเป็นระดูร้อนก็เกิดเป็นระดูฝนขึ้นเหมือนกัน อาทิตย์เดินไปถึงไหน ก็เป็นระดูฝนขึ้นที่ประเทศนั้น ๆ ะ”

(ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 2564: 38-42)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดีอธิบายเรื่องการเกิดฝน โดยกล่าวถึงความเชื่อตามตำนานว่าไม่มีหลักฐานและอธิบายความหลักการทางวิทยาศาสตร์โดยเปรียบเทียบกับเครื่องกลั่นให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องฝนได้จากอุปกรณ์ที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ของคนในสมัยรัชกาลที่ 3 ลักษณะทางสังคมที่มีความกระตือรือร้นต่อการรับความรู้ใหม่นี้ส่งผลให้การศึกษาเพื่อองฟูและมีสร้างวรรณกรรมตำราเรียนมากขึ้น รวมถึงมีการกล่าวถึงชาวต่างชาติในวรรณกรรมตำราเรียน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3

วรรณกรรมตำราเรียนบางเล่มยังปรากฏเนื้อความที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของชาวตะวันตกที่ส่งผลต่อการสร้างแบบเรียน เช่น เนื้อหาเรื่องการจำแนกพยัญชนะไทยตามฐานกรณ์ที่เกิดเสียงในหนังสือประถม ก กา ความว่า

อักษร 44 ตัวนี้ แบ่งออกได้อีกอย่างหนึ่ง เป็นห้าจำพวก คือ

จำพวกที่ 1 เป็นอักษรที่มีสำเนียงลง คอ เบน 18 ตัว

คือว่า ก ข ช ค คง ณ น ญ ย ร ล ว ห ฬ อ ฮ

จำพวกที่ 2 นั้นแรกจะมีเสียงออกจากปากก็มีลมออกนำฟันก่อน

คือ ช ศ ษ ส

จำพวกที่ 3 นี้ มีสำเนียงออกที่เพดาน

คือ จ ฉ ช ฌ

จำพวกที่ 4 มีสำเนียงออกที่ปลายลิ้น แล่น่าฟัน

คือ ต ต ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ฑ

จำพวกที่ 5 มีสำเนียงออกริมฝีปาก

คือ บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม

อันแบ่งอักษรเพนห้าจำพวกเช่นว่ามานี้ ไม่สู้เป็นสำคัญนักแก่กุลบุตรที่
เพนไทย แต่จำพวกคนมาแต่่นอก ผู้เพนนักปราชชอบเรียนภาษาไทยละเอียด เขา
เห็นสมควรจะแบ่งอักษรไทยเช่นว่านี้ เราจึงได้แบ่งออกตามใจเขา จะได้เพนประโยชน์แก่
ฝรั่งบ้าง

(กรมศิลปากร, 2513: 56-57)

จากตัวอย่าง การแบ่งกลุ่มพยัญชนะตามอวัยวะที่ใช้ออกเสียงนี้ ไม่ตรงกับพยัญชนะวรรคใน
ภาษาบาลีสันสกฤตที่สัมพันธ์กับภาษาไทยมาแต่เดิม แต่กลับตรงกันกับการแบ่งอักษรในหนังสือ
Grammatica Linguae Thai ซึ่งปลเลอแก้วช้อยเขียนอธิบายไวยากรณ์ไทยเป็นภาษาละติน ตีพิมพ์ใน
พ.ศ. 2393 ในสมัยรัชกาลที่ 3 (Pallegoix, 1850 อ้างถึงใน(วิโรจน์ วรรณดี, 2541) จึงสันนิษฐานได้
ว่าการแบ่งกลุ่มอักษรลักษณะนี้ ได้รับอิทธิพลจากสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีชาวต่างชาติจาก
ตะวันตกเข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับข้อความที่ระบุไว้ในตัวบทที่ยกตัวอย่างไป
ข้างต้นว่า “อันแบ่งอักษรเพนห้าจำพวกเช่นว่ามานี้ ไม่สู้เป็นสำคัญนักแก่กุลบุตรที่เพนไทย แต่จำพวก
คนมาแต่่นอก ผู้เพนนักปราชชอบเรียนภาษาไทยละเอียด เขาเห็นสมควรจะแบ่งอักษรไทยเช่นว่านี้
เราจึงได้แบ่งออกตามใจเขา จะได้เพนประโยชน์แก่ฝรั่งบ้าง” จะเห็นว่าประถม ก กาได้แสดงให้เห็น
การอธิบายภาษาไทยด้วยวิธีการทางภาษาศาสตร์ ต่างจากวรรณกรรมตำราเรียนเล่มอื่น ๆ และ
เป็นพัฒนาการสำคัญของการอธิบายความรู้เรื่องนี้ในวรรณกรรมตำราเรียนไทย

สรุปได้ว่าบริบททางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีชาวต่างชาติจากตะวันตกเข้ามามีอิทธิพล
ได้ส่งผลให้เกิดความกระตือรือร้นในการสนับสนุนทางการศึกษาทั้งการศึกษาความรู้ดั้งเดิมของไทย
และการศึกษาวิทยาการตะวันตก การสร้างวรรณกรรมตำราเรียนจึงมีความเฟื่องฟูขึ้นในสมัยนี้ รวมถึง
มีเนื้อหาบางส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากแนวทางการศึกษาแบบตะวันตกด้วย

4.2 วรรณกรรมตำราเรียนกับพุทธศาสนาและการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจด้านการทะนุบำรุงพุทธศาสนา มาก โดยทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์และสร้างวัดจำนวนมาก (ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 2538: 146) ดังที่ปรากฏในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งนายมีมหาดเล็กเป็นผู้แต่ง ได้กล่าวถึงการโปรดให้สร้างและซ่อมแซมวัดในสมัยรัชกาลที่ 3 ไว้ว่า

ครั้นเสร็จสรรพจับสร้างพระอาวาส	ทั่วพระราชนิเวศน์เขตสถาน
ที่เศร้านมอทองมัวแลรั่วราน	โบสถ์เจดีย์วิหารแลการเปรียญ
ทั้งกุฎีที่ฐานสะพานเขื่อน	ที่หลีกเลื่อนสร้างใหม่ให้เสถียร
ทั้งพระปราสาทพระระเบียงเวียงเวียน	ที่หักเหี้ยนเปลี่ยนใหม่ไปใ้เต็ม
ทั้งหอไตรหอรอชั่งทั้งโรงกรีก	ที่ปรักหักพังก็สร้างเสริม
ที่ขาดค้างสร้างเก่าแต่เค้าเดิม	ที่สร้างเพิ่มลงใหม่ให้เพียบล้น
ทั้งศาลาหน้าหลังก็สร้างแทรก	ทำแปลงแปลกปลูกใหม่มีให้สูญ
ที่ลานลุ่มภูมิวัดก็จัดพูน	ที่เนินนูนเกลี่ยปราบให้ราบเรียบ

(เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน ปัญญา บริสุทธี, 2528: 65)

พระราชกรณียกิจด้านศาสนานี้ยังสอดคล้องกับลักษณะทางการเมืองในเวลานั้นอีกด้วย กล่าวคือ ในระหว่างครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีการเถลิงอำนาจของ 3 ราชวงศ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ราชวงศ์คองบอง (The Kongbaung dynasty) ในพม่า ราชวงศ์จักรีในกรุงเทพฯ และราชวงศ์เหงียน (The Nguyen dynasty) ที่เมืองเว้ เวียดนาม (สุนทร ชุตินทรานนท์ และวิมลย์ พงศ์พนิตานนท์, 2564: 8-9) ประเทศเหล่านี้รวมถึงประเทศอื่นในภูมิภาคต่างนับถือศาสนาพุทธ ทำให้การบำรุงศาสนาของพระมหากษัตริย์มีความสำคัญต่อพระราชอำนาจในการเมืองด้วย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ได้มีการสถาปนาความคิดพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมขึ้นเป็นอุดมการณ์ของรัฐ โดยแสดงว่า พระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ มีพระราชภารกิจในการทะนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อการบำเพ็ญบารมี (ทิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529: 26-29) ผู้คนในสังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เกิดการตีความพุทธศาสนาใหม่ตามหลักมนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม (วราภรณ์ นิตพัทธ์สุขกิจ, 2559: 74) ซึ่งสอดคล้องกับอิทธิพลของวิทยาการตะวันตกซึ่งนำ

แนวคิดทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเผยแพร่และสอดคล้องกับการที่ผู้คนมีความก้าวหน้าจากการทำงาน โดยอาศัยความรู้ด้านการค้าตั้งจะกล่าวต่อไปในหัวข้อวรรณกรรมตำราเรียนกับเศรษฐกิจและการค้า

นโยบายส่งเสริมพุทธศาสนาที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งถือได้ว่าเป็นนโยบายด้านการศึกษาใน สมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยคือการส่งเสริมการสอบเปรียญของพระสงฆ์อย่างจริงจัง เช่น กำหนดให้ระดับ เปรียญเป็นส่วนหนึ่งของการแต่งตั้งพระราชาคณะ โปรดให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือแก่พระสงฆ์และ กำหนดว่าเมื่อพระเปรียญสูงสี่ก้อออกมาจะได้รับราชการในตำแหน่งสูง พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ก็ได้กล่าวถึงการส่งเสริม การศึกษาของพระสงฆ์ไว้ ความว่า

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธา ชักโยงพระวงษานุวงศ์และ ข้าราชการเศรษฐกิจ ผู้มีทรัพย์ทำบุญให้ทาน สร้างวัดวาอาราม มีเทศนา วังเจ้าและบ้านขุนนาง ตามชาวบ้านชาวแพเป็นอันมาก เป็นสมัยกาลศรัทธาพากันสร้างวัด มีเทศนา ในแผ่นดินนั้น พระสงฆ์สามเณรอุตสาหะเล่าเรียนพระไตรปิฎกทั้งในกรุงนอกกรุงและหัวเมืองเป็นอันมาก ถ้าพระสงฆ์ที่ได้แปลพระคัมภีร์เป็นเปรียญและพระเปรียญได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะแล้ว ญาติโยมที่ตกทุกข์ได้ยากเป็นไพร่หลวงไพร่สมอยู่ดี โปรดยกพระราชทานให้เป็นโยมสงฆ์ ถ้าลาสิกขาบทแล้วจะไปทำการค้าอยู่ในกรมใดก็โปรดให้ตามใจสมัคร

(ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 2538: 146)

การส่งเสริมความรู้ของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะเป็นการบำรุงศาสนาแล้ว ยังเท่ากับเป็น การพัฒนาครูในระบบการศึกษาด้วย เพราะการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในวัดและมี พระเป็นผู้สอน พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ขณะดำรงตำแหน่งเป็นขุนประเสริฐ- อักษรนิติได้กล่าวถึงวิธีการเรียนแบบโบราณนับแต่สมัยอยุธยาจนถึงช่วง ร.ศ.115 (พ.ศ.2439) ในสมัย รัชกาลที่ 5 ซึ่งครอบคลุมถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า ครูซึ่งเป็นพระโดยเฉพาะพระชั้นผู้ใหญ่มักเชี่ยวชาญทั้ง ภาษาไทยและบาลีทุกรูปมักมีลูกศิษย์อย่างน้อย 1 คนและไม่เกิน 12 คนส่วนเนื้อหาที่ใช้สอนนั้น เป็นไปตามดุลยพินิจของครู วรรณกรรมตำราเรียนหลายเล่มก็ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ ในฐานะครูผู้สอน เช่น

๑ อดเปรี้ยวได้กินหวาน	เอาอย่างท่านพระครูบา
สู้ยากปากเพียรมา	หลายวาสุสาร์ท์เพียร
๑ สู้ยากลำบากกาย	ไม่เห็นเหนื่อยหน่ายในเล่าเรียน

ท่านรู้ว่าเล่มเกวียน	ท่านยังเวียนดูบาลี
๑ รุ่งรางครองจีวร	ภิกขุจรจากกุฎี
ฉันทแล้วจับคัมภีร์	อยู่กับที่เอนอิงกาย
๑ อุตส่าห์บอกบาลี	แก่พระสมิเณรทั้งหลาย
จนเที่ยงจึงเคลื่อนคลาย	เพลแล้วบ่ายลงชายตา
๑ ซ้ำสอนกระหัดสเณร	เล่าสูตรเกณฑ์ทั้งซ้ายขวา
ครั้นค้ำย่ำเวลา	ไม่นิทรากว่าสองยาม

(กรมศิลปากร, 2559: 87)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนได้บรรยายถึงกิจวัตรของพระสงฆ์ว่าเกี่ยวข้องกับ การศึกษาอย่างยิ่ง โดยพระสงฆ์จะศึกษาเล่าเรียนจนมีความเชี่ยวชาญเป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ได้และจะ ใช้เวลาไปกับการสอนหนังสือให้ลูกศิษย์ นับว่าการเรียนการสอนเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของ พระสงฆ์ การส่งเสริมการสอบเพื่อพัฒนาความรู้ของพระสงฆ์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาใน สมัยรัชกาลที่ 3

การสนับสนุนพระพุทธศาสนาและด้านการศึกษาดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการสร้าง วรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะเป็นการสร้างปัญญาซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญอย่าง หนึ่งของพระพุทธศาสนา การสร้างวรรณกรรมตำราเรียนจึงนับได้ว่าเป็นทั้งนโยบายด้านการศึกษาและ การบำรุงพุทธศาสนาในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ การสร้างวรรณกรรมยังเกี่ยวข้องกับการต่ออายุ พระพุทธศาสนาด้วย ดังที่ วรวงศ์นา ศรีกำเหนิด (2556: 99-107) กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่องจารึกวัด พระเชตุพนฯ การสร้างสรรค์วรรณคดีไทยในวัฒนธรรมพุทธศาสนาและวัฒนธรรมวรรณศิลป์ สรุป ได้ว่า “ความเชื่อสำคัญเรื่องหนึ่งของพระพุทธศาสนาคือความเชื่อเรื่องปัญญาอันตรธานหรือการสูญสิ้น พระศาสนา ซึ่งเชื่อว่าศาสนาพุทธจะสูญไปเมื่ออายุครบ 5,000 ปี โดยเริ่มจากการสิ้นการศึกษา พระปริยัติก่อน ดังนั้น การสร้างวรรณกรรมจึงถือเป็นการต่ออายุพระศาสนาได้ทางหนึ่ง แม้จะไม่ใช่ วรรณกรรมศาสนาโดยตรง แต่สังคมไทยนับว่าวรรณกรรมที่เกิดจากความเพียรและเป็นผลงาน อันประณีตของผู้แต่งสามารถถวายเป็นพุทธบูชาได้ ทั้งยังมีมุมมองต่อความรู้ว่าเป็นสิ่งพิเศษ มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นวิทายาทานได้ ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดกุศลแก่ผู้แต่ง เป็นปัจจัยที่ทำให้ถึงการ บรรลุนิพพาน” ดังที่มักปรากฏคำอธิษฐานให้อานิสงส์ของการแต่งวรรณคดีส่งผลให้เกิดผลดีแก่ชีวิต ให้บรรลุนิพพานหรือให้บรรลุพระโพธิญาณ เช่น

อ้างอิงคัมภีร์ชิน	อสูรพิฆังจร
ทรงสังขจักรถกนกร	ก็กระลิ่งจูรีรำ
ภุชโยจงช่วยบพิตรแผ้ว	อริโยให้ยอบยำ
อีกใจอันใจผรุศกำ	จัดช้อย่าฟุ้งมี
อ้างอิงบุรินทธารัง	วิเชียรรัตน์จำรัสศรี
ทรงสารเสวยเทพหัชดี	วรเดชอดุลย์

ด้วยเดชผลกุศลคุณ

อภิสิทธิ์บันดาล

การุญตรุณกุมาร

แลนิพนธ์สารา ฯ

(ประณม ก กา ประณม ก กาทัดอ่านและปฐมมาลา, 2558: 36-38)

ก็ทรงทราบว่าสังวาสนี้ขาดจิตร

ย่อมเป็นพิษกับสลเลขคือเนกขัม

แต่บูชาไว้ครบจบลำน่า

เป็นที่สำราญมนัสผู้มัสการ

อุทิศแทนสังคีตเครื่องดีดสี

อยู่ชั่วหล้าธาตรีตราบเพลิงผลาญ

พระทัยประสงค้จ้านงในพระโพธิญาณ

จงสมพระปณิธานทุกสิ่งเอ๋ย

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554: 526)

จากบทประณามพจน์ของหนังสือปฐมมาลาของพระเทพโมหี (ผึ้ง) และบทลงท้ายพระราชนิพนธ์เพลงยาว เรื่องพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นถึงมโนทัศน์ที่มองว่าวรรณคดีเป็นศิลปะอันสูงค่าที่สามารถถวายเป็นพุทธบูชาแทนสังคีตดนตรีได้ ขณะที่บทลงท้ายแบบหัดอ่านเรื่องเสื่อโค ก กา ของหมื่นพรหมสมพัตรก็ปรากฏเนื้อความว่าหวังจะให้วรรณคดีที่แต่งขึ้นช่วยสืบอายุพระศาสนาให้ครบ 5,000 ปี ความว่า

ประณมกาน่าตัน	เสื่อโค
พระสมมีพิทูโต	แต่งไว้
หวังสืบพระศาสน์	นับถ้วน ห้าพรรษ
ขอเดชจงอย่าได้	ลบล้างเลื่อนมลายา

(กรมศิลปากร, 2557: 9)

ความคิดเรื่องที่ว่า การส่งเสริมพุทธศาสนากับการส่งเสริมการศึกษาเป็นเรื่องเดียวกัน ยังสามารถเห็นได้จากการจารึกความรู้ต่าง ๆ ไว้ภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งตำราและเป็นพุทธบูชาในเวลาเดียวกัน และยังเห็นได้จากการสร้างวัดยานนาวา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้สร้างเป็นรูปสำเภาเพื่อนำผู้คนในอนาคตได้ศึกษา ดังที่พระยาอนุমানราชชนกล่าวไว้ในหนังสือ “เรื่องการค้าด้วยสำเภาและเรื่องภาษีภายใน” ดังนี้

เมื่อทรงพระราชดำริหาแบบอย่างพระเจดีย์ที่จะสร้างที่วัดคอกกระบือ ทรงระลึกขึ้นถึงธรรมทั้งหลายซึ่งพระเวสสันดรโพธิสัตว์อุปมาเหมือนสำเภายานนาวาในมหาเวสสันดรชาดก ภัณฑกุมารจึงโปรดให้สร้างพระเจดีย์มีฐานเป็นสำเภา เท่าขนาดเรือจริงขึ้นไว้ที่วัดคอกกระบือ มีพระราชดำรัสว่า ‘คนภายนอกอยากให้เห็นสำเภาเป็นอย่างไรจะได้มาดู’

(อนุมานราชชน, 2483: 11)

จะเห็นว่าวัดถูกใช้เป็นสถานที่สำหรับจัดแสดงความรู้ และพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางของการกระจายความรู้สู่ประชาชน

นอกจากนี้วรรณกรรมตำราเรียนยังมีบทบาทในการกระจายการศึกษาให้แพร่หลายขึ้นตามนโยบายของรัฐซึ่งสอดคล้องกับการปรับตัวทางความคิดและมโนทัศน์ที่มีความเป็นมนุษยนิยมมากขึ้น โดยการส่งเสริมการกระจายความรู้ทั้งในทางโลกและทางธรรม ทำให้แนวคิดการให้การศึกษาในเด็กสืบเนื่องไปสู่สมัยต่อมา วรรณกรรมตำราเรียนยังมีบทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนาโดยเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนเองยังมีส่วนที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทในการสร้างปัญญาให้แก่ผู้อ่านและส่งเสริมการศึกษาหลักธรรม โดยมีกวีปรากฏคำสอนให้ผู้อ่านดำรงชีวิตอยู่ในวิถีชีวิตที่ดีงามตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา รวมถึงมีการสอนข้อพระธรรมตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงระดับสูง ดังตัวอย่างจากประณม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลาและคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข ต่อไปนี้

ประณม ก กา หัดอ่าน

มาถึงที่นอนแล้ว	ใจผ่องแผ้วในกุศล
ไหว้พระแล้วสวดมนต์	ความรู้ตนครูสั่งสอน
อย่าเหงานอย่าเือง	ตาเมืองเขื่อง่วงหวานอน
ไหว้พระสวดมนต์ก่อน	เสียบหางนอนชอนชบไป
ภวานานี้เป็นบุญ	มีพระคุณล้ำแดนไตร
ตริตริกนี้ก็ได้	แคล้วคลาดไทยโทษโทษา

(ประถม ก กา ประถม ก กาหัดอ่านและปฐมมลา, 2558: 99)

ปฐมมลา

สิ่งสรรพสุจริต	จงประดิษฐ์มโนใน
เกลียดบาปบาราชไกล	เกลศไภยอย่าพียงมี
สันดานประกอบด้วย	กตัญญูและขันตี
สัตยสมฤคิพี	รียยิ่งปฤชาญาณ

(ประถม ก กา ประถม ก กาหัดอ่านและปฐมมลา, 2558: 35)

คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข

๑ ตัวก่อนี้ว่าเกิด	เอากำเนิดตามวิไสย
สังขารผู้นำไป	ปฏิสนธิ์ต้นเหตุมา
เพราะเหตุสิ่งอันใด	เหตุนั้นใช้วิชา
ปัจจัยสังขาร	รูปแลนามทั้งวิญญาน
อุปรมัยตั้งนกร	อันบวระโหฐาน
ใครเป็นพนักงาน	ผู้ก่อสร้างบ้านเมืองดี
สังขารเปนนายช่าง	ผู้รับสร้างซึ่งธานี
วิญญานครองบุรี	เป็นตัวตนรับต่อไป
สังขารนั้นมีสาม	แสดงความให้แจ้งใจ
ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่	จงจำไว้เปนพยาน

(กรมศิลปากร, 2505: 5)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนมีคำสอนทางพุทธศาสนา ในแง่พิธีกรรมคือการไหว้พระ สวดมนต์ภาวนาในประถม ก กา หัดอ่าน ในแง่หลักธรรมพื้นฐาน เช่น การละจากบาป ความกตัญญู ในปฐมมลา และหลักธรรมในชั้นที่สูงขึ้น เช่น รูป สังขาร วิญญานอันเป็นองค์ประกอบของขันธ 5 ในคำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนมีบทบาทในการส่งเสริมพุทธศาสนา วรรณกรรมตำราเรียนจึงเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำบูรณะพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองและการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ มีปัญญา เข้าถึงหลักธรรมได้ รวมถึงการปลูกฝังให้เป็นพลเมืองที่ดีตามวิถีของพระพุทธศาสนาด้วย

คำสอนในตำราฉันทวารณพฤติก็มีความสอดคล้องกับหลักธรรมตามหลักพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน เช่นคำสอนเรื่องความกตัญญูในตัวอย่างฉันทที่ชื่อเมฆวิบุษยะตาดฉันทที่ความว่า

- ๑ คณามาตย์ราชมนตรีและอธิคุณญาณ สุทนต์ตาน กตัญญู
- ๑ ประพฤทธิบำเรอห่มารดาและบิดาคูณู เซฐกุลครุ คุณาจารย์
- ๑ กระทำเคารพยำเียงและกิจบริบาล ทุกทิวากาล รดีไสมย์

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554: 449)

จากตัวอย่างเป็นคำสอนสำหรับข้าราชการให้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เช่น บิดามารดา ญาติพี่น้อง และครู ซึ่งการแสดงความกตัญญูปรากฏในมงคล 38 ประการ และยังปรากฏในหนังสือที่ว่าด้วยพระธรรมเล่มอื่นโดยมีเนื้อความตรงกัน เช่น คัมภีร์ธรรมนิตี พระไตรปิฎก (ธนอร อัสวงค์, 2543: 84)

สรุปได้ว่าการส่งเสริมพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมการศึกษาอย่างลึกซึ้ง โดยการทำบูรณะศาสนาได้ส่งเสริมให้มีสถานที่ศึกษาและครูที่ดี รวมถึงเป็นคำสอนสำคัญในวรรณกรรมตำราเรียนด้วย ขณะเดียวกันวรรณกรรมตำราเรียนก็มีส่วนช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนาด้วยการถ่ายทอดพระธรรมคำสอนและสร้างเสริมปัญญาแก่ประชาชน

4.3 วรรณกรรมตำราเรียนกับเศรษฐกิจและการค้า

ในสมัยรัชกาลที่ 3 การค้ามีความเจริญรุ่งเรืองด้วยปัจจัยหลายประการ เช่น การที่รัฐในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีค่าใช้จ่ายจำนวนมากเพื่อการสร้างราชธานี มีการทำสงครามหลายครั้งทั้งในการป้องกันประเทศและขยายราชอาณาจักร รวมถึงรายจ่ายในการบริหารราชการ ดังที่มีบันทึกไว้ว่า รายได้ที่เก็บมาได้จากส่วยและภาษีอากร ไม่เพียงพอต่อรายจ่าย บางปีต้องเติมผ้าลายให้แทนเบี้ยหวัดข้าราชการ (พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529) เนื่องจากยังอยู่ในช่วงฟื้นฟูประเทศ รัฐยังไม่สามารถเรียกเก็บภาษีเป็นตัวแทนเงินจากประชาชนได้มากนัก รัฐจึงต้องเรียกเก็บส่วยเป็นสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติหรือผลผลิตต่าง ๆ เพื่อนำไปเป็นสินค้าส่งออกและนำเงินมาใช้จ่ายในกิจการของรัฐ ทำให้การค้ามีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ส่วยที่เรียกเก็บในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีไม้ขนสั๊ก สีสั่ง เร่ว ตีบูก ครั่ง ผาง กระวาน ป่าน น้ำรัก เป็นต้น (นันทนช ชีวรัตติธรรม,

2540: 28) เจ้านายหลายพระองค์และขุนนางโดยเฉพาะผู้ที่ทำงานในกรมท่ามีความชำนาญ เรื่องการค้ามากขึ้น เช่น พระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงกำกับกรมท่า ทำให้ทรงเชี่ยวชาญการค้าสำเภา และนำกำไรบางส่วนถวายพระราชบิดาจนได้รับสมญานามว่า “เจ้าสัว” ประกอบกับในเวลานั้นจีนเกิด ทุพภิกขภัย ขาดแคลนข้าว จึงมีนโยบายส่งเสริมการค้าที่เอื้อให้การค้าระหว่างไทยกับจีนขยายตัวขึ้น เช่น การยกเว้นภาษีขาเข้า (สุเนตร ชุตินธรานนท์ และวิศิษฐ์ พงศ์พนิตานนท์, 2564) ดังที่ ศาสตราจารย์วอลเตอร์ เอฟ เวลลา กล่าวไว้ในหนังสือ แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ หรือ Siam Under Rama III (2514: 231-232) ว่า “การค้าขายกับจีนถือได้ว่าเป็นกิจการสำคัญยิ่งอันหนึ่ง ในสายการค้า กับต่างประเทศของไทย กล่าวกันว่าในปี พ.ศ.2363 มีเรือสำเภาทั้งของไทยและจีนเดินค้าขาย ติดต่อกันถึง 140 ลำ และคะเนว่าในปีพ.ศ.2363 นั้นเอง ปริมาณสินค้าที่ขายให้จีนมีถึง 35,000 ตัน” และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543: 106-107) กล่าวไว้ในหนังสือ ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ว่า

“ในสมัยรัชกาลที่ 3 รัชเสนเบอร์เกอร์ซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ในพ.ศ.2378 ให้ตัวเลข เปรียบเทียบรายได้ของรัฐบาลว่า จากส่วยทอง ค่าฤชา และภาษีซึ่งเก็บภายใน รัฐบาลได้รายได้ ประมาณ 4 แสนกว่าบาท แต่เฉพาะผลกำไรของการค้าต่างประเทศของหลวงอย่างเดียว รัฐบาลก็ได้เงินถึงปีละ 1 ล้าน 9 แสนกว่าบาทแล้ว ตัวเลขเหล่านี้อาจผิดพลาด แต่ความแตกต่างระหว่าง รายได้จากสองแหล่งนี้ก็มากเพียงพอที่จะทำให้เห็นถึงความสำคัญของการค้าต่างประเทศ (ทั้งที่เป็น ของหลวง และรายได้อื่นอันเนื่องจากการค้ากับต่างประเทศของเอกชน) ที่มีต่อรัฐบาลในต้น รัตนโกสินทร์ ... แต่ละปีจะมีสำเภารวมระวางได้ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ตันถูกส่งจากกรุงเทพฯ ไป เมืองจีน มีเรือใหญ่จากไหหลำที่เข้าเทียบท่ากรุงเทพฯ ปีหนึ่งตั้งแต่ ๒๐-๔๕ ลำ และยังมีอีกตั้งแต่ ๓๖-๕๐ ลำ จากเมืองกึ่งตั้งและเมืองท่าอื่น ๆ ทางด้านตะวันออกของจีน การค้าระหว่างจีนและไทย นี้ให้กำไรสูงมาก ประมาณได้ว่าอย่างน้อยต้องได้กำไรถึงร้อยละ ๓๐๐ แม้แต่เรือลำหนึ่งในสองลำที่ ส่งไปค้าเมืองจีนเกิดอับปาง ก็ยังทำกำไรให้มากอยู่ดี นอกจากจีนแล้ว ยังมีการค้าในปริมาณไม่น้อย กับประเทศข้างเคียงอีกด้วย ที่สำคัญได้แก่ การค้ากับ ‘นิคมช่องแคบ’ ของอังกฤษ ในพ.ศ.๒๓๖๓ ไทยส่งสินค้าไปขายยังดินแดนดังกล่าว มีสินค้าที่ทำเงินให้มาก คือ น้ำตาล ถึง ๓๐๐,๐๐๐ กว่ารูปี ข้าว ๑๖๐,๐๐๐ กว่ารูปี และยาสูบอีก ๑๓๐,๐๐๐ รูปี”

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543: 106-107)

ในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏถ้อยคำที่แสดงถึงอิทธิพลของการค้าและการค้าสำเภาอยู่หลายแห่ง เช่น ในแบบหัดอ่านเรื่องเสื่อโค ก กา พระฤๅษี ได้ใช้การค้าขายด้วยเรือสำเภา เปรียบเทียบกับการกระทำที่หวังผลกำไรตอบแทน ดังนี้

ครานั้นฤๅษี	ได้ฟังคดี	กุมารว่ามา
จะอยู่ให้ใช้	ฤๅษีหมีได้	มีใจปรีดา
ผินผันบัญชา	ตาโมทนา	เจ้ารู้คุณเรา
แต่ว่าตานี้	หมีได้โยตี	ที่จะใช้เจ้า
ใจจะเอาบุญ	ไซ้จะทำคุณ	เล่าห์เขาส่าเภา
จำนำสำเนา	สินค้าให้เขา	จะเอาทดแทน

(กรมศิลปากร, 2557: 50)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนที่แต่งเป็นนิทานเพื่อให้เด็กอ่านได้เปรียบเทียบ การกระทำที่หวังผลตอบแทนว่าเหมือนการค้าสำเภาที่ขายสินค้าเพื่อผลกำไร แสดงให้เห็นว่าการค้า สำเภาเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป สามารถนำมาใช้เป็นความเปรียบอธิบายแก่เด็กได้

ในคำสอนของแบบหัดอ่านเรื่องศรีสวสดีวัต ก็ปรากฏการเปรียบเทียบการเรียนกับการล่องเรือ สำเภาไปค้าขาย กล่าวถึงองค์ประกอบของเรือ คนที่ทำงานบนเรือ อุปกรณ์ที่ต้องใช้ขณะเดินเรือ และปัญหาที่อาจพบในการเดินเรือ ดังนี้

วิชาเหมือนสินค้า	อันมีค่าอยู่เมืองไกล
ต้องยากลำบากไป	จึงจะได้วิชามา
จงตั้งเอากายเจ้า	เป็นสำเภาอันโสภา
ความเพียรเป็นโยธา	แขนซ้ายขวาเป็นเสาใบ
นิ้วเป็นสายรยางค์	สองเท้าต่างสมอใหม่
ปากเป็นนายงานไป	อชฌาสัยเป็นเสปียง
สติเป็นหางเสือ	ถือท้ายเรือไว้ให้เที่ยง
ถือไว้อย่าให้เอียง	ตัดแล่นเลียงข้ามคงคา
ปัญญาเป็นกล้องแก้ว	ส่องดูแถวแนวหินผา
เจ้าจงเอาหูตา	เป็นล้าดำฟังดูลม
ชี้เกียดคฤพลาร้าย	มากล้ากรายให้เรื่องจม
เอาใจเป็นป็นคม	ยิงระดมให้จมไป
จึงจะไปได้สินค้ามา	คือวิชาอันพิสมัย
เจ้าจงตั้งจิตใจ	อย่าได้คร้านการวิชา

(กรมศิลปากร, 2559: 86-87)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าผู้แต่งกล่าวถึงองค์ประกอบของเรือ เช่น เสาใบ สายรยางค์ สมอ กล่าวถึงคนที่ทำงานบนเรือสินค้า เช่น ล้าดำ ซึ่งทำหน้าที่คิดบัญชีบนเรือสินค้า กล่าวถึงอุปกรณ์ที่ต้อง

ใช้ในการเดินเรือ เช่น กล้อง และกล่าวถึงอุปสรรคในการล่องสำเภา เช่น ปลายร้าย เพื่อเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของการเรียน แสดงให้เห็นถึงความรู้ด้านการล่องเรือค้าขายของผู้แต่งเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การที่การค้าเป็นแหล่งที่มาของทรัพย์สินและการต้องอาศัยหลักการทำการค้าสร้างความเจริญรุ่งเรือง ยังส่งผลให้ผู้คนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความสำคัญกับความจริงตามประสบการณ์มากขึ้น (วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, 2559: 73) เกิดโลกทัศน์ใหม่ที่เป็นมนุษยนิยมมากขึ้น มีความตื่นตัวในการแสวงหาความรู้ มีคนรู้หนังสือ อ่านออกเขียนได้มากขึ้น เห็นได้จากการมีจารึกสำหรับอ่านให้สาธารณชน การมีกวีผู้หญิงและความเฟื่องฟูของวรรณกรรมลายลักษณ์ ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้วรรณกรรมตำราเรียนได้รับความนิยม เนื่องจากผู้คนมีความเจริญก้าวหน้าได้ด้วยการลงแรงค้าขายและเล่าเรียนด้วยตัวเอง ไม่ใช่เพราะบุญจากอดีตชาติ วรรณกรรมในยุคสมัยนี้จึงต่างจากในสมัยอยุธยา กล่าวคือการมีฤทธิ์มีอำนาจของตัวเอกในวรรณกรรมอยุธยาเน้นที่ชาติกำเนิดเป็นสำคัญ ขณะที่ในสมัยรัตนโกสินทร์ชาติกำเนิดมีความสำคัญน้อยลง ตัวเอกของวรรณกรรมมักมีฤทธิ์อำนาจมาด้วยตัวเองผ่านการศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนเข้าถึงได้ ตัวอย่างตัวละครเช่น ขุนแผน พลายงาม พระอภัยมณี สุตสาคร โดยเฉพาะในเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งได้บรรยายถึงกระบวนการศึกษาของตัวละครด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543: 252-259) โลกทัศน์ที่เปลี่ยนไปเพราะอิทธิพลจากเศรษฐกิจและการค้าดังกล่าวทำให้วรรณกรรมตำราเรียนมีความสำคัญมากขึ้น เพราะภายใต้แนวคิดมนุษยนิยม การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเจริญให้แก่ชีวิต ทั้งยังทำให้คำสอนในวรรณกรรมตำราเรียนให้ความสำคัญกับการเรียนเพื่อนำไปประกอบอาชีพ ทำการค้า และกล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาในฐานะปัจจัยที่จะยกระดับชีวิตและเลื่อนสถานะทางสังคม มากกว่าการเรียนเพื่อบุญบารมีที่เป็นนามธรรมสอดคล้องกับแนวคิดมนุษยนิยมที่มองว่ามนุษย์มีศักยภาพมากพอ และสามารถพัฒนาศักยภาพตนเองได้ ในทางหนึ่งก็คือการศึกษาหาความรู้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างจากศรีสวัสดิ์วัด

๑ วิชาอย่าสงสัย	เรียนไว้ได้จะให้ผล
สำหรับแก้อับจน	จะรอดตนด้วยวิชา
๑ รู้ใดให้รู้แท้	อย่ารู้แต่งูปลาปลา
รู้แท้อย่าสงกา	ไปเบื้องหน้าจะเห็นคุณ
๑ ความรู้นี้คู่ยาก	ได้เลี้ยงปากเป็นต้นทุน
ถึงโดยจะสฤล	บุญตนน้อยเป็นพิการ
๑ คงมีซึ่งศิษย์หา	จะนับหน้าเป็นอาจารย์
จะค่อยได้สำราญ	เหมือนนิทานมะลี
๑ ตาบอดมีความรู้	หมู่กระษัตริย์ธิดี

ทั่วทั้งไฟศาลี

เข้ามาเพียรเรียนวิชา

(กรมศิลปากร, 2559: 90)

ตัวอย่างจากประณม ก กา หัดอ่าน

“รำเรียนสิ่งใด ชัดเจนในใจ ได้แจ้งทุกสิ่ง ... แม้นจะเรียนเลข เปนหมอย่างเอก
ผูกดวงชะตา เกณฑ์บวกลดตั้ง อดศาลิปดา ว่าจันทร์ลักษณะ ให้ต้องจงติ ... แม้นเปนมอยา
สร้างสมตำรา จงหาครบครัน ... แม้นเปนมพ้อคำ เรียนเลขเรียนผา จงว่าแตกฉาน ... แม้นเปนม
เสมียน เร่งขีดเร่งเขียน เรียนกฎเรียนหมาย ...”

(กรมศิลปากร, 2513: 88-90)

จากตัวอย่างจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนยกย่องการศึกษาว่ามีความสำคัญเหนือกว่า
ชาติกำเนิด แม้ว่าจะเกิดมามากจนหรือพิการก็สามารถแก้ปัญหา เอาตัวรอดได้ แม้กระทั่งอาจ
เป็นอาจารย์ของกษัตริย์ได้โดยอาศัยความรู้ที่ได้เรียนมา ทั้งมีการใช้คำศัพท์เกี่ยวกับการค้าเป็น
ความเปรียบ ดังความว่า “ความรู้นี้คู่ยาก ได้เลี้ยงปากเป็นต้นทุน” และยังกล่าวถึงความสำคัญของ
การศึกษาในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ประชาชนสามารถสร้างฐานะด้วย
ตัวเองได้ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดมนุษยนิยมซึ่งเชื่อว่ามนุษย์สามารถสร้างความก้าวหน้าด้วยกำลังของ
ตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยพลังของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัฐมีนโยบายสนับสนุนให้ชาวจีนเข้ามาช่วยทำการค้า เพราะ
ชาวจีนเป็นผู้มีประสบการณ์การค้าขายทางทะเลและมักเป็นผู้ดำเนินการในการค้าสำเภามาตั้งแต่
สมัยอยุธยา โดยมีการรับชาวจีนโดยสารมาจากเรือสินค้าหลวงขากลับ ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีเอกสาร
บันทึกว่าเรือสินค้าลำหนึ่งบรรทุกชาวจีนเข้ามาล้าละ 1,200 คน และมีจำนวนมากขึ้นในสมัยรัชกาล
ที่ 3 การบรรทุกชาวจีนลงเรือสำเภาเป็นการช่วยให้เรือสินค้าไทยได้บรรทุกเต็มระวางและมีรายได้จาก
ค่าโดยสารด้วย (วราภรณ์ ทินานนท์, 2522: 40-41) ชาวจีนที่อพยพเข้ามาสู่ประเทศในเวลานั้น นิยม
ทำการค้า ทำให้การขยายในประเทศขยายตัวขึ้นมาก รวมถึงมีชาวจีนที่แต่งงานกับชนชั้นนำของไทย
และรับราชการในตำแหน่งสำคัญจากการทำงานด้านการค้าและการเก็บภาษีอากร ชาวจีนหลายคน
ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง เช่น เจ้าเมืองสงขลา เจ้าเมืองระนอง สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต กงสุล
สยามประจำสิงคโปร์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525: 57-75) ทำให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่
นอกเหนือจากกลุ่มที่ได้รับตำแหน่งจากการความชอบในสงคราม การเกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ทำให้เกิด
ปัญหาการไม่ทราบแนวทางการปฏิบัติตน ทำให้เนื้อหาเรื่องแนวทางการปฏิบัติตนสำหรับข้าราชการที่

ดีได้รับความสำคัญในวรรณกรรมตำราเรียนและได้รับการกล่าวถึงไว้อย่างละเอียดในวรรณกรรมตำราเรียนหลายเล่ม

	๑ เปน หลวงขุนพระทั้ง	พญา
ข้า	พระบาทมลิกา	แก่นไ้
ราช	กิจคิดไตรตรา	โดยรอบ
การ	ศึกเสื่อเหนือไ้	เร้งรู้เข็บจขบวร ๓
	...	
	๑ ออย่า แต่งนุ่งห่มผ้า	ใหม่สวย
ให้	เช่นคนสำรวย	ริกรู้
ลำ	พงภาพพิงชวย	ขามเข็ด ขยาดเฮย
พอง	นั้กมกบ้นบ้	บอบข้าลำเค็ญ ๓
	...	
	๑ กุ กะมะเทิงตั้ง	ตัวโต
ศล	จิตรหยิงโยโส	อวดอ้าง
หา	บุญชวยชวดโอ	อายเปล่า
ไม่	ตลอดเลยค้าง	คิดแพ้ไภยตัว ๓

(กรมศิลปากร, 2512: 114-119)

สรุปได้ว่า การค้าในสมัยรัชกาลที่ 3 การค้ามีความเจริญรุ่งเรืองทั้งจากปัจจัยภายในประเทศ และปัจจัยจากต่างประเทศ โดยเฉพาะการค้าสำเภากับจีน ความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าส่งผลให้มีเนื้อหาที่กล่าวถึงการค้าขายในวรรณกรรมตำราเรียนและเกิดแนวคิดที่เป็นมนุษยนิยมมากขึ้น ส่งผลให้การศึกษายู่ในสถานะของเครื่องมือหนึ่งในการเลื่อนระดับขั้นทางสังคม วรรณกรรมตำราเรียนจึงกล่าวถึงประโยชน์ของการศึกษาในแง่การทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงานและการมีทรัพย์สินมาก

ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความสอดคล้องกับบริบททางสังคมทั้ง 3 ด้านใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่สังคมมีผลต่อการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนและลักษณะที่วรรณกรรมตำราเรียนมีผลต่อสังคม โดยบริบททางสังคมในด้านการได้รับอิทธิพลจากตะวันตกส่งผลให้การสร้างวรรณกรรมตำราเรียนมีความเฟื่องฟูและมีความรู้บางส่วนที่ได้รับแบบอย่างมาจากการศึกษาแบบตะวันตก ขณะเดียวกันวรรณกรรมตำราเรียนก็มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมในฐานะเครื่องมือส่งเสริมศักยภาพแก่ประชาชนในชาติเพื่อเตรียมตัวรับมือกับการติดต่อกับต่างประเทศ บริบททางสังคมในด้านพุทธศาสนาส่งผลให้เกิดการทำนุบำรุงวัดและพระสงฆ์ซึ่งเป็นศูนย์รวมของ

การศึกษา ขณะที่วรรณกรรมตำราเรียนก็มีส่วนในการถ่ายทอดพระธรรมในพุทธศาสนาผ่านคำสอนที่สอนแทรกอยู่ในเนื้อหาเรื่องต่าง ๆ และบริบททางสังคมในด้านเศรษฐกิจและการค้าส่งผลให้เกิดโลกทัศน์ใหม่ที่ว่าความสำเร็จในชีวิตเกิดได้ด้วยการศึกษา ทำให้วรรณกรรมตำราเรียนได้รับความสำคัญ รวมถึงมีคำสอนให้นำความรู้ไปประกอบอาชีพต่าง ๆ ปรากฏในวรรณกรรมตำราเรียนด้วย ในขณะเดียวกันวรรณกรรมตำราเรียนก็เป็นเครื่องมือส่งเสริมศักยภาพประชาชนให้สามารถประกอบอาชีพและทำการค้าซึ่งเป็นการส่งเสริมความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเนื้อหา กลวิธี และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 กับบริบททางสังคม ผลการวิจัยและการอภิปรายผล มีดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

ในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดวรรณกรรมตำราเรียนจำนวนมากขึ้นกว่าในสมัยก่อนหน้า เนื้อหาและกลวิธีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนก็มีลักษณะเฉพาะ แตกต่างจากสมัยก่อนหน้าและมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยหลังด้วย นอกจากนี้ลักษณะเหล่านั้นยังสอดคล้องกับบริบททางสังคมในเวลานั้น ดังจะสรุปต่อไปนี้

จากการศึกษาวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่าเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบไปด้วย 1. หลักการอ่านเขียน 2. การแต่งคำประพันธ์ 3. แนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม 4. เนื้อหาด้านวิธีการนับประเภทต่าง ๆ และ 5. เนื้อหาด้านความรู้รอบตัว โดยเนื้อหาที่ 1 ด้านหลักการอ่านเขียน ให้ความสำคัญกับเนื้อหาสำหรับการอ่านเขียนพื้นฐาน เช่น การแจกลูกสะกดคำ มาตราตัวสะกด คำควบกล้ำ โดยเฉพาะเรื่องมาตราตัวสะกดซึ่งมีการอธิบายและยกตัวอย่างโดยละเอียดในแบบเรียนทุกเล่ม ทั้งยังมีวรรณกรรมตำราเรียนประเภทแบบหัดอ่านซึ่งมีกลวิธีทวิอักษรสำหรับพัฒนาทักษะการอ่านคำในมาตราตัวสะกดต่าง ๆ เนื้อหาที่ 2 เนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ ได้รับความสำคัญในฐานะความรู้ที่สูงขึ้นไปจากการอ่านเขียนพื้นฐานมีวรรณกรรมตำราเรียนหลายเล่มที่แยกเนื้อหาด้านการแต่งคำประพันธ์ออกไปต่างหากจากเนื้อหาเรื่องการอ่านเขียนและได้รับการกำหนดมาตรฐานให้เป็นแบบแผน เนื้อหาที่ 3 ด้านแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรม พบได้ในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ทุกเล่มโดยมักแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมเป็นคำสอนสำหรับผู้อ่านไว้ควบคู่กับเนื้อหาเกี่ยวกับหลักภาษาหรือการแต่งคำประพันธ์ สามารถแบ่งได้เป็นแนวทางการปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ได้แก่ คำสอนให้ตั้งใจเรียน ความสำเร็จของการศึกษา วิธีการเรียนให้ได้ผลดี คำสอนเกี่ยวกับครู แนวทางการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตและการทำงานสำหรับบุคคลทั่วไปและสำหรับข้าราชการ และแนวทางการปฏิบัติตนและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เนื้อหาที่ 4 ด้านวิธีการนับประเภทต่าง ๆ ซึ่งกล่าวถึงการนับพื้นฐาน เช่น การนับวัน เดือน ปี และเนื้อหาที่ 5 ด้านความรู้รอบตัว เช่น ชื่อพืชและสัตว์ต่าง ๆ ที่ผู้อ่านควรรู้และอาจพบในคำประพันธ์ต่าง ๆ

นอกจากนี้ ยังพบว่ากลวิธีการแต่งที่พบในวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอนโดยตรงและกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน โดยกลวิธีทางวรรณศิลป์ได้แก่ 1. กลวิธีทางเสียง คือ การเล่นคำ การเล่นเสียง 2. กลวิธีทางความหมาย คือ การตั้งชื่อ การใช้โวหารภาพพจน์ ซึ่งมีบทบาทในการสร้างสรรค์สุนทรียภาพในฐานะวรรณกรรมให้แก่วรรณกรรมตำราเรียน ส่วนกลวิธีที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน ได้แก่ 1. กลวิธีการอธิบาย 2. กลวิธีการลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยาก 3. กลวิธีการยกตัวอย่าง 4. กลวิธีการใช้นิทาน และ 5. กลวิธีการใช้แบบหัดอ่าน ซึ่งมีบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาในฐานะตำราเรียนให้แก่วรรณกรรมตำราเรียน

ลักษณะเนื้อหาและกลวิธีดังกล่าวมีความแตกต่างจากวรรณกรรมตำราเรียนในช่วงเวลาก่อนหน้าและหลังจากสมัยรัชกาลที่ 3 ใน 4 ด้าน คือ ด้านผู้แต่ง ด้านผู้อ่าน ด้านเนื้อหา และด้านการเผยแพร่ โดยด้านที่ 1 ด้านผู้แต่ง ผู้แต่งวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอิสระจากราชสำนักมากขึ้น มีผู้แต่งจากหลากหลายกลุ่มทั้งที่เป็นพระและฆราวาส รวมถึงมีผู้แต่งที่ร่วมกันแต่งเป็นคณะ ส่วนในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 มีข้าราชการที่มีหน้าที่ด้านการศึกษาโดยตรงเป็นผู้แต่ง

ในด้านที่ 2 คือผู้อ่าน ผู้อ่านในสมัยอยุธยาคือปราชญ์ และเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงด้านกลุ่มผู้อ่านให้มาเป็นเด็กได้จากวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีวรรณกรรมตำราเรียนสำหรับโดยเฉพาะเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากและยังมีวรรณกรรมตำราเรียนที่มีกลุ่มผู้อ่านเป็นผู้ใหญ่เช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้า ต่อมาในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 มีกลุ่มผู้อ่านเป็นเด็กเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ลักษณะเนื้อหาของวรรณกรรมตำราเรียนแสดงให้เห็นว่าเน้นไปที่กลุ่มเด็กที่จะรับราชการในอนาคต

ส่วนด้านที่ 3 ด้านเนื้อหา เนื้อหาหลักภาษาของทั้ง 3 สมัยนั้นใกล้เคียงกันเพียงแต่มีรายละเอียดต่างกันและกลวิธีต่างกัน อาจต่างกันมากบ้างน้อยบ้างตามแต่วัตถุประสงค์หรือที่มาของวรรณกรรมตำราเรียนแต่ละเล่ม ส่วนเนื้อหาหลักคำประพันธ์ ตำราเรียนสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 จะรวมไว้ในเล่มเดียวกับเรื่องหลักการอ่านเขียนโดยรวบรวมตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ไว้ นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังแยกแบบการประพันธ์ฉันทลักษณ์ออกมาต่างหากจากเนื้อหาอื่น รวมถึงมีความพยายามจะวางบรรทัดฐานให้เป็นแบบแผน และเผยแพร่ให้เป็นสาธารณะ ต่อมาในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 เนื้อหาด้านหลักคำประพันธ์ได้ลดบทบาทลง โดยพบในวรรณกรรมตำราเรียนเพียงบางเล่มและมีสัดส่วนน้อยกว่าเนื้อหาด้านอื่น ๆ และเนื้อหาการสอนในสมัยก่อนรัชกาลที่ 3 พบไม่มาก กล่าวถึงความสำคัญของการตั้งใจเรียนและการเคารพครูอาจารย์ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนา ในสมัยรัชกาลที่ 3 พบคำสอนหลากหลายครอบคลุมคำสอนสำหรับทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ สามเณร และ

ขรรษาส ทั้งคำสอนทางโลกและทางธรรม และหลังสมัยรัชกาลที่ 3 เน้นคำสอนสำหรับการเป็นข้าราชการที่ดีมากขึ้น ด้านที่ 4 ด้านการเผยแพร่ สมัยก่อนรัชกาลที่ 3 ใช้การคัดลอกตำราต่อกันไป โดยผู้คัดลอกอาจดัดแปลงเนื้อหาได้ตามความเหมาะสม สมัยรัชกาลที่ 3 เริ่มมีการเผยแพร่ให้เป็นสาธารณะผ่านการจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและในสมัยหลังรัชกาลที่ 3 ได้มีการเผยแพร่ตำราเรียนให้กว้างขวางขึ้นไปยั้งหัวเมืองทั่วประเทศ ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าลักษณะเด่นของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ การมีผู้แต่งทั้งจากในและนอกราชสำนัก รวมถึงมีผู้แต่งหลายคน การเริ่มมีตำราเรียนสำหรับเด็กโดยเฉพาะและยังคงมีตำราเรียนสำหรับผู้ใหญ่ การมีเนื้อหาที่เน้นการอ่านเขียนและวางบรรทัดฐานการแต่งคำประพันธ์ควบคู่ไปกับคำสอน และการเริ่มเผยแพร่อย่างเป็นสาธารณะ ลักษณะเหล่านี้บางประการสืบทอดมาจากสมัยก่อนหน้าและปรับให้เข้ากับยุคสมัย บางประการเป็นแนวทางให้แก่วรรณกรรมตำราเรียนสมัยหลัง

ลักษณะของวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ด้านพุทธศาสนาและการศึกษา และด้านเศรษฐกิจและการค้า โดยด้านที่ 1 ด้านการได้รับอิทธิพลจากตะวันตกส่งผลให้ไทยมีความตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น มีการแต่งวรรณกรรมตำราเรียนมากขึ้นและเผยแพร่ความรู้ให้กว้างขวางมากขึ้น รวมถึงมีเนื้อหาบางส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาแบบตะวันตกด้วย ด้านที่ 2 ด้านการส่งเสริมพุทธศาสนาและการศึกษา ทำให้เกิดการส่งเสริมการศึกษาและการสร้างวรรณกรรมตำราเรียน พร้อมกับที่วรรณกรรมตำราเรียนมีบทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและด้านที่ 3 ด้านเศรษฐกิจและการค้า พบว่าการค้าในรัชกาลที่ 3 รุ่งเรืองมาก ส่งผลให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ที่เจริญก้าวหน้าจากการค้า ชนชั้นนำเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาและส่งเสริมแนวคิดที่ว่าความสำเร็จในชีวิตเกิดได้ด้วยการศึกษา โดยเน้นไปที่การอ่านออกเขียนได้เพื่อเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ รวมถึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติตนในฐานะข้าราชการด้วย

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวรรณกรรมตำราเรียนในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งในด้านเนื้อหา กลวิธีการแต่งและความสัมพันธ์ระหว่างตำราเรียนกับสังคมทำให้เห็นบทบาทที่สำคัญของวรรณกรรมตำราเรียน 2 ประการ ประการแรก คือ วรรณกรรมตำราเรียนมีบทบาทในฐานะวรรณคดี โดยมีกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างความไพเราะ ซึ่งอาศัยความหมายและเสียงของคำในภาษาทำให้เกิดความงามทั้งในระดับคำและการเรียงร้อยเนื้อหา ประการที่ 2 คือ วรรณกรรมตำราเรียนมีบทบาทในฐานะ

เครื่องมือที่ใช้ประกอบการศึกษา มีกลวิธีที่เหมาะสมสำหรับการสอนเนื้อหาต่าง ๆ ให้แก่ผู้อ่านอย่างหลากหลาย โดยมีเนื้อหาครอบคลุมการอ่านเขียนพื้นฐานไปจนถึงการแต่งคำประพันธ์ที่ซับซ้อน รวมถึงความรู้เกี่ยวกับคุณธรรมและแนวทางการปฏิบัติตน สอดคล้องกับการศึกษาของนิยะดา เหล่าสุนทร (2552) ซึ่งกล่าวไว้ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงเวลาที่มึคณูปการต่อวงการอักษรศาสตร์ไทย ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยมีแบบเรียนภาษาไทยที่เป็นมาตรฐานถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก

บทบาททั้ง 2 ประการของวรรณกรรมตำราเรียนมีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม โดยแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการอ่านออกเขียนได้และการเรียนเพื่อนำไปใช้ในชีวิตและการทำงาน สอดคล้องกับการศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) ซึ่งกล่าวถึงวรรณกรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าได้รับอิทธิพลจากสภาพสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงไป ทำให้วัฒนธรรมของการอ่านออกเขียนได้แพร่หลายมากขึ้น และวรรณกรรมเพื่อการอ่านได้รับความนิยมนมากขึ้น รวมถึงแนวคิดที่ว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นเกิดจากการศึกษามากกว่าผลบุญจากอดีตชาติก็เพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการค้าที่เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นทำให้แนวคิดแบบมนุษยนิยมมีความแพร่หลาย

นอกจากนี้ ความเฟื่องฟูของวรรณกรรมตำราเรียนยังมีความสัมพันธ์กับอิทธิพลจากประเทศตะวันตกและการส่งเสริมพุทธศาสนา โดยอิทธิพลจากตะวันตกส่งผลให้เกิดความตื่นตัวในเรื่อง การศึกษานวัตกรรมและการรักษาความรู้แบบดั้งเดิมของไทย สอดคล้องกับผลการศึกษาของพิพาตยา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2529) ซึ่งกล่าวถึงสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่ามีคนจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำที่มีความสนใจศึกษาวិทยาการตะวันตกเพื่อนำมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมไทย ขณะเดียวกันก็มีนโยบายส่งเสริมการศึกษาความรู้ของไทยไม่ให้สูญหายไป ด้วย ส่วนในความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมในด้านพุทธศาสนานั้น พบว่าการสร้างและการใช้วรรณกรรมตำราเรียนมักเกิดขึ้นในบริบทของพุทธศาสนา สอดคล้องกับการศึกษาของดวงเดือน พิศาลบุตร. (ม.ป.ป.) ซึ่งกล่าวถึงการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่าเป็นการศึกษาแบบจารีตซึ่งยังมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างมาก โดยวรรณกรรมตำราเรียน แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการส่งเสริมการศึกษาให้เฟื่องฟูขึ้นอย่างมาก สอดคล้องกับการศึกษาของธงทอง จันทรางศุ (2531) ซึ่งกล่าวไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับพระราชภารกิจด้านการศึกษาและศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยการพัฒนาด้านการศึกษาและด้านการศาสนานั้นดำเนินไปในลักษณะที่ส่งเสริมกันและกัน

จากข้อสรุปต่าง ๆ ข้างต้นจะเห็นว่าวรรณกรรมตำราเรียนไม่ได้เป็นเพียงหนังสือสำหรับบันทึกความรู้ต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงการประเมินค่าความรู้ที่สังคมเห็นว่าสมควรบรรจุไว้ในวรรณกรรมตำราเรียนซึ่งมีบทบาทในการถ่ายทอดอุดมการณ์สู่คนรุ่นใหม่ โดยวรรณกรรมตำราเรียนได้สอดแทรกคำสอนที่สอดคล้องกับมาตรฐานความเชื่อในบริบททางสังคมในเวลานั้นไว้ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา การรู้เท่าทันวิทยาการตะวันตกหรือการแสวงหาความเจริญก้าวหน้าในชีวิตโดยอาศัยการศึกษา แนวคิดดังกล่าวสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความคิดของผู้คน เช่น ความพยายามสร้างความมั่นคงแก่รัฐในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยมีการส่งเสริมศาสนาเป็นกลไกสำคัญ การเข้ามาเพื่อประโยชน์ทางการค้าและการเผยแผ่ศาสนาของชาวตะวันตก รวมถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบเศรษฐกิจจากเศรษฐกิจแบบยังชีพภายในประเทศมาเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดการค้ามากขึ้น วรรณกรรมตำราเรียนที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้บริบทเหล่านี้จึงได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดกฎเกณฑ์และค่านิยมต่าง ๆ ต่อไป

5.3 ข้อเสนอแนะ

1. น่าจะมีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมตำราเรียนในปัจจุบันกับบริบททางสังคมและนโยบายทางการศึกษา
2. น่าจะมีการศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมตำราเรียนแต่ละยุคสมัยที่มีต่อการสร้างวรรณกรรมตำราเรียนในปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2505). คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข และมฤตยูวรรณนาหรือมรณานุสร. พระนคร: ธรรม
บรรณาคาร.
- กรมศิลปากร. (2512). จินตามณี เล่ม 1-2 กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณีและจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ (พิมพ์
ครั้งที่ 5 (จินตามณีเล่ม 1-2) และพิมพ์ครั้งที่ 2 (จินตามณีฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ed.). กรุงเทพฯ: ศิล
ปาบรรณาคาร.
- กรมศิลปากร. (2513). ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมมาลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย. ธนบุรี: ศิล
ปาบรรณาคาร.
- กรมศิลปากร. (2542). เอกสารของเฮนรี เบอรันั้น. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.
- กรมศิลปากร. (2557). เสือโค ก กา. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2559). สุบิน ก กา และศรีสวัสดิ์ดี. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2560). จินตามณี ฉบับสมเด็จพระปรมาธิบดี. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2561). ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 พ.ศ.2325-พ.ศ.2394. กรุงเทพฯ: ไทยค
วอลิตี้บุ๊คส์.
- กรมศิลปากร. (2561ก). จินตามณี เล่ม 1 และ จินตามณี ฉบับใหญ่ บริบูรณ์. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.
- กรมศิลปากร. (2561ข). จินตามณี ฉบับความแปลก ฉบับพระเจ้าบรมโกศ ฉบับจุลศักราช 1144. กรุงเทพฯ: ศิริชัยการ
พิมพ์.
- กรมศิลปากร. (2562). จินตามณี ฉบับหมอบรัดเล. กรุงเทพฯ: ศิริชัยการพิมพ์.
- กุสุมา รักขมณี. (2530, วันอังคาร ที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2530). ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว การบรรยายพิเศษเรื่อง 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เกริกฤทธิ์ ไทคุณธพ. (2553). พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตสยาม ทรงพัฒนาประเทศท่ามกลางไฟสงคราม.
กรุงเทพฯ: สยามความรู้.
- คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติ. (2511). เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร.
- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (2554). ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). 20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- โชษิตา มณีใส. (2550). บรรทัดฐานการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวศึกษา
จากกฤษฎาสนอน้องคำฉันท์พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส รายงาน
ผลงานวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- ดวงเดือน พิศาลบุตร. (ม.ป.ป.). ประวัติการศึกษาไทย. ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2540). คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ดวงมน จิตรจํานงค์และคณะ. (2544). เอกสารการสอนชุดวิชา พัฒนาการวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2542). แบบเรียนเร็ว. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ.
- แดนพิช แบรดเลย์. (2514). อักษราภิธานศรับท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- เดช บุณนาค. (2554). บทบาทของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ใน ประวัติศาสตร์ไทย จากเอกสารเฮนรี เบอร์นี่. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ทวีศักดิ์ เมื่อกสม. (2540). การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2325-2411 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (2538). พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (2564). หนังสือแสดงกิจจานุกิจ. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- ทิศนา แคมมณี. (2542). การจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง : โมเดลซิปปา (CIPPA MODEL). วารสารครูศาสตร์, 27(มีนาคม-มิถุนายน), 1-17.
- ทิศนา แคมมณี. (2566). ศาสตร์การสอน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธงทอง จันทรางศุ. (2531). พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและศาสนา. ใน ศุภวัฒน์ เกษมศรี (บ.ก.) มหาเจษฎาบดินทร์นุสรณ์. อักษรสัมพันธ์.
- ธนอร อัครวงศ์. (2543). แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2543). ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบทางวรรณศิลป์ไทย วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- นันทน์ช ชีวติธรรม. (2540). ผลกระทบของสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ.2369 ต่อเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: แพรว.
- นียะดา เหล่าสุนทร. (2552). วัตนาการของแบบเรียนภาษาไทย. กรุงเทพฯ: ลายคำ.
- นียะดา เหล่าสุนทร และคณะ. (2543, 23-24 มีนาคม 2543). ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากแบบเรียนภาษาไทย และตำราพิไชยสงคราม การประชุมเชิงวิชาการ ณ ห้องประชุม 10 อาคารสารนิเทศ 50 ปี, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน.
- บัณฑิต ลิวชัยชาญ. (2546). บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- บัณฑิต ลิวชัยชาญ. (2550). ภัยฝรั่ง สมัยพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: มติชน.

- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. (2522). วิเคราะห์วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.
- เบญจวรรณ สุนทรากุล. (2550). วัฒนาการแบบเรียนไทย. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปยุตโต, พ. ป. อ. (2556). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ 1/ยุติ. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- ประถม ก กา ประถม ก กาหัดอ่านและปฐมมาลา. (2558). นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ประเสริฐอักษรนิติ์, ชุน และศรีสุนทรโวหาร, พระ. (2502). โบราณศึกษาและวิธีสอนหนังสือไทย ใน ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นางพวงเพ็ชร เอี่ยมสกุล. ธนบุรี: โรงเรียนการช่างวุฒิมหาวิทยาลัย (แผนกการพิมพ์).
- ปรียาพร พนาผดุงธรรม และ น้ำทิพย์ ่องอาจวานิชย์. (2565). การพัฒนาความสามารถการอ่านคำของนักเรียน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 โดยการจัดการเรียนรู้ตามแนววิธีสอนแบบโพนิกส์ร่วมกับการใช้แบบฝึกการอ่าน. *Journal of Modern Learning Development*, 7(พฤศจิกายน), 158-174.
- พรรณงาม เก้าธรรมสาร. (2554). การเมืองไทยในหัวเมืองปักขใต้ในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ใน ประวัติศาสตร์ไทยจากเอกสารเฮนรี เบอร์นี่. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระบุญเสริม ปกสุโร. (2560). ศึกษาวิเคราะห์หลักการสอนในฐานะเป็นเครื่องมือการเผยแพร่พระพุทธศาสนา. วารสาร สิริธรปริทรรศน์, 18(มกราคม – มิถุนายน), 114-123.
- พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2529). การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุวดี ศิริ. (2554). โรงเรียนมิชชันนารีชาย-หญิงแห่งแรกในสยาม กรุงเทพมหานคร-วัฒนาวิทยาลัย. ศิลปวัฒนธรรม, 32(ตุลาคม), 40-47.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2559). เศรษฐกิจการค้าในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 38, 65-89.
- วรางคณา ศรีกำเนิด. (2556). จารึกวัดพระเชตุพนฯ: การสร้างสรรค์วรรณคดีไทยในวัฒนธรรมพุทธศาสนาและวัฒนธรรมวรรณศิลป์ วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- วราภรณ์ ทินานนท์. (2522). การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. (2514). แผ่นดินพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- วิบูลย์ วิจิตรวาทการ. (2562). รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- วิมลทกานต์ อำพันแสง. (2545). การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : กรณีศึกษาประชุมจารึก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].
- วิสันต์ สุขวิสิทธิ์. (2554). ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยตามหลักสูตร

- ประถมศึกษา พ.ศ.2503-2544: การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- วีรฉัตร วรรณดี. (2541). Grammatica Linguae Thai : หนังสือไวยากรณ์ไทยที่เขียนเป็นภาษาละติน. ทอถักอักษรรา รวมบทความทางวิชาการ : ภาษาและวรรณคดีไทย(คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร), 68-80.
- วีรวัฒน์ อินทรพร. (2563). พินิจฉันทวรรณคดีและมาตราพยางค์: วรรณคดีสองมิติ. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 42(มกราคม-มิถุนายน), 197-221.
- ศรีสรรักษ์, เจ้าหมื่น. (2449). ประถม ก กา. กรุงเทพฯ: บำรุงนุกุลกิจ.
- ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), พระยา. (2552ก). มูลบทบรรพกิจ วาหนิต์นิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์พิจารณ์ พิศาลการันต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), พระยา. (2552ข). มูลบทบรรพกิจ วาหนิต์นิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์พิจารณ์ พิศาลการันต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), พระยา. (2552ค). มูลบทบรรพกิจ วาหนิต์นิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์พิจารณ์ พิศาลการันต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร), พระยา. (2566). พรรณพฤษกษากับสัตตวาภิธาน <https://vajirayana.org/พรรณพฤษกษากับสัตตวาภิธาน/พรรณพฤษกษา>
- สมเกียรติ คู่ทวีกุล. (2518). การวิเคราะห์ตำราภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- สมชาย ทรานูรักษ์. (2564). การพัฒนาประสิทธิภาพการสอนตามหลักพุทธวิธี. วารสารพุทธนวัตกรรมการบริหารศรัณ, 2(กรกฎาคม-พฤศจิกายน), 46-58.
- สริยกานต์ ยี่แก้งเอี่ยม. (2564). กลวิธีทางวรรณศิลป์และภาพความเป็นอื่นในกวีนิพนธ์ของอังคาร จันทาทิพย์. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 12(กรกฎาคม-ธันวาคม), 225-241.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2554). แนวพระราชดำริด้านการศึกษา 9 รัชกาล. พิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2559). หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: สกสค. ลาดพร้าว.
- สุณีย์ อัดศาสตร์. (2526). ความเป็นมาของแบบเรียนภาษาไทย วิทยานิพนธ์ภาควิชาภาษาไทย คณะศึกษามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูธนบุรี].
- สุทธินันท์ ศรีสมศักดิ์. (2558). งานเขียนร้อยแก้วของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอน วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2525). วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุนทร ชุตินทรานนท์ และวิจักษ์ พงศ์พินิตานนท์. (2564). ฝรั่งรุกพระนั่งเกล้า การทูตสยามคราวจักรวรรดินิยมบุกอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อนุমানราชชน, พระยา. (2483). เรื่องการค้าด้วยสำเภาและเรื่องภาษีภายใน.
- อาจิน จันทรมพรและประพนธ์ เรื่องณรงค์. (2555). นายมี (เสมียนมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่ กวีจิตรกรผู้สรรคศิลป์แห่ง

- แผ่นดินรัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ: วสี ศรีเอชเอ็น และดอกโมกข์.
- อุดมสมบัติ, หลวง. (2554). จดหมายหลวงอุดมสมบัติ. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- อุทัย วรเมธีศรีสกุล. (2561). พุทธวิธีการเรียนการสอน. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, 5(มกราคม – มิถุนายน), 71-81.
- โอฬาร รัตนภักดี. (2547). การศึกษาวรรณกรรมประเภทบทฝึกอ่านของไทย วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร].

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	สายรุ่ง เพียรอนุรักษ์
วัน เดือน ปี เกิด	25 เมษายน 2539
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลพะเยา
วุฒิการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาการศึกษาบัณฑิต สาขาภาษาไทย (เกียรตินิยม อันดับหนึ่ง) จากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปี การศึกษา 2561 เข้าศึกษาต่อระดับมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2562
ที่อยู่ปัจจุบัน	39 หมู่ 17 ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

